

אינטרסים ציבוריים ערכיים, ומקנים ערך כלכלי לשימור. אולם מקורות אלו לרוב מוגבלים, ולעיתים קרובות כפופים לשיקולים חיצוניים, כך שפעולות השימור אינן בהכרח מובטחות.

הכלכלה במרחב

כוח העבודה ביישובי מרחב שקמה מונה כ- 4,000 נפש. בהנחה כי כ- 60% מהם מועסקים בפועל, מספר המועסקים מוערך ב כ- 2,400 עובדים (מכלל אוכלוסיית המועצות שער הנגב וחוף אשקלון יחד, מועסקים כשכירים כ- 4,300 עובדים).

מבנה התעסוקה של תושבי היישובים במרחב מוטה לשירותים ציבוריים חברתיים (כ- 40% בחוף אשקלון) ולחקלאות (20%-15% בחוף אשקלון). הפעילות בתחום התעשייה בישובים עצמם מצומצמת יחסית, למרות מבנה הכלכלה המרחבית, והדבר מעיד על רמת שילוב מוגבלת של היישובים הכפריים (והקיבוצים בפרט) בכלכלה המרחבית.

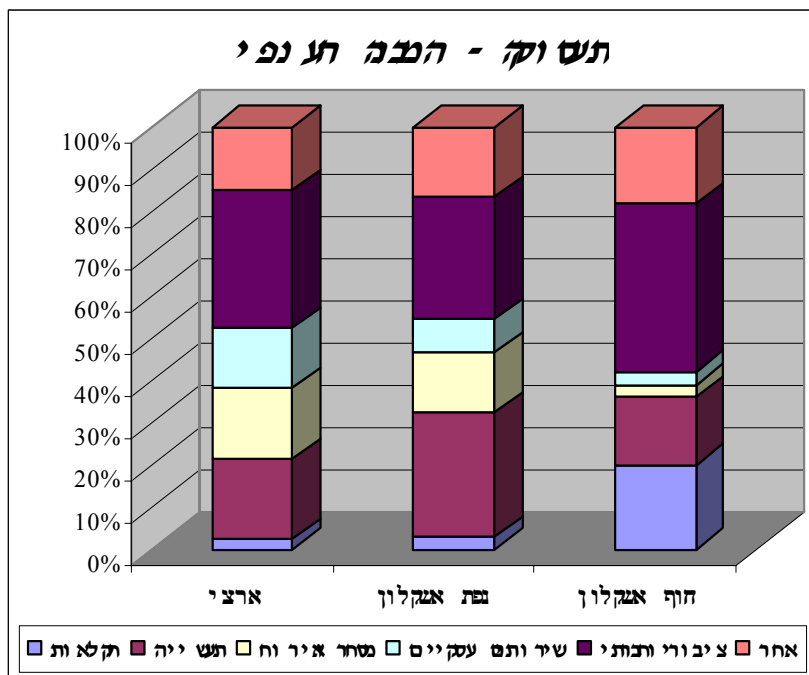
קיימת שונות רבה במבנה התעסוקתי בין הקיבוצים לבין המושבים, ובפרט בהשוואה למושבים הממוקמים בעורף אשקלון. הקיבוצים מבוססים לרוב על ענפי החקלאות השונים ועל מפעלים מקומיים (לרוב בענפים מסורתיים בסדר גודל בינוני עד קטן). כמה מפעלים אזוריים, גם הם בענפים מסורתיים לרוב, בסדר גודל בינוני ואף יותר ישנם בארז. מפעלים אלו מעסיקים עובדים מהאזור, ובארז מרצועת עזה. התעסוקה במושבים, מבוססת על הערים באזור (אשקלון, קריית גת), ואף על מוקדי תעסוקה רחוקים. במושבים המרוחקים יותר מהערים, ענף החקלאות נותר משמעותי יחסית.

ענפי השירות הציבורי מספקים אף הם תעסוקה עבור שיעור גבוה יחסית מתושבי היישובים. אומנם מרבית השירותים ניתנים בערים, ובפרט באשקלון, אך במרחב מפותח מאוד מערך החינוך, בעיקר במוא"ז שער הנגב, עם מכללת ספיר ובתי ספר הקולטים תלמידים מהאזור. גם בחוף אשקלון ישנה מערכת חינוכית מפותחת ואיכותית הקולטת תלמידי חוץ.

הטבלה שלהלן מתארת את התפלגות ופריסת התלמידים בין בתי הספר באזור:

רשות מקומית/ נושא	שער הנגב	חוף אשקלון	לכיש	אשקלון	קריית גת	שדרות
תושבים בגילאי בי"ס	975	1,800	1,275	19,500	10,500	4,275
תלמידים יסודי	718	1,397	578	10,221	5,437	2,131
תלמידים על יסודי	1,100	1,000	166	6,479	5,000	1,389
סה"כ תלמידים	1,818	2,397	744	16,700	10,437	3,520
הפרש (מעוגל)	850	600	(525)	(2,800)	(50)	(750)

תרשים מס' 7

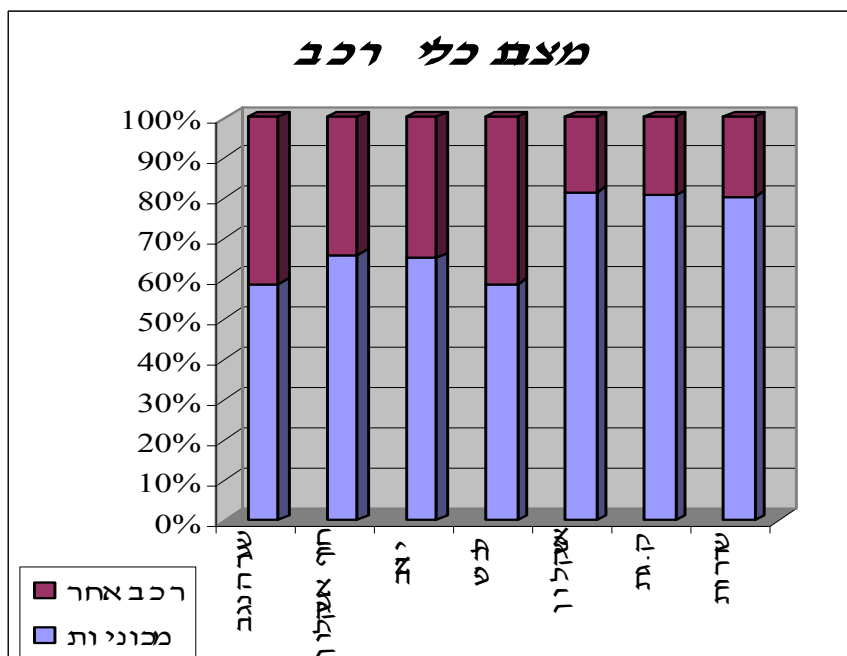

שיעור המועסקים במסחר, באירוח (כולל תיירות) ובשירותים עסקיים ביישובים הכפריים הוא מזערי. ענפים אלו מצומצמים מאוד, למרות ריבוי היוזמות, והתושבים תלויים בשירותים מסחריים ועסקיים בערים הסמוכות (בעיקר אשקלון), ובמרכז הארץ הנגיש יחסית.

כדוגמא לכך, מציג התרשים שלהלן את התפלגות ענפי

התעסוקה בחוף אשקלון, ביחס לנפה כולה וביחס להתפלגות הכלל ארצית.

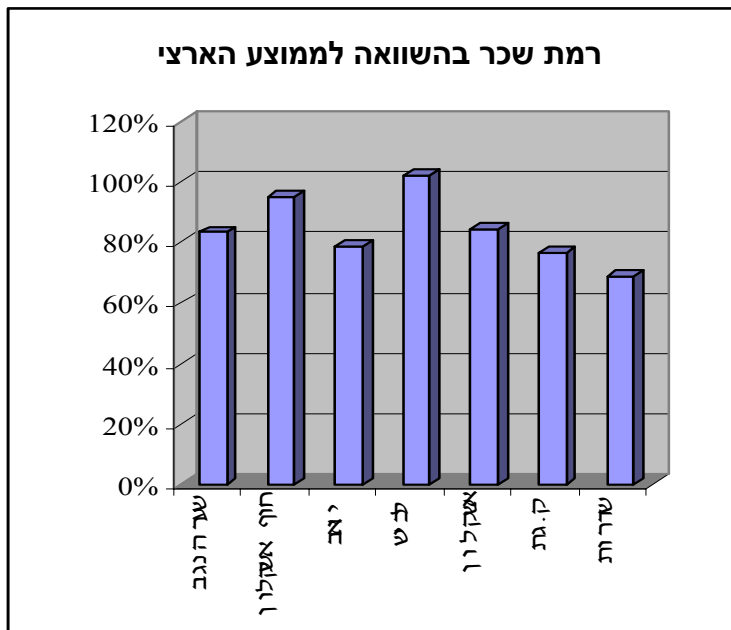
תרשים מס' 8

משקלו של ענף החקלאות משתקף, בין היתר, בשיעור כלי הרכב שאינם מכוניות. זאת כאשר שיעור כלי הרכב שאינם מכוניות, נע בין 35-40% במגזר הכפרי, לכ-20% בלבד במגזר העירוני היהודי. כפי שעולה מהתרשים שלהלן, המשווה את מצבת כלי הרכב בין הרשויות במרחב, בקיבוצים שיעור כלי הרכב שאינם מכוניות גבוה יותר מאשר

ביתר היישובים והדבר משקף, בין היתר, את המשקל היחסי של ענף החקלאות בקיבוצים.

תרשים מס' 9

לפי נתוני הל.מ.ס., רמת השכר לשכיר ביישובי שער הנגב וחוף אשקלון נמוכה יחסית, אם כי הנתונים אודות הקיבוצים אינם ברי השוואה לממוצעים הארציים והאזוריים, הנגזרים בעיקר מאוכלוסייה עירונית. בנטרול השפעת הקיבוצים, ההערכה היא כי רמת השכר של תושבי המושבים, בעיקר אלה בעורף אשקלון, גבוהה מהממוצע הארצי והאזורי.

התרשים שלהלן משווה בין רמות השכר הממוצעות ברשויות במרחב, לממוצע הכלל ארצי.

הכלכלה האזורית

העורף הכלכלי של מרחב שיקמה, אליו מתייחסת בחינת המגמות האזוריות שלהלן, רחב יותר מזה שאליו התייחסה בחינת האוכלוסייה האזורית, וכולל את האזור שבין קריית מלאכי בצפון לאזור רהט בדרום. מכיוון שלנושא הכלכלה השפעה על מספר תחומים תכנוניים אחרים במרחב, מובאת להלן התייחסות להיבטים הכלכליים גם של תחומים שהיבטים נוספים שלהם מפורטים בהמשך.

תעשייה ואזורי תעסוקה

נפת אשקלון נחשבת לאזור מתועש באופן מובהק, בעל שיעור מועסקים בתעשייה גבוה במיוחד (כ- 30% לעומת 19% ארצי). כלולים בה אזורי תעשייה נרחבים ומפותחים, בהיקף של 10,000 דונם ויותר, ואזורי תעשייה בהיקפים דומים בשלבי תכנון שונים (הרחבות וחדשים כאחד).

אזורי התעסוקה העיקריים, הקיימים והמתוכננים, מסומנים על גבי המפה המצורפת ומפורטים להלן:

- א.ת אשקלון – כ- 2,000 דונם, רובו מאוכלס בשימושים אקסטנסיביים (בעיקר לוגיסטיקה ותעשייה מסורתית), עם מגמה הולכת ומתחזקת של מעבר למסחר.
- א.ת אשקלון דרום – כ- 2,300 דונם, רובו מאוכלס בתעשייה עתירת שטח. ניכרת מגמת מעבר של תעשיות ממרכז הארץ לאזור תעשייה זה (כולל תוכנית מוצעת למעבר של מפעל קוקה קולה). בנוסף מתוכננת הרחבת אזור התעשייה בשטחי חוף אשקלון.

- אזור תעסוקה אשקלון צפון – בתכנון בשטח של מעל 2,000 דונם, מיועד ברובו לתעשיות מתקדמות ומשרדים.
- אזור תעשייה קריית גת – מעל 3,000 דונם (כולל הרחבות) מאוכלס במימוש חלקי עם מפעל INTEL ומפעלים וספקים נלווים, וכן בתעשייה מסורתית ושימושים אקסטנסיביים.
- מתוכנן אזור תעשייה ותעסוקה משותף לקריית גת, יואב ושפיר, בשטח כולל של כ- 5,000 דונם.
- אזור תעשייה ארז – מוטה רצועת עזה (עתיר כוח עבודה), בשטח של מעל 1,000 דונם, ממוקם בשטח הרצועה ומוגדר כשטח גלילי.
- א.ת. מעבר קרני.
- אזור תעסוקה מוצע/מתוכנן בצומת סילבר (חינוך, תעסוקה ללא מרכיב מסחר משמעותי).
- א.ת. יד מרדכי/ארז – מוצע / מתוכנן.
- שטחי תעסוקה בשטחי מו"א שער הנגב, כולל אזור התעשייה בכניסה הדרומית של שדרות. במימוש חלקי בלבד, לרוב תעשיות מסורתיות עם מספר מפעלים ויזמות מתקדמות.
- אזורי תעשייה קטנים קיימים ומאוכלסים חלקית בשדרות, ברהט, בית קמה ונתיבות.
- אזור תעשייה נוע"ם (משותף לנתיבות, עזתה ומרחבים) - חלקו בשלבי פיתוח.
- בצומת להבים מתוכנן אזור תעסוקה מטרופוליני משני בהיקף נרחב.
- אזור תעשייה קריית מלאכי - (כ- 600 דונם) עם תוכניות להרחבה, מאוכלס ברובו בתעשיות מסורתיות.
- אזור תעשייה באר טוביה - מאוכלס ברובו בתעשיות מסורתיות עם מספר מפעלים מתקדמים.
- אזור תעסוקה מתוכנן בתימורים.

להלן תשריט אזורי תעשייה ותעסוקה מעל 200 דונם קיימים ומתוכננים באזור.

ניתן להעריך, כי היקפים מתוכננים אלו, לפיתוח אזורי התעסוקה באזור, אינם ברי מימוש, אף בהנחות האופטימיות ביותר, וכי חלק מתוכניות אלו לא יתממשו כלל. יש לציין, כי אין בשטחי המו"א חוף אשקלון אזור תעסוקה מאושר, בהיקף משמעותי, המשמש כמוקד פיתוח, מקור תעסוקה מקומי או שדה מס מוניציפאלי. על כן, במסגרת תוכנית האב של המועצה כלולים 3 אזורי תעסוקה - צומת סילבר, הרחבת אשקלון דרום וארז/יד מרדכי.

מתקנים ותשתיות

במרחב קיימים מספר מתקנים גדולים לתשתיות ונושאים אחרים, וביניהם:

- תחנת הכוח רוטנברג בדרום אשקלון.
- קו הנפט ומרכז קצא"א.
- מתקנים צבאיים גדולים.
- מחצבות חול.
- מתקני מים וביוב.

יזמות/כוונות ותוכניות לפיחות מתקני תשתית נוספים באזור כוללות בין היתר:

- שדה תעופה.
- אתר ארצי לסילוק פסולת (באזור רוחמה).
- תוכנית להרחבת תחנת הכוח לכדי הכפלתה.
- מסילת ברזל מאשקלון לבאר שבע (עם תחנה בשדרות).
- מסילת ברזל ודרך המחבר בין עזה לאזור חברון (מעבר תרקומיה).

הרחבה נוספת בנושא זה, ראה בפרקים המפרטים את התנועה ותחבורה ואת התשתיות במרחב.

מסחר ושירותים

עקב מגבלות כוח הקנייה המקומי (הנגזר מגודל האוכלוסייה ומרמת ההכנסה), הביקושים למסחר ולשירותים באזור מוגבלים יחסית. רמת השירות, לעומת זאת, גבוהה יחסית, בפרט בעיר אשקלון ובעורף העיר (עקב ריכוז היצע בעיר ותוספת ביקושים תיירותיים).

המסחר במרחב מרוכז, רובו ככולו, בעיר אשקלון, עם מרכזים גדולים, המקנים לתושבי העיר והאזור (וכן למבקרים ולתיירים) היצע מגוון ואיכותי יחסית של שירותים. היווצרותו של מרכז מסחר ושירותים אזוריים באשקלון התאפשר הודות לשני גורמים עיקריים: ריכוז הביקושים בעיר אשקלון, המאפשר השגת ספי כניסה עירוניים מובהקים, והמרחק היחסי מגלעין המטרופולין, המצמצם באופן משמעותי את מידת בריחת הביקושים. ביישובי מרחב שיקמה עצמו המסחר דל, והשירותים העסקיים זניחים.

ענף השירותים מפותח גם הוא באופן יחסי, בזכות שילוב יתרונות המיקום (ריחוק יחסי מהמרכז), ספי כניסה אזוריים וכן יזמות מקומיות (בעיקר של אשקלון ושער הנגב). בין השירותים העיקריים באזור:

- בי"ח ברזילי.
- מכללות וקמפוסים אקדמאים באשקלון ובשער הנגב (מכללת ספיר).

- מערכות חינוך מקומיות ואזוריות מפותחות.
- שירותים ציבוריים מוסדרים ומפותחים (בעיקר באשקלון).

ענף החקלאות

משקלו של ענף החקלאות בכלכלה האזורית נמצא בירידה מתמשכת ומתמדת, עד כדי התקרבות לממוצעים הארציים. כפועל יוצא מזה, ישנה גם מגמת סגירת מפעלים לאריזה ולעיבוד תוצרת חקלאית, בעיקר באזורי התעשייה המוסדרים. לעומת זאת, משקלו של הענף במרחב שיקמה עצמו נותר גבוה, אם כי גם כאן ניכרת מגמת הירידה היחסית בענף.

מגמת הירידה במשקלו של הענף נובעת מהמשבר הכלכלי הפוקד את ענף זה שנים רבות, כתוצאה משינויים מבניים במשק ובכלכלה המרחבית (התפתחותם של ענפים כלכליים רווחיים יותר במרחב - תעשייה, לוגיסטיקה, תשתיות, שירותים וכו') ובחברה (השכלה, הגירה, רמת חיים, שאיפות תעסוקתיות וכו').

במקביל, ניכר שינוי מבני בענף עצמו, המאופיין, בין היתר, במעבר לשיטות מתקדמות יותר, יחד עם תהליך של ריכוז משאבים (קרקעיים, זכויות מים, טכניים וניהוליים), במגמה ליצור יחידות יצור חקלאיות רווחיות.

שוק הנדל"ן

שוק הנדל"ן, הן במרחב שיקמה והן בסביבתו, עדיין מוגבל מאוד באופן יחסי. רוב הקרקעות הן בבעלות המדינה, והיקפי ההיצעים, לרוב השימושים המניבים, עולים על הביקושים הקיימים, ואף על אלה החזויים.

בעקבות הבעלות הציבורית על הקרקע, תכנון וייזום כלכלי באזור ובמרחב מותנה בתאום ובאישור ממ"י, בכפוף למדיניותו ולהחלטות מועצת מקרקעי ישראל. כתוצאה מכך, קיים היצע תכנוני רב היקף בתחומי המגורים והתעסוקה (בפרט לתעשייה ולתיירות) – הן בעקבות המדיניות הממלכתית המנחה, והן כמענה ליוזמות מקומיות.

מבנה מחירי הקרקע למגורים במרחב מבוסס על טבלאות שומה ממלכתיות, כאשר המחירים נקבעים ע"פ מפתחות, ביחס לשווי הנקוב ובתוספת עלויות הפיתוח. משמעות הדבר היא, שמרכיב הקרקע למגורים במרחב נמוך.

מחירי הקרקע לתעשייה במרחב אף הם נמוכים מאוד. ביחד עם הטבות של מעמד אזור פיתוח, והטבות מקומיות בתחום הארנונה, מחירי הקרקע לתעסוקה מקנים למרחב יתרונות משמעותיים, בפרט לשימושים עתירי שטח.

למרות כל זאת, מתגלים קשיי שווק חמורים מאד. מכרזים רבים לשווק קרקע בערי המרחב בשנים האחרונות לא זכו כלל להיענות, ומרבית המכרזים להם הוגשו הצעות, מאופיינים במציעים בודדים, הן למגרשים למגורים, והן לשימושים מניבים, וכן בהצמדות למחירי המינימום הנקבעים במכרזים.

מחירי קרקע למגורים 2003:

המקום	סוג	ליח"ד	למ"ר קרקע	למ"ר מבונה
אשקלון	רוויה ⁽¹⁾	~12,000	~85	~100
	דו משפחתי ⁽²⁾	~40,000	~120	~250
שדרות	רוויה	-	~40	-
חוף אשקלון	צמוד (מושב) ⁽³⁾	~55,000	~110	~275
	צמוד (קיבוץ) ⁽³⁾	~60,000	~120	~300
לכיש	צמוד (מושב) ⁽³⁾	~45,000	~90	~225

(מחירים בש"ח, ממוצעים או שכיחים במכרזים, או מחירי שווק לפי העניין, מעוגלים וללא פיתוח)

(1) בהנחת גודל ממוצע של 120 מ"ר, (2) בהנחת גודל ממוצע של 150 מ"ר, (3) לפי החלטה 533, בהנחת גודל ממוצע של 200 מ"ר, על מגרש 500 מ"ר.

מחירי קרקע לשימושים מניבים 2000-03

המקום	שימוש	למ"ר קרקע ללא פיתוח (ש"ח)	למ"ר קרקע כולל פיתוח (ש"ח)
אשקלון	תעשייה	~60	~235
	מסחר ⁽¹⁾	-	400-900
שדרות	תעשייה ⁽²⁾	~30	-
	מסחר	-	600-700

(מחירים ממוצעים או שכיחים במכרזים או מחירי שווק לפי העניין, מעוגלים)

(1) לא כולל מסחר בחוף הים. (2) בהנחת זכויות בנייה של 100%.

ניכר כי רוב היזמות לתכנון באזור ובמרחב הן ציבוריות (ממלכתיות ומקומיות), בעוד היזמות הנדל"נית הפרטית באזור ובמרחב מוגבלת מאוד. בין היזמות הקיימות העיקריות:

- הקמת תעשיות מגוונות במרחב, בתנאים מועדפים ו/או בסבסוד ציבורי.
- אזור התעסוקה הצפוני של אשקלון, המיועד לתעסוקה מתקדמת.
- פרויקטים מסחריים מגוונים בעיר אשקלון.
- פרויקטים למגורים ולתיירות (בתנאים מועדפים יחסית, ו/או בסבסוד ציבורי), לרוב באשקלון.
- יוזמות מקומיות נקודתיות במגזר הכפרי, לרוב בתמיכה ו/או בעידוד ציבורי.

פוטנציאל הפיתוח הכלכלי של מרחב

במהלך השנים האחרונות ניכרת מגמה הולכת וגוברת, של שילוב האזור, הכולל גם את מרחב התכנית, במטרופולין תל-אביב. שילוב זה נובע מכמה תהליכים עיקריים:

- שיפורים במערך התחבורה (בפרט לקריית גת ולאשקלון).
- הגידול בביקושים לתעסוקה מחוץ למרחב, הגביר את היוממות למרכז הארץ (בעיקר מאשקלון).
- המשך מגמות הפיתוח הכלכלי, ובעיקר התעשייתי והלוגיסטי באזור.
- צמצום דרסטי בפעילות כלכלית מול הרשות הפלשתינאית ברצועת עזה.

לגבי הסעיף האחרון, יש להדגיש, כי לאורך עשור, חלק ניכר מהציפיות והתוכניות לפיתוח באזור התבססו על הקרבה לרצועה והמעבר לגדה (בין ארז וקרני לטרקומיה), אם כי קיים ספק רב אודות הפוטנציאל הכלכלי הגלום בכך לאזור. נראה כי בשנים האחרונות (עוד בטרם פרוץ האינתיפאדה) חלה התפכחות בנושא, אך התוכניות טרם הותאמו למגבלות הנ"ל.

מאידך נראה, כי פוטנציאל הפיתוח, הנובע מההשתלבות הגוברת במטרופולין תל אביב, יביא למימוש משמעותי של חלק מהתוכניות. מגמות אלו אף צפויות להמשיך ולעלות מדרגה, עם פתיחת תחנת רכבת מוסדרת באשקלון ובהמשך בשדרות, המשך פיתוח כביש 6 וחיבורו לקריית גת והענקת מעמד אזור עדיפות לאומית א' לתעשייה באשקלון.

ניתן להעריך, כי הביקושים העיקריים לקרקע, הקיימים והצפויים במרחב שיקמה עצמו הם תוצאה של מספר גורמים:

- הפשרת קרקע למגורים צמודי קרקע איכותיים, המיועדת לספק מענה לביקושים הנובעים מתהליך פרבור אשקלון, ו/או לסגל הבכיר של התעשיות ו/או מתקני ההנדסה שיקומו בעתיד.
- הקמת מפעלים, מתקני תשתית ושימושים לוגיסטיים עתירי שטח – לרוב במסגרת אזורי התעשייה הקיימים, ומיעוטם בשטחי היישובים הכפריים הסמוכים לאזורי התעשייה (בעיקר שימושים לוגיסטיים), ו/או באתרים בעלי מאפיינים המתאימים למתקני תשתית מסוימים (מאפיינים פיסיים, מיקום, נגישות וכו').
- הפשרה ופיתוח קרקע ליוזמות כלכליות רווחיות, כאשר הערך המוסף צפוי לנבוע מעצם הפעילות הכלכלית ולא משווי ההשבחה. המיקום ייקבע על פי הצרכים של המיזם הספציפי (מאפיינים פיסיים, מיקום ונגישות, זהות ואינטרסים של היזם המקומי וכו').
- פרויקטים ייחודיים, המבוססים על מגורים איכותיים ו/או שירותים לאוכלוסיית יעד מרחביות ו/או ארציות (כגון מגורים סמוכים לחוף הים, חוות פרטיות, כפר גמלאים וכו').

עם שילוב המרחב בקצה מטרופולין תל אביב ניתן גם לזהות פוטנציאל למגורים בסגנון Exurban Housing.

יש לציין, כי אין באמור לעיל לעניין מחירי קרקע ו/או מגמות השוק באזור, או במרחב שקמה, בכדי לגרוע מסבירות הגשת התנגדויות לתוכנית, המבוססות על ניגודים בין הוראות תכנוניות לשימור, ו/או להגבלת פיתוח, לבין ציפיות המבוססות על מימוש כלכלי של פוטנציאל נקודתי, שאף מגובות בהערכות שווי נקודתיות.

סיכום המגמות הכלכליות במרחב כרקע לתכנון

1. במרחב שקמה השווי הנוכחי של הקרקע נמוך מאוד (למעט קטע קו החוף, בו שווי קרקע מבוסס על נדירותו). על כך מעידים השימושים הקיימים, שהם בעיקר שימושים חקלאיים עונתיים, תשתיות ושימושים אחרים צרכי שטח.
2. מצבם הכלכלי והחברתי של היישובים מביא אותם לייזום יוזמות שונות-מוצלחות יותר או פחות. היוזמות בתחום התיירות, אשר לכאורה יכלו להתאים לשימור השטחים הפתוחים, לרוב אינן כדאיות ואינן יוצאות אל הפועל. לעומתן, ישנם מספר תחומים בעלי סבירות יישום גבוהה יחסית, הנמצאים בקונפליקט עם נושא השימור, שהעיקריים בהם:
 - תהליך הפרבור של הערים באזור, והפיכתם של יישובים כפריים ליישובים קהילתיים פרבריים בצפיפות נמוכה, תוך השבחת שווי הקרקע בשכונות החדשות, ביישוב הותיק וכן בשטחים סמוכים בעלי פוטנציאל פיתוח עתידי.
 - הפיכת היישובים ל"מוטי שירותים" לאוכלוסייה העירונית הגדלה באזור (חינוך, דיור לקשישים, גני אירועים, אחסנה וכד').
 - ייזום אזורי תעשייה חדשים עתירי שטח, ופיתוח שימושים לוגיסטיים ואחרים, המשלימים את אזורי התעשייה, בתוך היישובים הכפריים, תוך השבחת שווי הקרקע, אם כי במידה מוגבלת יותר.
 - ייזום מתקני תשתית עתירי שטח.
3. קונפליקטים אלו צפויים לגבור, בעקבות ובמקביל לפיתוח היישובים העירוניים ואזורי התעשייה הגדולים באזור, וכן עם שיפור מערכות התחבורה ושילובו של האזור כולו בכלכלה המרחבית של מטרופולין תל אביב.

4. כבר היום קיימות במרחב יוזמות שונות, רבות היקף, לפיתוח מתקני תשתית אזוריים וארציים (כדוגמת הרחבת תחנת הכוח באשקלון, אתר סילוק אשפה ברוחמה, מחצבות חול, מסילות ברזל, כבישים אזוריים ואפילו שדה תעופה).

5. ככל ששטחים נרחבים בקרבת מרכז הארץ יהפכו להיות נדירים יותר, כך ניתן לצפות ליוזמות פרטיות וממלכתיות לפיתוח באזור, כמו מתקנים צבאיים, יישובים חדשים, הקמת ו/או העתקת מתקני NIMBY ("לא בחצר האחורית שלי") ועוד. כמעט כל יוזמה שהיא לפיתוח צפויה להניב שווי קרקע גבוה יותר מהשימוש הנוכחי, או משימור, ולו רק בהתחשב בעלות האלטרנטיבית של אתרים חלופיים.

היבטים תיירותיים

נדמה כי הציפיות, הסמויות והגלויות, מכך שענף התיירות הוא הענף הכלכלי העיקרי (יחד עם החקלאות), שעשוי לממש את מטרות שימור השטחים הפתוחים במרחב, גבוהות מאוד. עמידה בצפיות אלה היא אתגר גדול, ואולי אף גדול מדי, בהתחשב במצב הנוכחי של התיירות במרחב שקמה, כפי שמוצג להלן:

מיקום המרחב על "מפת התיירות"

מרחב שיקמה מהווה **אזור חיץ תיירותי**, בין שני אזורים, המתאפיינים בגידול מהיר ואיכותי של שירותי התיירות - מצד אחד אזור יואב יהודה, המתמחה בשירותי תיירות למבקרים יומיים ממטרופולין תל אביב ומירושלים, ומן הצד האחר אזור צפון הנגב, המתמחה בתיירות כפרית של סיורים וטיולים בני יותר מיום אחד. המחשה טובה למצבו התיירותי של מרחב שקמה יחסית לסביבתו היא ההבדל הקיים בין חוף ניצנים, הנמצא מצפון לאשקלון, לחוף זיקים הדרומי לו. בחוף ניצנים, הנמצא באזור היוממות, קיימת פעילות תיירותית ענפה, ואילו בחוף זיקים, הנמצא באזור החיץ קיימים שירותי תיירות מינימאליים בלבד.

אין ספק, כי אזור התכנון איננו נתפש כחלק מהנגב מהבחינה התיירותית. הוא איננו מתאפיין בנוף מדברי ודרמטי, יש בו חוף ים ואין בו "אוהלי קידר וספינות מדבר". מצד שני, אין באזור זה שטחי אש, ובסיסי הדרכה ואימונים. גם אם אתר "הראשונים בנגב" ממוקם בקיבוץ רוחמה, הרי שהמותג התיירותי "נגב", נדחק אל מעבר לטווח של שעה נסיעה על הכביש המהיר מתל אביב.

במצב הנוכחי, מרחב התכנון אינו נתפש כמותג גיאוגרפי תיירותי מובחן ובעל זהות. הדימוי התיירותי של אזור זה איננו יותר מהדרך לנגב, כפי שנחקק כבר לפני למעלה מ-50 שנה על

האנדרטה לגדוד 54 – "ההלך – ברדתך לנגב, זכור אותנו". לאחרונה, נקשר לחלקו של מרחב התכנון, (באופן זמני אנו מקווים), המונח האנטי תיירותי "סובב רצועת עזה".

אתרי ביקור בשטח הפתוח

ניתן לחלק את מרחב שיקמה לשני אזורים גיאומטרותיים:

א. הגבעות –

השטח שבין דרך 40 לדרך 4 – אזור המאופיין במרחבים פתוחים של גבעות רכות ורכסי כורכר בולטים. מרחב זה חרוש ברובו שדות פלחה, בחלקו הדרום-מזרחי מחורץ על ידי ביתרונות נחלים ובחלקו הצפוני נשלט על ידי רכסי כורכר. באזורים הלא מעובדים נמצאים ריכוזי פריחה מהמרהיבים בארץ, לאורך תקופה קצרה יחסית של השנה (בחודשים פברואר-מרץ). האזורים המעובדים משנים את מופעם החקלאי, באופן דרמטי, לאורך עונות השנה.

המרחב מנוקד בנקודות תצפית גבוהות מעט יותר, מהם ניבט נוף פתוח למרחקים. חלקן טבעיות – גבעות נישאות, שהפכו לתלים ארכיאולוגיים, או שיאי רכס הכורכר, ואחרות מלאכותיות – בד"כ מגדלי תצפית של הקק"ל.

התיירות במרחב זה מתאפיינת בשוטטות חופשית, ללא ציר מרכזי או אטרקציות "חובה", המנקזות את מרב התנועה לנקודה מסוימת. יחד עם זאת, קיימים במרחב עשרות אתרי ביקור מינוריים, כעדות לפעילות אדם היסטורית (אתרי עתיקות, גשרי הרכבת העות'מאנית, בוסתנים, בארות מים ואף בארות נפט נטושות), וכן עצי שיקמה גדולים, ששרדו את פעילות האדם באזור מאז ניטעו, ועצי אקליפטוס ותיקים שבאו בעקבותיה. זאת בנוסף לתצורות נוף מעניינות, כביתרונות ונקיקי אבן, ועליהן ריכוזי פריחה מרשימים.

התנועה התיירותית באזור נוחה וקלה במשך רב השנה, בעיקר על שפע הדרכים החקלאיות המכסות את האזור כולו, ועבירות ברובן לכל רכב. דווקא בתקופת החורף, האטרקטיבית ביותר לביקור במרחב, הופכות חלק מהדרכים לבלתי עבירות לרכב רך.

ב. מישור החוף –

השטח שבין דרך 4 לחוף הים – אזור מרחבים מישוריים, המסתיים בגבעות החול שלחוף הים, החודרות דרומה עד אזור אלי סיני. אזור זה מתאפיין בעיבוד חקלאי מודרני, לצדו שרידים גדולים מאוד של בוסתנים היסטוריים, וכן דיונות טבעיות, שעל חלקן ניתן למצוא עדין

שרידי חקלאות בשיטת המואסי. השונות העונתית של האזור בולטת פחות מאשר באזור הגבעות, והפריחות כאן מרשימות פחות.

התנועה התיירותית באזור משוטטת פחות במרחב, ומתרכזת בעיקר לאורך כבישי הגישה לחוף הים, ובמקרים מסוימים, בדרכי הגישה אל הנקודות הפתוחות לציבור לחוף אגם שקמה. הטיילות באזור דלה, למרות קיומן של שתי שמורות טבע מטופחות.

להלן תשריט אתרי ביקור בשטח הפתוח.

מתוך ההיצע הנרחב והמגוון למבקרים במרחב שיקמה, הובלטו במפת אתרי הביקור בשטח הפתוח נקודות המשיכה העיקריות למטיילים. אלו הם אתרים המהווים סמל, ותמצית תיירותית של תכונות השטח הטופוגרפיות (תצפיות, נחלים), האקולוגיות (אתרי פריחה) והעדויות שבו לפעילות האנושית (אתרים ארכיאולוגיים, אתרים היסטוריים, אנדרטאות, חניונים ויערות נטועים).

ענף התיירות

ההיצע התיירותי:

ענף התיירות באזור היה מוגבל בהיקף ובכושר התחרות (הן בשוק הבינלאומי והן בשוק המקומי), גם בטרם התהוות המשבר הפוקד את הענף כיום. אין ספק, כי היתרון היחסי של האזור הוא חוף הים, והמתקנים המשלימים הקיימים והמתוכננים לאורך שפת הים, עם חסרונות תחרותיים ומשמעותיים מאוד (מחירים בשוק הבינלאומי ומיקום בשוק המקומי).

ענף התיירות הקיים במרחב מאופיין בכך, שלמעט חופי הים הוא איננו תלוי מקום. כלומר, מיקום שירותי התיירות המעטים הקיימים במרחב, לרבות אתרי הביקור קולטי הקהל, אינו נובע מיתרונות המרחב בו הם נמצאים. אתרים אלו אינם משקפים תגובת שוק לביקוש תיירותי למרחב התכנון, אלא יוצרים היצע שירותי תיירות, שנפגש עם ביקוש האדיש כמעט לחלוטין למיקום, או שאיננו תיירותי כלל.

כך לדוגמא, נמצאים במרחב 3 אתרי לינה כפרית בקיבוצים, ובהם כ 180 מיטות. התפוסה באתרים גבוהה במיוחד. מהתבוננות במרכיבי התפוסה מתברר, שרוב הפעילות באתרי הלינה הכפרית איננה תיירותית, אלא מורכבת מסטודנטים במכללת ספיר, המתגוררים במקום דרך קבע, או במשתלמים במסגרת שהייה לימודית, של חברות מסחריות (בקבוץ רוחמה), או בבית ספר למאבטחים (בקבוץ ניר עם). רוב הלינות במרחב שיקמה אינן תלויות בהיצע התיירותי

האזורי, אלא בשירותים אחרים, לא תיירותיים, שקיימים בו. בחלק מהמקרים, היצע מקומות הלינה, הוא שיצר את הביקוש ללינה שאיננה תיירותית.

ראוי לציין, שההיצע התיירותי, שמדרום ומצפון לאזור התכנון, קשור יותר למרחב הגיאוגרפי בו הוא נמצא, ומפיק ממנו תשואה תיירותית. כך למשל, אתר "חמי יואב" קשור למי התהום באזור, מלונות אשקלון קשורים לחופי הרחצה, פארק אשכול ודרך הבשור קשורים לנחל הבשור וכיוב'.

על רקע העדרו של ענף תיירות פעיל באזור, בולט בקיומו ענף שירותי הדרך. באזור מסעדות דרכים רבות, חלקן ברמה גבוהה יחסית לצפוי בפריפריה. קיומו של ענף זה איננו מעיד בהכרח על שרות לתיירים השוהים באזור, ואולי להפך. ענף שירותי הדרך המפותח מעיד על כך שזהו אזור מעבר, רחוק מספיק ממוצא הנסיעה של הנהג, כדי לעצור להתרעננות, בדרכו ממרכז הארץ ליעדו - הנגב.

להלן תשריט ענף התיירות במרחב.

במפת ענף התיירות במרחב שיקמה, מופיעים עסקים בעלי אופי תיירותי, המשרתים גם את ציבור המבקרים, וגם תושבים מקומיים. לא מופיעים במפה עסקים הפונים לקהל מבקרים חד פעמי ומתואם מראש (דוגמת גני אירועים), או אתרים המבוססים על מכירת שירותים שאינם תלויי מיקום (קייטרינג, מרפאים אלטרנטיביים וכיוב').

תיירות כפרית:

האזורים שמצפון ומדרום למרחב התכנון מתאפיינים בהיצע גדל והולך של תיירות כפרית. אזור יואב – יהודה הפך למותג חזק לתיירות יומית, הקשורה בשטחים הפתוחים הירוקים, והאטרקטיביות הגבוהה שלו (יערות ומערות), והנהנית מהיצע תיירותי מגוון בישובים ובשוליהם (מסעדות, יקבים, מוסיקה).

אזור הנגב המרכזי, ששוליו התיירותיים הצפוניים מגיעים לפחות עד דרך הבשור, הפך למותג הקשור לתיירות סופי שבוע וחופשים, הקשורה לטיולי טבע מדברי ברכב וברגל. האזור מציע מאות אתרי לינה כפרית, חלקם ממותגים "מדבריים" (אהלים, סוכות וחאנים), וכן שירותים של תושבי המקום להקלת הגישה התיירותית למרחב המדברי (רכבי שטח, קייטרינג בשטח, סדנאות בשטח הפתוח וכיוב').

לעומת זאת, במרחב שיקמה כולו, קיימים שירותי תיירות כפרית ב 3 קיבוצים בלבד ובחווה חקלאית אחת, וגם בהם, כאמור, עיקר הביקוש איננו תיירותי.

שיתוף פעולה אזורי:

מרחב שקמה מקיף את העיר אשקלון, בה קיימת פעילות תיירותית לא מבוטלת:

- מעל ל 500 חדרי מלון, בהיצע אכסון מגוון, לרבות בתי מלון של רשתות בינלאומיות.
- 2.6 ק"מ של חוף ים ובהם מרינה חדשה ברמה בינלאומית, טיילת בשלבי פיתוח ו5 חופים מוסדרים.
- מתקנים ואטרקציות, לרבות גן לאומי גדול ומפותח, מתקני מים, מתקני ספורט, מוזיאונים, מתקני תרבות, מסחר והסעדה.
- מרכזי מבקרים גדולים (חברת חשמל, בירה קרלסברג),

תכנית המתאר של אשקלון מאפשרת גידול ענף התיירות ל כ 1400 חדרים, ותוכניות מפורטות רבות היקף כוללות, בין השאר, כפר גולף תקני.

ניתן למנות יתרונות רבים לשיתוף פעולה מרחבי בין העיר לסובב הכפרי שלה. שיתוף פעולה כזה, הקיים רק במעט מקומות בארץ (רמת הגולן, רמת הנגב וגליל מערבי), לא קיים כלל באזור התכנון. למעט יוזמות שיווקיות ספורדיות, לא מתקיים שיתוף פעולה בתכנון המוצר התיירותי השלם, בפילוח השוק, באיגום משאבים לתשתיות תיירות וכיוב'.

לאחרונה, חברה מחלקת התיירות בעיריית אשקלון לפעילות שיווק משותפת עם עמותת התיירות יואב – יהודה, ובכך יצרה רצף של שיווק תיירותי בין ירושלים לים. הקשר בין העיר אשקלון למרחב הכפרי שלה מתמצה במוא"ז יואב, ואיננו כולל את המוא"ז חוף אשקלון הסמוכה, וודאי שלא את המוא"ז שער הנגב.

במקביל, מתאגד לאחרונה מרחב שקמה, בחסות הסוכנות היהודית, בפורום תיירנים "צפון הנגב", הכולל את המוא"ז מרחבים, אשכול, שער הנגב וחוף אשקלון. התאגדויות האלה משקפות למעשה תפישה שיווקית, גם אם היא לא מודעת, הקושרת את אזור התכנון לצפון הנגב.

ראוי לציין, שהחלטות מוניציפאליות אלה אינן מחייבות את התיירנים הפרטיים, אשר יכולים לחבור לכל עמותת תיירות שהיא. ואכן, כל התיירנים הגדולים במרחב התכנון בוחרים להצטרף גם, או באופן בלעדי, לעמותת התיירות יואב יהודה למטרות שיווק.

המבקרים במרחב

המבקרים במרחב שיקמה נמנים כולם על תיירות הפנים. בצפון הנגב בפרט, אך גם בנגב בכלל, לא קיים שוק תיירות נכנסת הראוי להתייחסות מבחינה מספרית. פילוח שוק תיירות הפנים לצורך עבודה זאת נעשה באופן איכותי, על פי שיחות עם תיירנים ומפעילי תיירות, והוא איננו תוצאה של מחקר כמותי כלשהו.

השוק המאורגן

במשך רב השנה, עיקר תנועת המטיילים במרחב התכנון היא של קבוצות מאורגנות - אוטובוסים של טיולי בתי ספר וטיולי מבוגרים (גמלאים, חוגי סיור ומוסדות וארגונים שונים). ניתן להעריך, כי פלח שוק זה מגיע לכדי 80% מסה"כ ימי הסיור במרחב, וכי קבוצות הגמלאים מהוות את עיקרו.

לפלח שוק זה אין ביקוש כלל לשירותי הלינה הכפרית שבאזור, אך הוא צרכן עיקרי של האטרקציות התיירותיות (בעיקר מוזיאון המים והביטחון בנירעם, מרכזי המבקרים של מקורות, חב' חשמל ובירה קרלסברג ומוזיאון השואה והתקומה ביד מרדכי), וכן של אתרי הביקור הקשורים למורשת הקרב וההתיישבות בנגב (אתר הראשונים בנגב בקיבוץ רוחמה, אנדרטאות מלחמת השחרור, בעיקר של חטיבת גבעתי, שיחזור קרב יד מרדכי, בית שביתת הנשק, תל מע'רת עזה, אנדרטת החץ השחור וכיוב').

המסלול האופייני לטיולים מסוג זה, הוא חציית מרחב התכנון מצפון לדרום (לאורך כביש 4 או כביש 232), בין אם הטיול מתחיל מחוץ למרחב התכנון (באזור נגבה או בעיר אשקלון), או נגמר מחוצה לו (אזור הבשור), ובין אם הוא מתרכז כולו באזור התכנון.

תיירות בלתי מאורגנת – משפחות FIT

בתקופת הפריחה החורפית, מצטרף לשוק התיירות המאורגנת גם מספר ניכר של מבקרים בטיולי משפחות. בסופי שבוע, בשנים פורחות במיוחד, עשוי פלח שוק זה להגיע לאלפי מכוניות פרטיות, המשוטטות בעת ובעונה אחת בדרכים החקלאיות, באזור בין שמורת פורה לרכס הכורכר של גברעם – נירעם.

טיולים אלה מתבצעים ברכבי שטח, ברכב פרטי רך, באופניים או ברגל. המסלול האופייני לטיולים אלה הוא חציית האזור, כולו או חלקו (בהתאם לאמצעי התחבורה) ממזרח למערב, למעשה לאורך נחל שקמה ויובליו.

בקיץ קיימת גם תנועת מטיילים, גדולה יחסית, העוצרת באתרים באזור בדרכה לחוף הים. בימי החופש הגדול תנועה זאת חורגת מסופי השבוע, ומקורה הן ביוממי מרכז הארץ, המחפשים חופים טבעיים יותר, והן בתושבי מטרופולין באר שבע וירושלים, שזהו חוף הים הטבעי שלהם.

שוק זה הוא הצרכן התיירותי העיקרי של אתרי הלינה הכפרית בקיבוצים, אך כיוון שהוא מתרכז בסופי שבוע ובחגים, ורק בחלק קטן מהשנה, תפוסתם התיירותית של אתרים אלה נמוכה.

מצב תכנוני קיים

לעומת המצב הנוכחי, תמ"א 12, תכנית המתאר הארצית לתיירות, שטרם אושרה, מייעדת פיתוח מוטה ים בהיקף נרחב באזור. רוב הפיתוח מרוכז לעיר אשקלון, עם יעד של 4,800

חדרים, וכן כ- 2,000 חדרים נוספים בכפרי נופש לאורך החוף הדרומי בין אשדוד לזיקים. לפי התמ"א, אזור העורף של החוף, עד לבית גוברין, אינו מוגדר כאזור תיירות כלל, אם כי אותו בו מספר מוקדים תיירותיים כמו חמי יואב.

במהלך העבודה התברר, כי לגופים רבים תכניות חלקיות לפיתוח התיירות במרחב שיקמה (התכניות התקפות נסקרות בפרק הרקע הסטטוטורי, להלן). כמו-כן, לשתי המועצות האזוריות שער הנגב וחוף אשקלון, המרכיבות את מירב מרחב התכנון, קיימות תכניות אב לתיירות.

תכנית האב של המועצה האזורית שער הנגב (1989) מציעה פיתוח פרויקט מרכזי לאזור "ארץ הבתרונות" כ"ארץ המאצ'ו", המבוסס על פיתוח אטרקציות לתיירות הרפתקנית ולתיירות ממונעת, על הסבת איבים למרכז פעילות ואירוח לתיירות הממונעת, ועל שדרוג מרכז האירוח בברור חייל (רעיון שקודם לתכנית מאושרת לכפר נופש - מרכז ספא בשטח 209 דונם).

תכנית האב של המוא"ז חוף אשקלון (1993) מבוססת על הקמת כפרי נופש בעורף חוף הים ה"בתולי" שבין אשקלון לגבול רצועת עזה ועל שירותי תיירות כפרית התומכים בהם.

קיימים באזור רעיונות ותכניות למכביר שלא עברו את שלב החשיבה או כתיבת "חוברת" ראשונית:

1. פתוח תיירות מרפא במכללת ספיר
2. פתוח מרכז אומנויות ברוחמה
3. פתוח **שער לארץ בתרונות** רוחמה הכולל בין השאר אגם מלאכותי, רכבל, כדור פורח, אמפיתאטרון וכיוב'
4. הפיכת מוזיאון המים והביטחון בניר עם **למרכז ארצי ללימודי חסכון במים**
5. הכשרת מסלולים והשכרת אופניים "זוגיים" **בחוות פיליפ**
6. הפיכת **מאגר שקימה** ומוצא הנחל לים לפארק תיירותי אקולוגי

סיכום המגמות התיירותיות במרחב כרקע לתכנון:

1. במרחב שיקמה פוטנציאל גדול למשיכת מבקרים ומטיילים בשטחים פתוחים איכותיים, מעניינים ומגוונים, אך במצב הנוכחי רק מעטים מהם מוכרים ונגישים לציבור הרחב. המרחב כמכלול, איננו "פתוח" דיו לציבור.
2. רוב אתרי התיירות קולטי הקהל במרחב, למעט חוף הים, אינם נובעים מאופיו ומיתרונותיו הטבעיים, וחסר בו עוגן תיירות מרכזי "מבוסס שטח".
3. מרחב שיקמה איננו מהווה "מותג תיירותי", ואיננו קשור בתכנון ושיווק תיירות משותף עם מותגי תיירות סמוכים. גם שירותי התיירות המעטים הקיימים כיום במרחב, מתקיימים לרוב מביקוש שאיננו תיירותי.
4. העדרו של ענף תיירות משמעותי עשוי להוות יתרון בתכנון מחדש של מרחב שקמה, שכן אין באזור שימושים תיירותיים הסותרים את עקרון הפתוח בר הקיימא, שעליו אמונה התכנית, ולא קיים בו מותג תיירותי, שפיתוחו עשוי לסתור את מטרות התכנית. מנגד, כמובן שיצירת מותג תיירותי חדש, יש מאין, היא משימה קשה, עתירת ממון וזמן.
5. ניתן להניח, כי ככל שהשטח הפתוח במרחב שיקמה יהיה נגיש יותר למבקרים, עשוי לגדול העניין בשימורו. יחד עם זאת, עלולים לעלות גם לחצי הפיתוח וקשיי הממשק.

המרחב החקלאי

בשנים האחרונות עולה המודעות לתפקידיהם ולחשיבותם של השטחים החקלאיים כשטחים פתוחים, כפי שהוצגו בקצרה במבואות לעיל. משום כך, ובשל התמורות החלות בחקלאות בשנים האחרונות, והדומיננטיות של השטחים החקלאיים במרחב שיקמה, ניתן דגש מיוחד לבחינת המגמות בחקלאות המרחב. בחינה זו, בסיוע אנשי משרד החקלאות, אומנם נמצאת עדיין בעיצומה, אך להלן מתוארים הכלים והממצאים שהתקבלו עד כה, הקושרים את חקלאות המרחב עם תחומים אחרים כמו קרקע, מים, כלכלה ותיירות.

מגמות כלליות בחקלאות

האפשרויות להמשך פיתוח החקלאות בארץ מוגבלות בעת האחרונה, בשל כמה בעיות מרכזיות העומדות בפני חקלאות ישראל:

- א. מצוקת מים בכמות, זמינות ומחיר - מחסור זה במים אינו מאפשר הרחבת שטחי השלחין, אם כי צפוי שיפור, עם שדרוג מערכות הקולחין להשקייה.
- ב. מצב בטחוני בעייתי מתמשך - מקשה על שיווק התוצרת בחו"ל, יוצר מחסור בכוח אדם זמין (עובדים פלסטינאים) והשלכות נוספות.
- ג. מיתון בארץ ובעולם.
- ד. צמצום ברמת התמיכה של המדינה בחקלאות ובחקלאים, ובהיקף האשראי החקלאי מהבנקים (עקב המצב הכלכלי הבעייתי של הישובים, שאין להם נכסים למשכן).

כתוצאה מבעיות אלו ואחרות, המובילות לרווחיות נמוכה של רוב הפעילות החקלאית הנוכחית, ניתן כיום לזהות מגמה הולכת ומתרחבת, של שטחים חקלאיים שאינם מעובדים.

גם במרחב שיקמה, כמו באזורים נוספים, ישנם שטחים חקלאיים "פנויים", שהם לרוב שטחים שהוגדרו כחקלאיים, אך לא ברורה איכותם החקלאית. אלו בד"כ לא שייכים לישוב מסוים בחוזה חכירה קבוע, אם כי חלקם מוחכרים לתקופות קצרות. ל"מלחמה" על שטחים חקלאיים פנויים במרחב, הוגדרו בשיחה עם אנשי הרשות לתכנון במשרד החקלאות, השלכות שונות:

1. לחלק מהישובים ישנן "משבצות" לא שלמות – אלה שואפים לקבל עוד קרקעות חקלאיות לידיהם, ולהשלים את תקן הנחלות שלהם.
2. אין "ריק" במרחב – שטח פנוי ייתפס על-ידי גורם אחר – מכאן יש למספר יישובים עניין בפיתוח חקלאי נוסף, גם באזורים שנתפסו כפחות מתאימים לכך.
3. כיום יש ידע אגרוטכני נרחב יותר, המאפשר גידולים חקלאיים גם באזורים שנתפסו כלא מתאימים, כמו גידולים המתאימים לחולות מסוימים.

4. ישנם יישובים (בטיפול) אשר משרד החקלאות רואה חשיבות בחיזוקם, באמצעות הרחבת התעסוקה החקלאית.

5. סוגיית סובב עזה – עולה צורך במציאת פתרונות חלופיים למגבלות חקלאות ומרעה, באזורים הצמודים לרצועה בתוך מרחב התכנון.

מאפייני חקלאות מרחב שיקמה

השטחים החקלאיים מהווים את החלק הארי של מרחב שיקמה. מיפוי וניתוח שימושי הקרקע הנוכחיים במרחב (מתוך אורטופוטו) העלה, כי השטחים החקלאיים במרחב שיקמה כוללים כ-220,000 דונם, שהם כ-64% מכלל מרחב התכנון. מתוך כך ניתן להבין, כי מרחב שיקמה מאופיין קודם כל בהיותו מרחב חקלאי.

החקלאות במרחב אומנם מגוונת, וכוללת ענפים שונים, אך הבולט ביותר, הן במובן הנפחי, והן במובן התפקודי, הוא ענף הפלחה, המכסה שטחים הנפרשים מאופק לאופק, כפי שעולה מתוך התפלגות השטחים החקלאיים במרחב, על-פי מיפוי וניתוח שימושי הקרקע:

החקלאות	שטח במרחב בדונם	התפלגות ב%
גידולי בעל	136,864	62.3
מטעים	19,012	8.7
גד"ש שלחין	60,557	27.8
חממות	1,996	0.9
מבנים חקלאיים	227	0.1
מבני בע"ח	161	0.07
סה"כ:	218,817	100

להלן תשריט השטחים החקלאיים במרחב שיקמה.

מתוך הדומיננטיות של החקלאות במרחב שיקמה, והכרת ההתמודדות עם הבעיות שבה, נובעת החשיבות הרבה של הבנת המגמות הנוכחיות בחקלאות, ככלי עזר לצמצום חוסר הוודאות שקיים בעיקר בתכנון החקלאי. לשם כך מובאת להלן השוואת נתוני חקלאות בישובים במרחב, בשנת 1993 ובשנת 2000, מתוך ניתוח סקרי הישובים של הרשות לתכנון במשרד החקלאות.

בהשוואה זו הובאו בחשבון השטחים החקלאיים מחוץ לישובים, המוגדרים כחלקות ב' וג' של משבצות הישובים הנמצאים בתוך המרחב, שטחי מרעה ושטחים בחכירה זמנית, אך יש לזכור כי

במרחב התכנון קיימים גם שטחים של יישובים חקלאיים רבים הנמצאים מחוץ למרחב, ואשר לא נלקחו בחשבון: קלחים אשכול, ניר עקיבא, ניר משה, גבים, אחוזם, שלוה, נועם, עזזה ואיתן. כמו-כן, ליישובים חקלאיים במרחב התכנון ישנם שטחים חקלאיים מחוץ לשטח התכנון, שאף הם לא נכללו בבחינה: יד מרדכי, ניר עם, בית שקמה, זוהר, ארז, רוחמה ועוד.

כלומר, אומנם מתוך 220 אלף דונם חקלאי במרחב שיקמה, הובאו בחשבון בהשוואה שלהלן כ-120 אלף דונם מעובדים בלבד, השייכים ליישובים שבתוך המרחב, אך ניתן להניח כי המגמות דומות, וכי ניתן להקיש מכך על המרחב כולו.

באופן כללי העלתה ההשוואה צמצום קטן בשטח היישובים בין 1993 ל-2000, אך סך השטח המעובד כמעט ולא השתנה, ואפילו התרחב מעט, כפי שעולה להלן מהטבלה הכוללת ומהתרשימים המפרטים את המצב ביישובים במרחב.

סה"כ שטח מעובד	סה"כ שטח יישובים	
118,490	195,639	1993
119,266	169,888	2000

שטח היישובים

כפי שניתן להיווכח מהתרשים שלהלן, בעשור האחרון אומנם כמעט שלא חל שינוי מהותי בשטח הכולל של היישובים, אך מספר יישובים, אשר המשבצת שלהם הייתה במחסור, קיבלו בתקופה זו פתרון חלקי או מלא. מנגד, צמצום בשטחים של מספר יישובים בתחום התכנון היה לרוב על רקע העברות ליישובים אחרים, לעיתים מחוץ לתחום התכנון.

מגמות בענף המטעים

בשנים האחרונות עבר ענף המטעים מספר תמורות, כמו מעבר לייצור ביחידות חקלאיות גדולות, החל מ-50 עד 60 דונם למגדל, והתרחבות במגוון המינים והזנים החדשים. יעדי משרד החקלאות לענף, עוסקים בפיתוח זנים חדשים, שיפור איכויות הפרי, פיתוח טכנולוגיות ליעול ושיפור ההשקיה והדישון, ייעול ושיפור המיכון והפחתת השימוש בחומרי הדברה.

מגמה נוספת בענף, המתפשטת ברחבי הארץ, היא שיטת כיסוי מטעים ברשתות צל (בצבעים שונים), לשיפור איכות הפרי. שיטה אחרת היא חיפוי כרמים להבכרה, שלו יתרונות רבים, החל מהגנה מכנית מפגעי ברד ושרב, דרך חיסכון במים (עד 30% חיסכון) ועד שיפור איכות הפרי. מינים חדשים של מטעים, אשר נבחנו בשנים האחרונות במשרד החקלאות (פסיפלורה, קובו, פיטאיה זוחלת, אוכמניות) התבססו על גידול בבתי רשת. אין ספק, כי להתרחבות שיטות אלו עשויה להיות השפעה דומיננטית ביותר על נוף שטחי המטעים במרחב.

בענף המטעים, הדורש כוח אדם רב, באופן יחסי לענפים אחרים, מורגשת בשנים האחרונות בעיה מרכזית של מחסור בעובדים. בעיה זו עתידה להחריף, עם הכנסת סטנדרטים גבוהים יותר, הנדרשים בעיקר מהשווקים בחו"ל, כמו למשל מעבר לאריזה בשטח, ושיפור איכות הפרי, שידרשו עובדים רבים יותר. יחד עם זאת, קיימת במקביל הרחבה בשימוש במיכון: הכנסת מנערות, ייעול מרססים ותהליכי ריסוס, כלים להשמדת עשביה ועוד, העשויים לחסוך בכוח עבודה, אך לעומת זאת דורשים רמת מיומנות גבוהה יותר.

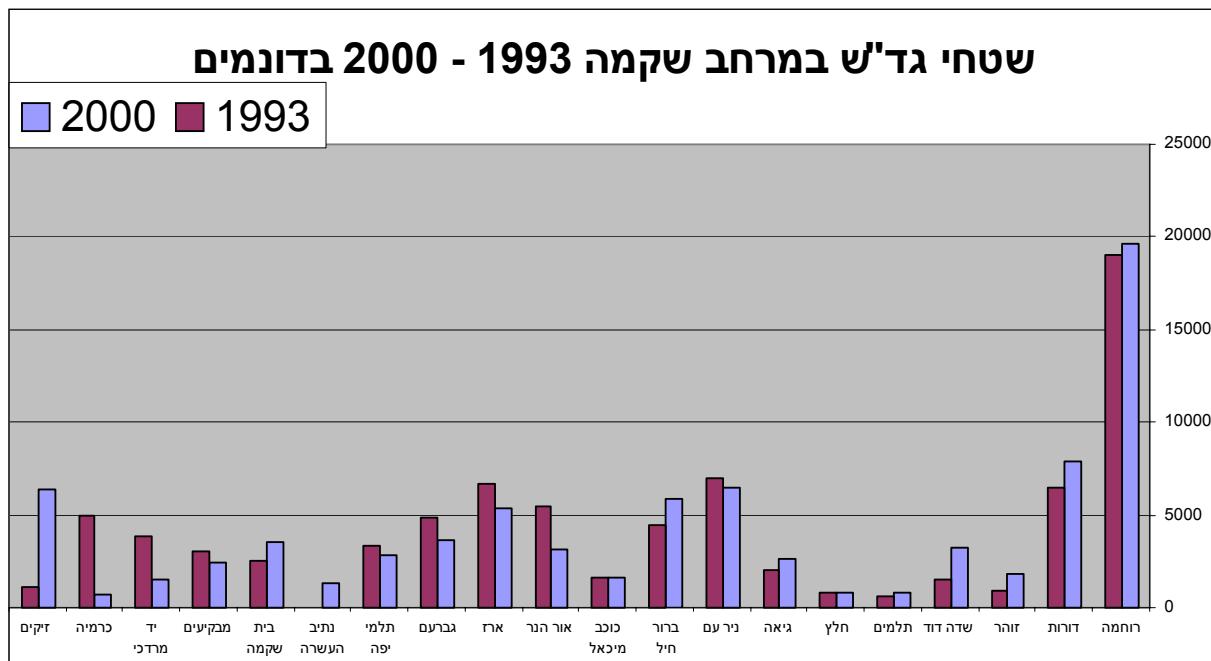
מתוך השוואת ענף המטעים בשנת 1993 ובשנת 2000, נראה כי מרבית היישובים נשאו בהיקפי גידול דומים. כלומר, למרות המעבר לעיבוד מטעים בשטחים רציפים גדולים יותר, סך שטחי המטעים לא השתנה באופן משמעותי. יחד עם זאת, כפי שניתן לראות בתרשים שלהלן, ישנם ישובים בהם הצטמצמו שטחי המטע באופן משמעותי, כאשר עיקר המטעים אשר נפגעו בתקופה זו, הם בשטחי המושבים באזור המערבי והצפוני של תחום התכנון. הגורם העיקרי לכך הוא קיצוצי המים בשנים הללו, והעובדה כי מי השפד"ן, המהווים מים חלופיים למים השפירים, עדיין אינם מגיעים לאזורים אלו.

שיקמה יציב למדי, וכולל בעיקר חיטה, קטניות למספוא, חמניות, חימצה ואבטיח לגרעינים, כגידול קיץ.

עיקר שטחי הגד"ש בתחום מרחב התכנון מעובדים ע"י הקיבוצים, חלקם קיבוצים מחוץ למרחב התכנון, כאשר מרבית הקיבוצים מקיימים שותפויות ביניהן בתחום הגד"ש. ענף הפלחה ברוב הקיבוצים יציב, ומרבית העבודה עצמית, למעט עבודת הקציר הקבלנית.

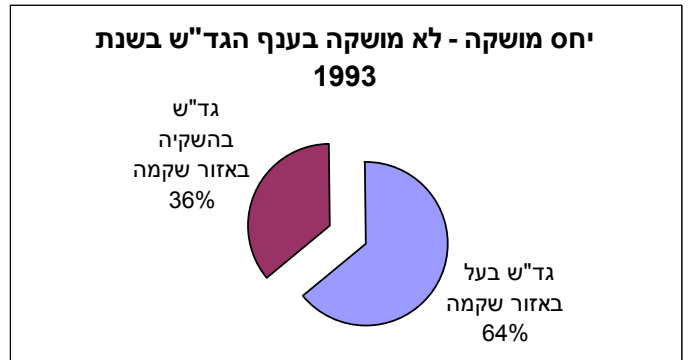
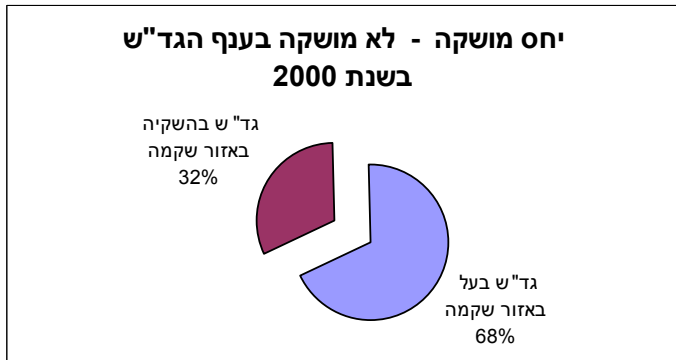
שוב העלתה ההשוואה במצב הענף בין 1993 ל-2000, כי לא ניכרים שינויים משמעותיים בסך שטחי הגד"ש במרחב. יחד עם זאת, בישובים מסוימים, כמו זיקים למשל, גדלו מאוד השטחים המעובדים, ואילו באחרים, כמו בכרמיה וביד מרדכי, הצטמצמו שטחי הגד"ש באופן משמעותי.

תרשים מס' 13

מהשוואת היחס בין שטחי הבעל לשטחי השלחין, ניכר כי השטחים בהשקיה צומצמו עם השנים. אף כי אין נתונים מעבר לשנת 2000, ברור כי היקף השטחים הבלתי מושקים גדל לאור קיצוצי המים החריפים שחלו לאחר שנת 2000. בעיקר משמעותי הדבר בחלקו המערבי של מרחב שיקמה, אליו כמעט ולא מגיעים מים מושבים של השפד"ן.

תרשים מס' 14

מסיכום השוואת נתוני החקלאות במרחב שיקמה בין 1993 לשנת 2000 עולים מספר נושאים

עיקריים:

- באופן כללי, על אף הקשיים, קיימת יציבות בחקלאות במרחב.
- למרות גידול מסוים בסך כל שטחי היישובים, לא חל גידול בהיקף השטחים המעובדים במרחב, והיחס בין השטחים המעובדים לשטחים הבלתי מעובדים במרחב נותר דומה בין השנים.
- באופן דומה נשמרה יציבות בשטחי הגד"ש הכוללים, שעיקרם בשטחי קיבוצים, אך לעומת זאת, ניכרת ירידה בכמות שטחי הגד"ש המושקים, בעיקר באזורים המערביים, אליהם לא מגיעים מי השפד"ן להשקיה.
- גם על שטחי המטעים משפיע המחסור במים להשקיה, אם כי סך כל השטחים נשאר יציב. בעיקר דומיננטיים המטעים בתחומי חלץ ותלמים.
- שטחי המרעה העיקריים מצויים באזורים המתאימים פחות לחקלאות – אזורי הבתרונות ורכסי הכורכר, בשני מתחמים מרכזיים: באזור משולש הקיבוצים: גברעם, אור הנר וארז ומצפון לקיבוץ רוחמה.

הגדרת הפוטנציאל החקלאי של המרחב

מתוך הבנת החשיבות שבהמשך קיומם של השטחים החקלאיים, אל מול הקשיים הכלכליים והאחרים הכרוכים בכך, מובנת החשיבות של ניצול פוטנציאל הייצור החקלאי, באופן היעיל ביותר, כך שכל שטח יותאם לגידול החקלאי ו/או לשימוש הקרקע המתאים ביותר לתנאים הטבעיים השוררים בו. אומנם בתנאים ובמסגרת האפשרויות הידועים כיום, יש ניצול יעיל של הקרקע ע"י חקלאי המרחב, אך יתכן כי באמצעים מחקרניים ניתן יהיה להעלות את הסיכויים להצלחה מירבית של הגידולים, בהשקעה הכלכלית הנמוכה ביותר.

השימוש החקלאי הפוטנציאלי המתאים ביותר לשטח מסוים מושפע מגורמים רבים, שהחשובים ביניהם הם: טיב הקרקע, תנאי האקלים, כמות מי-ההשקיה וטיבם, מיקומו וגודלו של השטח, גורמים כלכליים, חישובים משקיים מקומיים, נסיון וידע חקלאי ועוד. אולם, מכל הגורמים הללו, סוג הקרקע ותנאי האקלים הם היחידים שאינם, או כמעט שאינם ניתנים לשינוי מכריע בידי האדם. לעומתם, את הגורמים האחרים ניתן לשנות במידה מסוימת, בהתאם לצורך.

כחלק מלימוד הנתונים החקלאיים של מרחב שיקמה, לקראת תכנונו, מצא לנכון צוות התכנון למפות ולנתח את הפוטנציאל החקלאי של יחידות שטח שונות בתחום מרחב התכנון, על מנת שניתן יהיה לבחון את התאמת החקלאות הקיימת, ואת תכנונה, לתנאי הקרקע והאקלים.

לצורך כך, נעזר צוות התכנון במומחי משרד החקלאות לקרקע ומים, לבחינת האינטנסיביות הקרקעית של מרחב התכנון, ולהגדרת סוג הגידולים החקלאיים המתאימים לכל תאי השטח השונים במרחב, כבסיס לתכנון ברמה מחוזית חלקית.

שיטת העבודה

בחינה זו, של היעוד החקלאי המתאים לקרקעות במרחב, מבוססת על בדיקה מחודשת של סקרי קרקעות, שבוצעו בשנות השישים והשיבעים ע"י האגף לשימור הקרקע, מכון וולקני – המחלקה לקרקע ומים, הסוכנות היהודית – המחלקה להתיישבות, ועבודות סקר שבוצעו ע"י מחוז הנגב במשרד החקלאות (ראה רשימה ביבליוגרפית).

באזור התכנון הוגדרו בסקרי קרקע מפורטים (בקנ"מ 1:5,000) עשרות טיפוסים קרקע שונים, אך לעבודת תכנון למרחב כולו, בקנה מידה גדול, פרוט כזה אינו נדרש. לצורך זה, מוינו ואותרו במרחב שיקמה שמונה קבוצות של קרקעות, שלחלקן נוספה חלוקת משנה. הקריטריון לחלוקה זו, היה האפשרות לגדל בהצלחה, בכל אחת מקבוצות הקרקע, סוג מוגדר של גידולים חקלאיים, וזאת כמובן בהתחשב בתנאי אקלים נתונים.

התוצר שהתקבל מבחינה זו, הוא מפה המציגה את קבוצות הקרקע לפי פוטנציאל השימוש החקלאי, בעקבות סקרי קרקע שנערכו בעבר, על פי קריטריונים שנקבעו בהתאם לשיטות האגרו-טכניות שהיו נהוגות בזמן עריכתם.

מיפוי הקבוצות שהוגדרו, נבדק בהשוואה למפות חבורות הקרקע, של האגף לשימור הקרקע (ראה מפה ותיאור של חבורות הקרקע במרחב בפרק "הסביבה הטבעית" לעיל), ומול מיפוי שימושי הקרקע הקיימים (ע"פ מיחשוב של אורטופוטו). בבדיקה נמצאה התאמה טובה בין המפות השונות.

הערות לשימוש בנתוני הסקר:

לאור נתוני סקר זה, ניתן לקבוע את פוטנציאל השימוש החקלאי בקרקע בקנה מידה אזורי, בהתחשב במגבלות הקרקעיות והאקלימיות בלבד. גם בתוך שטחים עם פוטנציאל חקלאי מוגבל, ניתן למצוא בסקרים מפורטים חלקות קטנות, שניתן לפתח בהן חקלאות שונה מזו שהוצעה בעבודה זו, ולכן אין מיפוי זה מתאים לתכנון בקנה מידה משקי.

בעת השימוש בנתוני הסקר יש להביא בחשבון את ההסתייגויות הבאות:

- אין להניח, שכל השטח, המופיע בקבוצת קרקע מסוימת, יתאים לכל הגידולים המיועדים לקבוצת קרקע זו. לכן יש צורך להעריך בכל מקרה לגופו את אחוז השטח המתאים לכל סוג גידול.
- נתוני קבוצות הקרקע שלהלן נבחנו עבור חקלאות צמחית פתוחה בלבד, ואינם רלוונטיים לחממות ולמבנים לגידול בעלי חיים.
- עבודה זו נועדה לאפשר הערכות כלליות, לצורך תכנון ברמה מחוזית חלקית, ובהתאם לכך רמת פרוט הנתונים, שיכולה להוות רק שלב ראשון לקראת הגדרת פוטנציאל קרקע מקיף ויסודי. לפיכך, אין להשתמש בנתוני הסקר לתכנון והתייחסות ברמה פרטנית.

קבוצות קרקע במרחב - לאפשרויות הניצול החקלאי:

להלן תאור קבוצות הקרקע במרחב שיקמה, כפי שהוגדרו בעבודת האגף לשימור הקרקע ומחוז הנגב במשרד החקלאות (1965, עדכון על בסיס סקרים משנת 1988), על מנת שניתן יהיה להגדיר להן פוטנציאל לשימוש חקלאי. יש לציין, כי ברשימה שלהלן מפורטות רק קבוצות הקרקע הרלוונטיות למרחב שיקמה, וכי מיספור הקבוצות שונה מהמסמך המקורי, לצורך עריכת החומר בעבודה זו.

קבוצות הקרקע:

1. קרקעות בינוניות עד כבדות, עמוקות (1.0 מטר עומק ויותר), בעלות חילחול בינוני עד איטי, מישוריות ועד בעלות שיפוע מתון (עד 6%).
 - 1.1 גירניות (המכילות בין 3 ל- 25% גיר).
2. קרקעות בינוניות עד כבדות, עמוקות (1.0 מטר עומק ויותר), בעלות שיפוע של 6% או יותר.
 - 2.1 מקרקעות בעלות התנקזות פנימית בינונית עד איטית, לדוגמא - בסביבת דורות.
 - 2.2 קרקעות בעלות התנקזות פנימית איטית עד לקויה, כדוגמת תימורים.
3. קרקעות קלות עד בינוניות, בכלל זה קרקעות חרסית חולית, נזז וחוסמס, עמוקות (1.0 מטר עומק ויותר), מצויות לכל אורך מישור החוף.
 - 3.1 קרקעות כנ"ל אולם רדודות יחסית (50 עד 100 ס"מ עומק), מעל לכורכר.
4. קרקעות חוליות מאוד (שדות חול).
5. חלולות נודדים
 - 5.1 כורכר.
6. קרקעות לס כבדות (כדוגמת אזור שרשרת).
 - 6.1 קרקעות לס מפותחות, בדרך כלל בעלות שיפוע של 6% ויותר.
7. קרקעות לס סחופות - קרקעות גלוניות עד גבנוניות (כדוגמת הביתרונות באזור רוחמה), עם שיפועים מעל 15%, עם ערוצים עמוקים במרווחים קצרים.
8. קרקעות לסיות רדודות - עומק הקרקע נמוך מ-25 ס"מ.

קבוצות קרקע אלה נקבעו בהתאם למספר פרמטרים, שהעיקריים בהם – מדרון, מרקם ועומק הקרקע. על פי פרמטרים אלו, נחלקות קבוצות הקרקע במרחב שיקמה לשלושה אזורים גיאוגרפים עיקריים:

1. במזרח, באזור הגבעות המזרחיות, נפוצות בעיקר קרקעות גרומוסוליות כבדות (קבוצות קרקע 1-2).
2. במערב – קרקעות קלות, חולות, דיונות ורכסי כורכר (קבוצות 3-5).
3. בדרום – מזרח – באזור הביתרונות – קרקעות לסיות (קבוצות 6-8).

להלן תשריט קבוצות הקרקע במרחב, לפי אפשרויות הניצול החקלאי.

מאפייני קבוצות הקרקע:

על מנת להבהיר את האבחנה בין קבוצות הקרקע, מפורטים בטבלה שלהלן המאפיינים של כל אחת מקבוצות הקרקע במרחב, לפי הפרמטרים העיקריים לקביעת החלוקה. בהמשך צורף מעין מקרא לטבלה, המפרט את המספור שניתן לפרמטרים השונים.

קבוצת הקרקע	מרקם	עומק	חלחול	שיפוע	מליחות	אחוז גיר
1.1	3-3/4	5	2	A-C	1	3-25
2.1	3	5	3	D-E	1	15
2.2	3	5	2	D-E	1	15
3.1	3	4-3	3	D-E	1	3-25
4.1	2-2/3	3-4	4	D-E	1	5-10
5	1	5	4	A-C	1	15-25
6	1	5	4	D-F	1	3
6.1	1	1	4	D-E	1	10-30
7.1	3-3/4	5	2	D-E	2	20
8		5		F		
9	2	1-2	3	D-E	1	20

המקרא לטבלה:

מרקם:

- 1 חולות - חול נודד, שדות חול.
- 2 קל - חול סייני.
- 2/3 קל בינוני - סיינחולי.
- 3 בינוני - סיין, סיינ סלתי, סיינ חרסיתי, סיינ חרסיתי חולי.
- 3/4 כבד - סיינ חרסיתי סלתי, חרסית חולית, חרסית סלתית.
- 4 כבד מאוד - חרסית, חרסית כבדה.

עומק:

- 1 שטחי מאוד מ 0 עד 20 ס"מ עומק
- 2 שטחי מ 20 עד 45 ס"מ עומק
- 3 בינוני מ 45 עד 75 ס"מ עומק
- 4 עמוק מ 75 עד 100 ס"מ עומק
- 5 עמוק מאוד יותר מ 100 ס"מ עומק

חלחול:

1. איטי

2. בינוני

3. מהיר

מדרון (שיפוע):

A מ 0 עד 2% מדרון

B מ 2 עד 6% מדרון

C מ 6 עד 15% מדרון

D מ 15 עד 25% מדרון

E מ 25 עד 35% מדרון

F מ 35% ומעלה

מליחות:

1 נמוכה

2 מליחות בינונית עד גבוהה

סוג קרקעות המרחב לפי דרגות כושר / מגבלות השימוש החקלאי:

כושר, או מגבלות השימוש החקלאי של קרקע, הן כמובן הגדרות איכותיות ויחסיות, של התאמת הקרקע לשיטות עיבוד וממשק המקובלות באותה סביבה. הגדרה זו דרושה לצורכי תכנון השימוש בקרקע, שימורה ופיתוחה, ומסייעת בתכנון המשקי הכלכלי. יחד עם זאת, במשך השנים נמצאים גידולים, זנים ושיטות עיבוד, המתאימים לגידול בתנאי קרקע, מליחות או שיפועים, אשר בעבר נחשבו כבלתי מתאימים.

מיגבלות השימוש וההתאמה לגידולים ולמימשק נובעות מתכונות קרקע, או מתנאי תנוחה טופוגרפיים והדרולוגיים (ביניהן – סחיפת קרקע בתנאי עיבוד, רטיבות עודפת בקרקע, מיעוט גשמים, אבנוניות או סלעיות וכדומה). מיגבלות שימוש באדמה, בהשוואה ל"אדמה רצויה" בתנאי הסביבה, עשויות להתבטא באי-התאמה לגידולים מסוימים או לממשק מקובל, ביבולים נמוכים, בהוצאות יצור מוגדלות, בקשיי עיבוד ובצורך בשיטות, או באמצעים מיוחדים, כדי לקיים את השימוש בשטח, בדרכי ממשק מיוחדות ובאמצעים של שימור קרקע ומים.

ישנן מגבלות קבועות בטבען, או אף מחמירות עם הזמן (כמו סחיפה), ולעומתן כאלו הניתנות לשיפור או לתיקון, זמנית או לצמיתות. שיפור ותיקון, על-ידי התאמת דרכי ממשק ואמצעי שימור,

כרוכים בהשקעות ובהוצאות שוטפות שונות, לעומת "אדמה רצויה", כך שסיווג הקרקעות עשוי להועיל במתן תמונה כללית של ערכה החקלאי הבסיסי של הקרקע בתנאי סביבתה.

למעשה מדובר בכלי תכנון, שמטרתו בעבודה זו לאפשר זיהוי של מידת התאמת הגידולים החקלאיים הקיימים במרחב, לאלו הנכונים ביותר לתנאי הקרקע. בחינה זו דורשת המשך עבודה על מסד הנתונים שכבר גובש, כבסיס טוב לעבודה מפורטת ומקיפה יותר, שתוכל להוות גם אמצעי יישומי לחקלאים ולעוסקים בתכנון חקלאות ושטחים פתוחים.

דרגות הסיווג, המפורטות להלן, משקפות את חומרתו של גורם או גורמים המגבילים את הגידולים המתאימים ואת מידת מורכבותם של אמצעי השימור והמימשק הדרושים. להלן מפורטות שמונה דרגות הסיווג, כאשר אמת המידה לקרקעות ראויות לפליחה (עיבוד חקלאי) היא אפשרות העיבוד בתנאי המשק החקלאי הממוכן. בקרקעות שאינן ניתנות לפליחה, אמת המידה לסווג היא אפשרות ההתפתחות של צמחי מרעה טבעי ורעייה.

מאפייני דרגות הסיווג של הקרקעות החקלאיות

דרגת סיווג	קרקעות הניתנות לפליחה
I	קרקע טובה מאוד, מתאימה למבחר גדול של גידולים ובד"כ גם לעצי פרי שונים. פורייה ונוחה לעיבוד בשיטות רגילות, בבעל ובשלחין. אין בה מגבלות שיצריכו אמצעי שימור או דרכי ממשק מיוחדים.
II	קרקע טובה, מתאימה למבחר גידולים במגבלות עיבוד מסוימות. מצריכה אמצעי שימור קרקע פשוטים והתאמת דרכי ממשק לפי הגידולים.
III	קרקע טובה, מתאימה למבחר גידולים שונים, אך מוגבלת מבחינת מבחר הגידולים ושיטות העיבוד, ומצריכה בד"כ אמצעי שימור-קרקע מורכבים. לעתים היבול בינוני בלבד.
IV	קרקע מוגבלת מאוד בעיבוד. מתאימה בד"כ למספר גידולים מצומצם, ולרוב היבולים נמוכים מהממוצע. בתנאי עיבוד דרושים אמצעי שימור מורכבים וממשק קפדני. יש וניתן לגדל בה גידול אינטנסיבי ואף עצי פרי באמצעי הכשרה וממשק מיוחדים. בד"כ מתאימה לגידולי כיסוי, למספוא ולמרעה קבוע, עם אמצעי שימור פשוטים אך קבועים.
V	קרקעות שאינן ניתנות לפליחה קרקע לחה או ביצתית רוב ימות השנה, לעתים גם מליחה. בד"כ משופעת בצמחייה קבועה של בתי גידול רטובים, ולעיתים יש בה ערכי טבע ונוף. לרוב אינה מאפשרת עיבוד ממוכן, אך מתאימה לרעייה קבועה ולייעור (במקרים מסוימים ניתן ליבשה ולעבדה לאחר ניקוז והכשרה מיוחדים).
VI	קרקע סלעית או מבוותרת, שאינה מאפשרת עיבוד ממוכן ואינה מתאימה להכשרה לעיבוד, אלא רק למרעה קבוע או לייעור. יש וניתן לפתח בה ערכי טבע ונוף.
VII	קרקע סלעית או מבוותרת שצמחייתה דלה בד"כ, ומאפשרת רעייה או ייעור בהגבלות ממשק חמורות וכאמצעי שימור מיוחדים לתנאים אלה. לעיתים יש בה ערכי טבע ונוף.
VIII	קרקע שאינה מתאימה לניצול חקלאי. לעיתים יש בה ערכי טבע ונוף.

הטבלה שלהלן מסכמת את הגדרת הפוטנציאל החקלאי של הקרקעות במרחב שיקמה, על-ידי קביעת דרגת סיווג לכל אחת מקבוצות הקרקע במרחב, ופרוט סוגי הגידולים המתאימים. טבלה זו מצטרפת למפה שלהלן, המחלקת את המרחב לפי דרגות כושר/מגבלות השימוש החקלאי.

הגדרת הפוטנציאל החקלאי

7	6		5*		4*	3		2		1	קבוצת קרקע
7	6.1	6	5.1	5	4	3.1	3	2.2	2.1	1.1	תת קבוצה
											<u>בתנאי שלחין</u>
		+		?	+	+				+	מטעים
		+		?	+	+	+			+	הדרים
		+	?	?	+	+	+	+	+	+	סוב-טרופיים
	+	+	?	?	+	+	+	+	+	+	גידולי שדה
		+		?	+	+	+	+	+	+	גידולי גן
	+	+		?		+		+	+	+	גידולי מספוא
											<u>בתנאי בעל</u>
	+	+						+	+	+	גידולי שדה חורף
		+						+	+	+	גידולי שדה קיץ
											<u>שימוש אחר</u>
	+		+				+	+	+		מרעה טבעי
+			+				+				ייעור
VI-VIII	V-VI	II	VI-VIII	VI	VI	IV-VI	III	IV-VI	III	II	סיווג כושר/ מגבלות השימוש החקלאי
53,778	14,382	6,901	18,434	18,552	-	8,553	28,351	7,443	48,018	76,535	שטח במרחב בדונם
17.1	4.5	2.2	5.8	5.9	-	2.7	9	2.4	15.3	24.4	% מכלל המרחב

* קרקעות חוליות ודיונות חול (קבוצות 4,5), המסווגות בדרגות VI-VIII, הן מוגבלות לניצול חקלאי על-פי תכנותיהן, אך ניתן להתאים אותן לגידולים מסוימים באמצעי הכשרת קרקע וממשק מתאים. במקרה כזה, ישונה סווג הקרקע לדרגה III.

מקרא לטבלה:

+ מתאים ? מתאים בספק

שטחים משולבים:

קבוצות משולבות	קרקע	2.1+3	2.2+3	3+4	2.1+6.1
סיווג כושר/ מגבלות השימוש החקלאי	IV-VI	IV-VI	IV-VI	VI	IV-VI
שטח במרחב בדונם	23,434	1,555	6,229	915	0.3
% מכלל המרחב	7.5	0.5	2		

התפלגות שטח המרחב לפי סיווג הקרקעות לכושר / מגבלות השימוש החקלאי:

סיווג הקרקע	II	III	IV-VI	VI	VI-VIII	סה"כ
שטח במרחב בדונם	83,436	108,356	24,297	24,782	72,871	313,745
% מכלל המרחב	26.5	34.5	7.7	8	23.3	100

להלן תשריט סווג קרקעות המרחב לפי כושר / מגבלות חקלאות

אמצעים לשימור קרקע בחקלאות

בעיית סחיפת הקרקע דומיננטית מאוד במרחב שיקמה, ופוגעת כמעט בכל הקרקעות באזור. העיבוד החקלאי, אם איננו מבוקר באמצעים לשימור קרקע, יכול במקרים רבים להחריף את הבעיה, עד כדי איבוד בלתי הפיך של הקרקע.

בקרקעות הכבדות, בצפון המרחב, נגרמת רוב סחיפת הקרקע בשל כושר החידור המוגבל של הקרקעות. הנגר העילי יוצר חריצים המתרחבים לערוצים, ואלה מתארכים ומתעמקים, אם לא עצרו בעדם.

כהתמודדות עם בעיה זו, מיושמים באזורים מסוימים במרחב שיקמה אמצעים אגרו-טכניים שונים, להפחתת תופעת סחיפת הקרקעות. יש לזכור, כי התקנת אמצעי שימור קרקע מצריכה תכנון גבולות השדה, קווי צינורות ודרכי הגישה, בעת ובעונה אחת, ולפיכך נדרשת מודעות גבוהה לבעיה ולפתרונות האפשריים.

אומנם מקובל לבלום סחיפה כזו באגרו-טכניקה של כיסוי השטח בימות הגשמים בצמחים, או עם חיפוי יבש, אולם ברוב הגידולים הנהוגים במרחב שיקמה לא תיתכן אגרוטכניקה כזו, כך שהפתרון הוא מיתון שיפוע קו העיבוד ככל הניתן, עוד בשלב התכנון, וחלוקת המדרונות הארוכים על ידי שיחים, או על ידי תעלות מגן, מנוקזות נכון.

בחלק הדרומי של המרחב בולטת תופעת סחיפת הקרקע בנוף הביתרונות הייחודי. לביתרונות אלו יש אומנם איכויות נופיות, אך יש לזכור כי זהו למעשה הרס הקרקע, ויש לנסות למנוע את התרחבות התופעה לשטחים חקלאיים פעילים. באזור זה גורמות מכות טיפות הגשם וההמטרה בקרקעות הלסיות להתקרמות פני השטח, ובעקבותיה קטן החידור במידה ניכרת, ונגרמת גם סחיפה.

הסחיפה במישורי הדרום הגדולים מתבטאת בהתרחבות הערוצים העמוקים ובהתארכותם, בתהליך הגורם לאובדן חלקות עיבוד, ולכן הטיפול הוא במוצאי הניקוז אל תוך הערוצים. זה נעשה על-ידי התקנת תעלות מגן לאורך הערוצים, והפלת המים אל תחתית הערוץ דרך מבנה הידרו-טכני, או דרך סכר השהייה, או ייעור הערוצים והרצועות המבותרות לאורכם. אמצעי נוסף, שמיושם לאחרונה על-ידי חקלאי רוחמה, הוא יצירת גומות קטנות בשטח - "גימום", המבוצע בשטחים מתולמים בכלים שונים, לשם השהית הנגר.

בראשי הגבעות המכוסות חול קיימת גם סחיפת רוח. הואיל ושטחים אלו מעטים, וערכם החקלאי קטן, רצוי ליערם.

מנגנוני תמיכה כלכליים בחקלאות המרחב

מתוך הכרה בקשיים העומדים בפני החקלאות, ומתוך הכרה בחשיבות המשך קיומה, מפעילה מדינת ישראל מספר מנגנונים כלכליים לתמיכה בחקלאות, חלקם בהתאם למיקום גיאוגרפי. להלן מובאים בקצרה המנגנוני התמיכה הכלכלית העיקריים לחקלאות הפועלים במרחב שיקמה (לרבות הצעה למודל נוסף, שטרם אושר):

א. תמיכת מנהלת ההשקעות בפיתוח

מנהלת ההשקעות פועלת לפי שני שיקולים מרכזיים:

1. בכל שנה נקבעות קטגוריות תמיכה מרכזיות, לפי מדיניות משרד החקלאות, כאשר המנהלת קובעת באופן מאוד מפורט את התמיכות הספציפיות, בתוך כל קטגוריה מרכזית, ואת שיעור התמיכה.

בגד"ש היו בעבר תמיכות בגידולים עצמם אולם כיום אין תמיכה בענף זה. עם זאת, מנהלת ההשקעות לרוב תומכת במיכון של ענפי הגד"ש (המהווה מרכיב מרכזי בהוצאות). במטעים, לעומת זאת, ישנה תמיכה גם בעלויות הגידול עד לשנת ניבת הפרי, ובירקות קיימת תמיכה בהקמת חממות, כהשקעות לטווח ארוך.

2. המנהלת תומכת בהשקעות בהתאם לאזורי העדיפות הלאומית (א' או ב'), אשר נקבעים ע"י משרד ראש הממשלה, על-פי "צו עידוד השקעות הון בחקלאות", בהתאם להחלטת ממשלה מס' 2282, מיום ה' 14.07.02.

במרחב שיקמה מוגדרים יישובי שער הנגב כאזור עדיפות א', וכך גם היישובים המערביים בחוף אשקלון – גברעם, זיקים, יד מרדכי, כרמיה ונתיב העשרה. שאר היישובים במרחב מוגדרים כאזור עדיפות ב'.

ב. פיצוי בצורת

"בצורת" מוגדרת לפי כמות הגשמים, או גשמים אשר אינן בעתם. הארץ מחולקת ל-3 אזורים מרכזיים, כאשר מרחב שיקמה מחולק בין אזור הנגב, לאזור צפוני יותר המכונה "האזור המוגבל", הכולל את מרבית המרחב (ראה להלן מפת אזורי התמיכה).

מדרום ל"קו הבצורת", בכל אזור הנגב, ניתנים לחקלאים פיצויי השלמה ל-100% הוצאות ייצור, ללא כל צורך על הכרזת "אזור נפגע", וללא תלות בכמויות גשם בשנה מסוימת. לעומת זאת, מצפון לקו הבצורת, באזור המוגבל, ישנה זכאות לפיצוי בצורת, ע"פ הכרזת אזור נפגע ע"י "הקרן לנזקי טבע". התשלום פרוגרסיבי לפי מידת הנזק – בהתאם ליחס בין התפוקה שהתקבלה לממוצע הרב-שנתי.

קו הבצורת נקבע בתקנה משנת 1964, כך שכיום, היה ראוי לעדכנו, בשל שינויים אקלימיים ומנהליים שונים. כך למשל, מזרח המרחב סומן בזמנו מצפון לקו הבצורת, מכיוון ששימש בעבר כשטח אש, ולכן לא היה צורך בהכללתו כשטח חקלאי. בקרב החקלאים עצמם ישנו חשש משינוי התקנה ומסלול הקו, מפחד לפגיעה בפיצוי ייחודי זה.

ג. מודל תמיכה בגידולי בעל

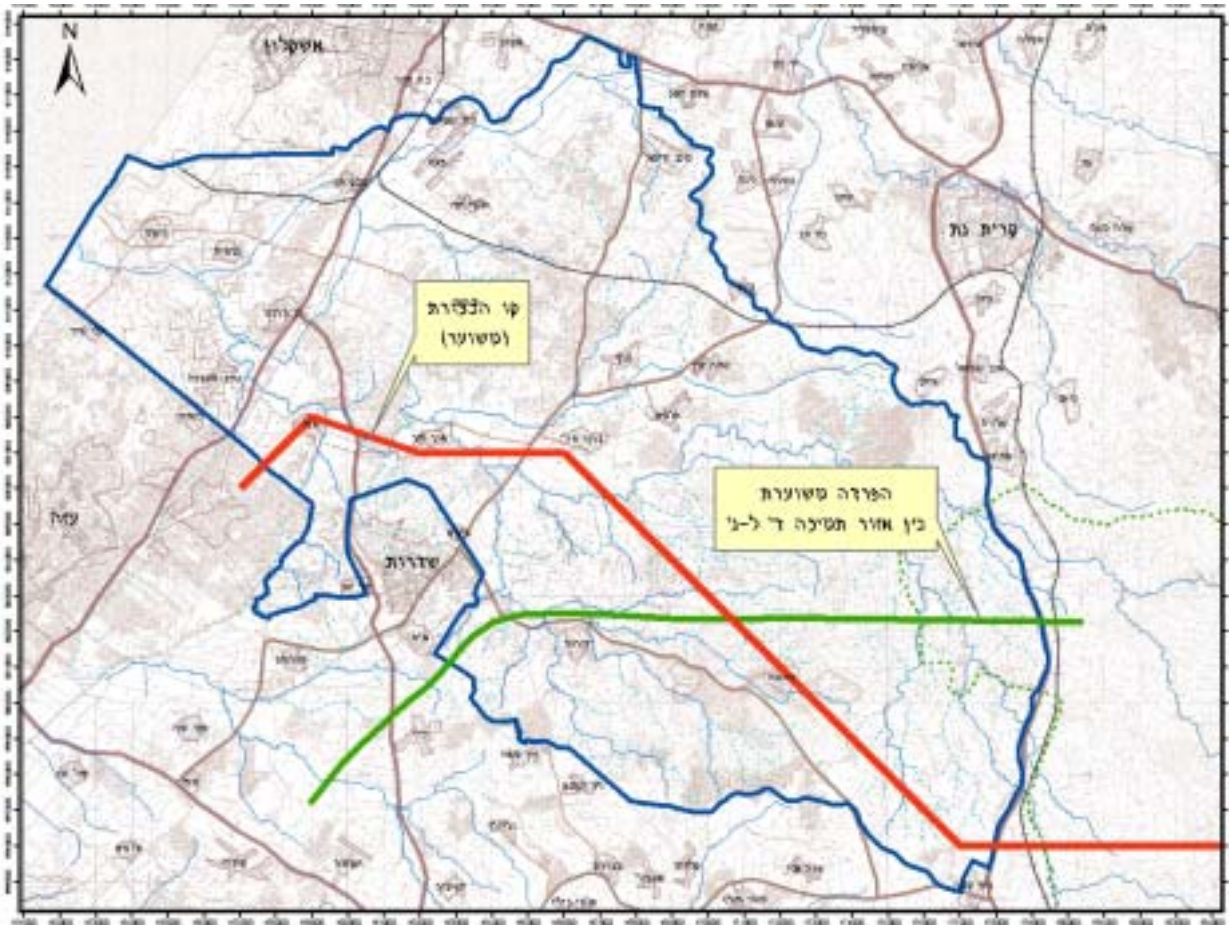
מכיוון שהגידולים בבעל לרוב, במיוחד בנגב, אינם רווחיים, חתמו ממשלת ישראל וארגון עובדי הפלחה בשנת 1989 על הסכם תמיכה חמש שנתי (שמאז מוארך בכל שנה), שנועד להבטיח עיבוד אדמות בעיקר בנגב, מחשש להזנחת שטחים ולתפיסתם בידי אחרים. הסכם זה כלל כ-300 אלף דונם בנגב, 100 אלף דונם באזורי לכיש, בית שאן וגלבוע. עיקרו הוא תמיכה גידולי חיטה (וגם חיטה לתחמיץ וחריה), ללא תלות בהכרזה על בצורת, מפני שגם בתנאים כאלו אין רווחיות מגידולים אלו.

במודל מוגדרים ארבעה אזורי תמיכה מרכזיים, אשר נקבעו לפי שונות אקלימית (לאחר שצומצמו מתוך האזורים הטבעיים בלמ"ס), כאשר התחשיב הבסיסי להיקף התמיכה בתוך כל אזור משתנה במעט כל שנה, אך תלוי בעיקרו ברמת ההוצאות ורמת היבולים. בכל שנה נבדק מחיר החיטה בעולם, ובהתאם לכך נקבע היקף התמיכה לדונם. כמו-כן, מותאמת התמיכה בכל שנה להיקף התקציב שהמדינה קבעה לנושא זה, כאשר בעבר תקציב התמיכה היה כ-18 מיליון ₪, ובשנים האחרונות הוא התייצב על כ-10 מיליון ₪.

העיקרון הבסיסי של מודל תמיכה זה, הוא השלמת ההפרש שבין ההכנסה מדונם חיטה ל-82% מהוצאות הייצור, כאשר התמיכה מחושבת לפי הדונמים המעובדים ולא לפי בדיקה שנתית של היבול.

אזור ד' הוא הדרומי ביותר במנגנון זה, ובו התמיכה הגבוהה ביותר (כיום לפי תשואה של \$220 לדונם), כאשר רק חלק מהאזור הדרומי מזרחי של מרחב שיקמה כלול בו (ראה קו גבול משוער בין אזור ג' לאזור ד' במפה להלן). באזור תמיכה ג', הצפוני יותר, אשר כולל את מרבית מרחב שיקמה, התמיכה היא לפי תשואה של \$165 לדונם. המשמעות של כך היא שהתמיכה בהיקף של 82% מהוצאות הייצור ניתנת רק במידה שתפוקת היבול לדונם נמכרה בפחות מ-\$165. מכאן, שהתמיכה הניתנת לאזור ג' מעטה יחסית ולא ודאית בכל שנה.

תשריט גבולות אזורי התמיכה בחקלאות במרחב שקמה:

הסכם זה הורחב ב-1991 ל-900 אלף ד' גידולי חיטה בכל הארץ מתוכם 400 אלף ד' באזור תמיכה ד' (נגב) ו-280 אלף באזור תמיכה ג'. ב-1993 נכתב מודל נוסף לתמיכה בכל גידולי השדה בבעל (לסה"כ 1.5 מיליון דונם) מתוך כוונה לשמר שטחים פתוחים, אך זה לא הגיע לידי מימוש. כיום מוצע מודל חדש הכולל את כל שטחי הבעל.

ד. מודל מוצע לתמיכה בשטחים פתוחים

לאחרונה מתקיימת התדיינות על מודל תמיכה מוצע לתמיכה בשטחים פתוחים, שמטרתו להבטיח עיבוד קבוע של כל האדמות שהוכרזו כחקלאיות. ברוב באזורים מעובדות רוב אדמות השלחין, כי כלכלי לגדל עליהן, אך מאידך לא מעט קרקעות מוזנחות או ננטשות, באזורים מסוימים ובשנים מסוימות, עקב חוסר כדאיות כלכלית לגידולי בעל. במקרים כאלו יש לעיתים פלישה של גורמים לא רצויים, או פיתוי להסבת קרקעות אלו לנכס נדלני (בעיקר במרכז).

לאחרונה התווספו שיקולי "הקופסה הירוקה" – לפי הסכמי gatt (הסכמי הסחר העולמיים) המדינה לא יכולה להמשיך ולתמוך בגידול המיוצא לחו"ל, אלא יכולה לתמוך בשטחים על מנת לעבדם. על בסיס שיקולים אלו מקודם המודל החדש.

עקרונות היסוד של המודל כוללים חתימה עם כל מגדל על הסכם ל-10 שנים, כאשר התנאי הוא התחייבות לעבד את כל השטחים בני העיבוד במשך כל התקופה, במטרה להבטיח עיבוד קבוע לפחות לתקופה זו. התמיכה תינתן לבעלי הזכויות בקרקע, בתנאי שהם מעבדים את הקרקע בעצמם, לשטחי בעל זרועים בגידולים שהוכרו כזכאים, ושבטחו נגד נזקי טבע, ותקבע ע"פ ממצוע משוקלל של מחזור גידולי הבעל האופייני לאזור. עוד מצוין, כי תמיכה לאזורים המעובדים מדרום לקו הבצורת תינתן רק כאשר השטחים יזרעו על-פי קריטריונים מוגדרים, אך חלקות שעבורן התקבלו פיצוי בצורת לא יהיו זכאיות לתמיכה.

לגידולים שונים באזורים שונים יש תחשיבי פדיון (כולל הוצאות והכנסות סטנדרטיות), לפיהם מחושבים שיעורי היתרה (החיובית או השלילית) מיחידת קרקע. על פי המודל המוצע, בכל שנה יקבל המגדל, בהתאם להסכם שנחתם אתו, סכום קבוע לפי מספר הדונמים אותו התחייב לגדל. כיום ההצעה היא שבאזור ג' תנתן בכל שנה תמיכה של 42 ש"ח לדונם, לפי יתרה משוקללת של כל גידולי הבעל, ובאזור ד' 78 ש"ח לדונם.

מכיוון שגידולי השדה פועלים לפי מחזורי גידול, כך שלא ניתן לגדל בכל שנה חיטה, וישנם גידולים רווחיים יותר ופחות, המודל מגדיר לכל אזור מהו מחזור הגידולים האופייני לו. כלולה בו גם שנת כרב נח (שנה בה נותנים לקרקע "לנוח" ולא מגדלים כלום), שגם בה יש הוצאות, כיוון שאז מבצעים בקרקע חריש עמוק.

באזור ג' הוגדר מחזור גידול – דגן חורפי, רחבי עלים, דגן חורפי, רחבי עלים, ובאזור ד' – דגן חורפי, דגן חורפי, רחבי עלים, דגן חורפי, רחבי עלים, כרב נח. הגידולים הזכאים לתמיכה באזורים ג' וד' לפי מחזורים כוללים:

דגן חורפי – חיטה, שעורה, שבולת שועל, חיטה לתחמיץ;
רחבי עלים – קטניות, אבטיח לגרעינים, חריע, ליפתית, חימצה וחמניות.

סיכום ביניים - המגמות בחקלאות כרקע לתכנון

1. בחינה ומיפוי של החקלאות הקיימת במרחב העלו שימושים מגוונים, הנובעים בעיקר מנתוני זמינות מים ומסוג הקרקע, אך ניכר כי עיקר המרחב משמש לגידולי בעל.
2. מהשוואה ראשונית, בין מיפוי השימושים החקלאיים הקיימים במרחב, למיפוי הקרקעות לפי כושר / מגבלות השימוש החקלאי, שנעשתה באמצעים זמניים ולא חד משמעיים, עולה כי בחלק ניכר מהמרחב, השימושים החקלאיים קיימים בפועל תואמים את הפוטנציאל החקלאי.
3. עם זאת, באזורים אחדים נמצאו הבדלים בין הפוטנציאל שזוהה, לבין השימושים החקלאיים הקיימים בפועל. בלטו ביניהם:
 - קרקעות שוליות, בעיקר בשולי רכסי הכורכר, עם חול רדוד יחסית – אזורים שיעודו בעבר למרעה, והופכים לעתים לשטחי שלחין (תפ"א) ואפילו מטעים (סובטרופיים – מנגו אבוקדו ונשירים).
 - בחלק המזרחי, באזורי קרקעות כבדות עם שיפועים גדולים, בעלי פוטנציאל סחיפה משמעותי – חלק משטחי המרעה הפכו לשטחי פלחה, עם אמצעים שונים של שימור קרקע (אי פליחה או מינימום פליחה).
4. שינויים אלו, מאז ייעוד השימוש החקלאי של הקרקע, באו בעקבות התפתחויות כלכליות, אגרוטכניות, ובאמצעי המדיניות הממשלתית לתמיכה כלכלית בחקלאות האזור, מדגישים את בעיית התכנון בתנאי אי-ודאות – יתכנו שינויים משמעותיים בתנאי המים, המדיניות הקרקעית, התמיכות הכלכליות, הפיתוח האגרוטכני וברווחיות הענף.
5. ההשלכות האפשריות של שינויים עתידיים אלו יכולות להיות במרחב שיקמה, שעיקרו שטחי חקלאות – שינויים בסוג החקלאות, בהיקף השטחים הטבעיים / חקלאיים, ברמת שימור הקרקע, בנוף ובתחושות שהוא יוצר וגם במבנה הכלכלה והחברה באזור.
6. לפיכך נראה כי אחת המטרות החשובות להמשך העבודה, היא לבחון התפתחויות אלה, וללמוד את השפעתם העתידית על שטחי העיבוד החקלאיים בפרט ועל מערך השטחים הפתוחים במרחב שקמה בכלל. יתכן אף, כי בסופו של תהליך לימוד זה, ניתן יהיה ליצור מפת פוטנציאל חקלאי עתידית, על רקע ניתוח התנאים החדשים.

דרכים ותנועה במרחב

להלן מתוארות הדרכים ומסילות הברזל במרחב, תוך הבחנה בין אלה הקיימות, הנמצאות בשלבי תכנון מוקדם והנמצאות בשלב זה בתכנון רעיוני בלבד.

דרכים ומסילות קיימות

דרכים ארציות:

מרחב שיקמה כולל מספר דרכים ארציות:

- במזרח דרך ראשית מס' 40,
- במערב דרך מהירה מס' 4 עד צומת יד מרדכי, ובהמשך דרך ראשית מס' 34 לכיוון באר שבע.
- בצפון מגיע המרחב עד סמוך לדרך מס' 35, בין קריית גת לאשקלון.

דרכים אזוריות:

מרחב שיקמה נחצה ע"י מספר דרכים אזוריות:

- דרך מס' 232- מצומת גבעתי לכיוון שדרות.
- דרך מס' 352 – מאזור שדה דוד ותלמים עד דרך אזורית 232 בסמוך לחלץ.
- דרך רוחב מס' 334, מצומת שדה צבי, על דרך מס' 293 מערבית לבית קמה לכיוון שדרות.

בנוסף קיימות דרכים מקומיות שונות, רובן משמשות ככניסות לישובים. משמעותיות במיוחד הן דרך מס' 3411, מצומת זיקים לחוף זיקים, והדרך בין אלי סיני לתחנת הכוח, המחברת את אלי סיני כרמיה וזיקים לכיוון אשקלון.

מסילות ברזל:

המערכת הקיימת של מסילות הברזל כוללת את המסילה לכיוון באר-שבע, העוברת מחוץ למרחב התכנון, ממזרח לדרך מס' 40, ומסילה רוחבית בצפון המרחב, המתחברת אליה מדרום לקריית גת, ומשרתת את תחנת הכוח בדרום אשקלון. מסילה נוספת, שאיננה פעילה, מקבילה לדרך מס' 4 במערב המרחב, ומקשרת בין עזה לאשדוד.

דרכים ומסילות בשלבי תכנון שונים:

קיימות מספר תכניות לדרכים ולמסילות במרחב שיקמה ובמרחב העוטף, ביניהן התכנית המחוזית תממ/ 14/4 שבתוקף, בה מופיעים תוואים לתכנון מפורט, תכניות מפורטות בתוקף,

שטרם בוצעו, תכניות מאושרות, מופקדות, או בשלבי תכנון מוקדם וכן תכניות רעיוניות בלבד, שטרם הוחל קידומן.

דרכים ארציות:

- דרך מהירה מס' 6 - ממזרח למרחב, אושרה למתן תוקף בתמא/31/א/20 עם חיבור לדרך מס' 40, כ- 5 ק"מ מדרום לאחוזם בקטע מס' 20. בהמשך מתוכנן קטע מס' 21 בהליכי תכנון ראשוני מוקדם, התואי מאושר בתמ"מ 14/4.
- דרך ראשית מס' 35 – נמצאים בשלבי תכנון במע"צ 2 מחלפים: אחד בצומת פלוגות, והשני בצומת ברכיה סילבר. המחלפים נמצאים ברמת תכנון מוקדם ובהליכי הפקדה.
- דרך מהירה מס' 4 - מוצעים שני מחלפים - אחד בצומת מבקיעים והשני בצומת זיקים. בנוסף לכך, ישנה תכנית של מע"צ, מאושרת למתן תוקף, למחלף בצומת יד מרדכי.
- דרך ראשית מס' 34 - מאושרים שני מחלפים בתממ/ 14/4: האחד בכניסה לאור הנר, והשני מדרום לשדרות, כתואי חלופי לכביש מס' 232 - עוקף שדרות.
- דרך ראשית מס' 33 – נמצאת בתכנון רעיוני בלבד, אמורה לחבר את חברון עם עזה. זהו ה"מעבר הבטוח", שהועלה כרעיון כחלק מהסדרי הקבע העתידיים בין ישראל לרשות הפלסטינאית. הדרך כוללת מחלפים עם דרך מס' 6, עם דרך מס' 34 ועם דרך מס' 232. במרחב שיקמה עובר התואי באזור הבתרונות שמדרום לרוחמה.

דרכים אזוריות:

- דרך מס' 232 – התואי מאושר בתכנית תממ/14/4 – הדרך עוקפת את שדרות ממזרח, ומתחברת לדרך 232 מדרום למפלסים.
- המשך דרך 333 – תואי המאושר בתמ"מ 14/4 - מחבר בין צומת איבים, מצפון לשדרות, לצומת אור הנר בדרך מס' 34. שינוי לתואי זה מקודם במסגרת שינוי 75 לתמ"מ.
- דרך אזורית מצומת אור הנר (על דרך 34) עד לדרך מס' 4, בסמוך לצומת נתיב העשרה.
- דרך אזורית המחברת את כביש מס' 352 בסמוך לזוהר לצומת הכניסה הדרומי של קריית גת בכביש מס' 40. התואי עובר במקביל ומצפון למסילת הרכבת, מופיע בתממ/ 14/4, ותוכנן ברמת תכנון מוקדם ע"י מע"צ.

דרכים מקומיות:

- דרך המחברת את דרך 232, מצפון לחלץ, לצומת הכניסה לבית שיקמה בדרך מס' 4, כדרך מקומית. התוואי תוכנן ברמת תכנון מוקדם, אך טרם החל בהליכים סטטוטוריים.
- חיבור בין ניר משה לדרך מס' 334, מערבה לדורות.

מסילות ברזל:

תוואי הרכבת אשקלון – באר שבע נמצא בשלבי תכנון מפורט. הפרוגרמה למסילה, כפי שהוכתבה ע"י רכבת ישראל, היא של תוואי המאפשר נסיעה במהירות 160 קמ"ש, של רכבות נוסעים ומשא. במהלך הכנת עבודה זו, נערכים דיונים בות"ל בחלופות לגבי תוואי הקטע בקטע שבין יד מרדכי לשדרות, בהם הוצגו 4 חלופות:

1/ד - לאורך הגבול עם רצועת עזה - חלופה בעייתית תחבורתית, סביבתית ויתכן גם ביטחונית.

2/ד - לאורך דרך 34 - תוואי תמ"א 23. חלופה בעייתית כלכלית - מחייבת סוללה גדולה /ויאדוקט, להקטנת השיפוע בירידה לכיוון אפיק נחל שקמה. הגדלת השיפוע תמנע אפשרות שימוש בתוואי לרכבות משא. שימוש בוואדוקט יאפשר שמירה טובה יותר על תפקוד הנחל כמסדרון אקולוגי. זוהי החלופה הקצרה ביותר.

3/ד - בעיקול גדול, לתוך גבעות הכורכר - מועדפת על ידי רכבת ישראל, אך תגרום פגיעה משמעותית בגבעות הכורכר וברצף השטחים הפתוחים, לרבות פגיעה בשמורה מוכרזת בניר-עם.

4/ד - חלופה שהוצעה ע"י רט"ג – פניה מאשקלון מזרחה לכיוון חלץ, על מסילה קיימת, ואז דרומה לאורך דרך 232. החלופה בעייתית תחבורתית וכלכלית - בעיה במיקום התחנה בשדרות והארכת הדרך. יחד עם זאת, מצמצמת את הפגיעה ברכסי הכורכר, למרות הפגיעה בשטחים חקלאיים.

לאחרונה הוחלט בות"ל, כי רכבת ישראל תבחן תכנון מפורט לחלופה 3/ד. מסילה נוספת, בתכנון רעיוני בלבד, מוצעת לעבור במקביל ל"מעבר הבטוח", בין עזה לחברון, אף היא בתוואי העובר דרך אזור הבתרונות שמדרום לרוחמה.

ראה להלן תשריט דרכים ומסילות ברזל קיימות ומתוכננות במרחב שקמה.

סיכום מגמות התנועה במרחב כרקע לתכנון

1. מרחב שיקמה נמצא בנגישות גבוהה לרשת הדרכים הראשית של מדינת ישראל:
 - מאזור מטרופולין ת"א- שלוש דרכים ראשיות מובילות לאזור - דרך מס' 6, דרך מס' 40 ודרך מס' 4.
 - מאזור ירושלים - שתי דרכי רוחב ראשיות - דרך מס' 39 מדרום ירושלים ודרך מס' 3 מצפון ירושלים ומרכזה.
 - מהרשות הפלשתינית מעבר דרך כביש מס' 35 וכביש עתידי חברון – עזה.
 - מאזור מטרופולין באר שבע - נגישות מדרכים מס' 25, 34 ו 40, המובילים לאזור.
 - מאזור קריית גת - מהכניסה הדרומית של קריית גת בדרך מס' 40, דרך 35 ובהמשך בדרך מס' 352 האושרת בתממ/ 14/4.
2. מערכות דרכים אלו תורמות לפוטנציאל של האזור, בהיבט הנגישות. יחד עם זאת, בין הדרכים והמסילות הנמצאות בשלבי תכנון שונים, יש גם כאלו העלולות לפגוע קשות בערכים טבעיים ונופיים בשטח הפתוח.
3. לאור סקר אווירי שנערך בשטח, וכן מפענוח תצ"א, מתברר שבמרחב ישנן דרכים רבות - דרכי עפר ודרכי מצע, שנפרצו ברובן למטרות נגישות חקלאית. חלק מדרכים אלו יכולות להוות בסיס לתוואי טיול בשטח הפתוח, אך קיים גם סיכון שהדרכים ילכו ויתרבו בשטח, במידה ולא תהיה מעורבות כל שהיא בארגונו.
4. לאור זאת, עולה צורך במיסוד מספר מצומצם של דרכים בשטחים הפתוחים במרחב שקמה, שיתאימו גם למעבר רכב רך (באמצעים של דרכי מצע, פתרונות ניקוז בואדיות וסגירת דרכים קיימות אחרות), על מנת לאפשר מחד נגישות נוחה לחקלאים ולמבקרים, ומנגד למנוע היווצרות רשת צפופה של דרכי עפר, שתפגע במרקם הטבעי באזור.
5. נדרש ארגון כולל של מערכת התנועה במרחב, בשילוב עם הפיתוח הסטטטורי הקיים, וזה שבשלב תכנון, כדי לאפשר בקרה על הפיתוח העתידי של האזור, ומניעת פגיעות, שאינן הכרחיות, בשטחים הפתוחים.

תשתיות ומפגעים סביבתיים

מערכות התשתית השונות הקיימות באזור התכנון, מהוות חלק ממערך התשתיות הכולל של מדינת ישראל, החוצה אותה מדרום לצפון. בנוסף לכך, חלק מהתשתיות במרחב הינן נקודתיות, ומשרתות את האזור. להלן מפורטות מערכות התשתית העיקריות, בתחומי מים, ביוב, חשמל ונפט, הנמצאות וחוצות את שטח התכנית, וכן תוואים סטטוטוריים לשימוש עתידי.

נושא איכות הסביבה רחב היקף, וכולל בתוכו את השמירה על לאיכותם של כלל משאבי הטבע הקיימים: מים, קרקע ואוויר וכו', אלא שהוחלט להתמקד בעיקר בנושא זיהום מקורות המים באזור התכנון, היות וזהו הנושא האקוטי ביותר במרחב שקמה.

התשתיות הקיימות במרחב

מים

בגבול הצפון המזרחי של אזור התכנון נמצא אגם זוהר. זהו אגם מלאכותי של חברת מקורות, המהווה צומת מרכזית למערכת המים המוזרמת דרומה. מאזור אגם זוהר חוצים את שטח התכנית דרומה 3 קווים ראשיים:

- קו זוהר-צאלים בקוטר "43.
- קו ירקון-נגב בקוטר "66.
- קו קולחין (הקו השלישי לנגב) בקוטר "70.

בחלק המערבי של התכנית, במורד נחל שקמה, נמצא אגם שקמה. אגם זה כולל סכר מלאכותי שאוגם את מי שיטפונות נחל שקמה, עובד וחנון, על מנת להחדירם לתת הקרקע, ולהעשיר את האקוויפר. החדרת המים לאקוויפר החוף נעשית בשדות חילחול, שבחולות אשקלון, מצפון לאגם הראשי. הפקת המים מתבצעת באמצעות מערכת של קידוחים היקפיים, במרחק של כ- 1.0 ק"מ מחוף הים, ובמקביל נשאבים מים מאקוויפר החוף אל תוך המערכת של חברת מקורות. ההפקה מתבצעת לאחר שהמים חילחלו בקרקע, ועברו תהליך של "טיפול וסינון קרקע".

מאזור הסכר ועד ולשדרות מונח קו ראשי של חברת מקורות - קו ארז-יד מרדכי, בקוטר "36. בקרבת מתקן קצא"א בחוף הים, עתיד לקום מתקן התפלה גדול של המדינה. המיקום המתוכנן למתקן ההתפלה נמצא מצפון לתחום התכנית.

חשמל

תחנות כוח - בקצה המערבי של התכנית, על חוף הים, נמצאת תחנת הכוח הפחמית ע"ש רוטנברג של חברת החשמל. התחנה משתרעת על שטח של 1,500 ד', עם הספק כולל של כ- MW 2,200. חברת החשמל מתכננת להוסיף יחידות נוספות בהספק של כ- MW 1,200, אשר לצורך הקמתן יידרש שטח נוסף בגודל 75 ד', שיוקצה משטחי קצא"א הנמצאים צפונית לשטח התחנה הנוכחית, ואינם כלולים בתחום התכנית. בשטח קצא"א קיים מתקן חשמל פרטי המספק MW 800.

קווים ופרוזדורים - מתחנה רוטנברג יוצא קו מתח על מזרחה וצפונה, המתחבר למערכת הארצית של חח"י. את שטח התכנית חוצים מספר פרוזדורים סטאטוטוריים של קו מתח עליון, ומתח על ע"פ תמ"א 10 ותמ"מ 4 כדלקמן:

- פרוזדור מכוון אשקלון דרומה, דרך ארז, שמורת ניר-עם, שדרות ודרומה.
- פרוזדור מאזור ארז מזרחה, דרומית לנחל שקמה, עד לאזור כביש 40.
- פרוזדור מצומת גבעתי בצפון, החוצה דרומה דרך ברור חייל ועד שדרות.
- קו מתח על ממוקם בחלק המזרחי של התכנית בסמוך לכביש 40.

נפט

ממתקן קצא"א שעל חוף הים יוצא קו נפט מזרחה, בגבול הצפוני של התכנית, עד אזור צומת גבעתי. שלוחה נוספת של קו הנפט נמצאת מערבית לכביש 40 בכיוון דרום צפון.

ביוב

לישובים במרחב שיקמה מתקני טיפול לביוב ברמות ואיכויות שונות כמפורט להלן:

- מבקיעים – בריכת שיקוע, חמצון באיכות ירודה.
- זיקים – בריכות שיקוע, חמצון, ליטוש ומאגר תפעולי.
- כרמיה – כנ"ל, ישנה תכנית למתקן משופר (RBC) לאיכות 20/30.
- יד מרדכי – כיום, בריכות שיקוע וחמצון, ישנה תכנית להקמת מתקן בוצה משופעלת.
- נתיב העשרה – קיים מתקן קומפקטי באיכות ירודה, השופך את התוצרים לוואדי הסמוך; ישנה תכנית לשדרוג המתקן.
- ארז – בריכות שיקוע, חימצון וליטוש.
- אור הנר – כנ"ל, בעתיד יבוצע חיבור למט"ש שדרות.
- גברעם – קיים מתקן לאיכות 20/30.
- ברור חיל + חלץ – בריכות שיקוע, אוורור.
- דורות – בריכות שיקוע, חמצון.

- רוחמה – בריכות שיקוע, חמצון.
- תלמים, שדה יואב, זוהר, ניר-חן, נהורה, נגה, שחר, עוצם – כיום מזרימים את השפכים לבריכת חמצון; ישנה תכנית להזרמת יישובי לכיש באזור זה למט"ש המערבי של קריית-גת.
- כוכב מיכאל – בריכות שיקוע וחמצון.
- משען, גיאה, בית שקמה – מתחברים לתחנת שאיבה המזרימה את השפכים למאגר מי"ש"א. קיימת תכנית לחבר מערכות אלו למט"ש אשקלון.
- תלמי יפה – בריכות שיקוע וחמצון.

מט"ש שדרות – בעיר שדרות שני מתקני טיהור שפכים, הנמצאים בקצה הדרומי של מרחב שיקמה: מט"ש אקסטנסיובי, עבור השפכים הסניטריים של העיר, ומט"ש אינטנסיבי (SBR) עבור שפכי אזור התעשייה. נציבות המים מובילה תכנית לשיפור המתקנים הנ"ל, ולהשבת הקולחין, כדי להרחיק את הזיהומים מאגן נחל שקמה, על ידי הקמת מט"ש מתקדם (10/10 באיכות שפכים) לשפכים הסניטריים, ושדרוג המט"ש התעשייתי. מט"שים אלו יקלטו את שפכי העיר שדרות והישובים ברדיוס 10 ק"מ מהעיר.

מט"ש מערבי – קריית-גת – מט"ש מודרני מוקם מערבית לכביש 40, מחוץ לתחום התכנית, לתפוקה של 24,000 מ"ק/יממה, וישרת את כל צרכי העיר והסביבה לשפכים הסניטריים.

להלן תשריט התשתיות במרחב שקמה.

מגמות בפיתוח תשתיות המרחב

מרחב שיקמה נמצא בתחום בו עוברות התשתיות המרכזיות של ישראל, כאשר מיקום מתקני התשתיות המרכזיים נקבע זה מכבר, ולא צפויים לחול בו שינויים מרחיקי לכת. תשתיות המים והנפט הן תת-קרקעיות, ואין כיום תכניות ידועות לשינוי או הוספת קווי תשתיות מרכזיים חדשים לאלו הקיימים בתחום התכנית.

רצועות התשתיות לחברת החשמל הן בדרך כלל רצועות סטטוטוריות של קווי מתח עליון ועל, שיאפשרו לחח"י גם בעתיד לשדרג את מערכות ההולכה בתחום פרודורים אלו, ללא הוספת שטחים נוספים. כל התפתחות עתידית של קצצ"א, הרחבת תחנת הכוח והקמת מתקן ההתפלה הארצי, מתוכננת מצפון לתחום התכנית.

בנושא תשתיות הביוב ניתן לאפיין מגמה של ריכוז מתקני הטיפול הנקודתיים בכל ישוב, והפנייתם למט"שים הגדולים באזור. תכנית נציבות המים לטיפול בשפכי שדרות והסביבה והשבת הקולחין, אף אמורה לתת מענה לשיפור איכות מי התהום בתחום אגן נחל שקמה. תכנית זו תהפוך את הטיפול בשפכי האזור ליעיל יותר, תעלה את רמת מי הקולחין באופן שיבטיח איכות מינרלית מתאימה לשימוש חוזר בחקלאות, ותמנע גלישות בלתי מבוקרות של מי שפכים בלתי מטופלים לתוך אגן נחל שקמה ומשם לתוך אקוויפר החוף.

מפגעים באיכות המים באגן שקמה

סביב הפעילות היישובית, התעשייתית והחקלאית במרחב, מתקיימות פעילויות בעלות פוטנציאל זיהומי של מי הנחלים ובהמשך של מקורות המים. בשנים האחרונות מתבצע ליווי ומעקב אחר איכות המים, על ידי צוות היגוי, הכולל נציגים מנציבות המים, רשות הטבע והגנים, משרד הבריאות וחברת מקורות, המפיק דו"ח מעקב שנתי. ביצוע המעקב נועד לוודא ולהבטיח איכות מים ראויה, בהתאם לתקנות משרד הבריאות, וכן לאתר ולהתריע על מקורות זיהום פוטנציאליים. המעקב מתבצע במקורות המים לפני תפיסתם במאגר שקמה, במים הנכנסים למאגר, במים הנשאבים מהמאגר טרם ההחדרה ובמים המופקים מהאקוויפר.

תוצאות בדיקות איכות המים בדו"ח מעקב איכות המים בנחל שקמה (2002), מעידות בעיקר על זיהום ממקורות תעשייתיים (מתכות כבדות, שמנים ושומנים ודטרגנטים), אך גם ממקורות ביתיים וחקלאיים (נגיפים, קוטלי עשבים וחומרים אורגניים). תוצאות הדיגום אינן שונות בהרבה מאלו שהתקבלו בשנת 2001, מה שמצביע על זיהום מתמשך מאותם מקורות זיהום. הנתונים והמפות שלהלן לקוחים מתוך דו"ח מעקב לאיכות מים שקמה, 2002.

פוטנציאל הזיהום מענפי חקלאות שונים

את פוטנציאל הזיהום מענפי החקלאות השונים ניתן לחלק לזיהום הנובע מעיבוד חקלאי, המושפע משימוש בחומרי ריסוס, דישון והדברה, וזיהום הנובע מגידולי בע"ח. הרפתות מהוות את מקור הזיהום העיקרי, על ידי תרומת חומר אורגני פוטנציאלי נקודתי לזיהום הסביבה.

למפגעים הסביבתיים מרפתות ישנם מספר ביטויים:

- זיהום מקורות מים בחנקות, מלחים, חומר אורגני, פתוגנים.
- זיהום קרקע במלחים, חומר אורגני, פתוגנים.
- מפגעי ריח.
- מפגעי זבובים.
- מפגעים ויזואליים.

בשנה האחרונה נערכו ביקורים רבים ברפתות באגן ההיקוות של מאגר שקמה, ונראה כי רוב הרפתות לא עומדות בתקנים של המשרד לאיכות הסביבה. באירועי גשם רבים נראו תשטיפים המגיעים הישר מחצרות הרפתות לערוצי הנחלים, המתנקזים למאגר שקמה. מצב זה במגמת שיפור, מאחר וישובים רבים הגישו תכניות לשינוי מבני ברפתות, בעיקר לגבי איסוף תשטיפים מהחצרות והגדלת שטחי הסככות. חלק מהישובים כבר מיישמים את השינויים, אך מערכות הביוב האזוריות מעכבות את העבודות.

פוטנציאל הזיהום מתעשייה

על פי הריכוזים הגבוהים של מזהמים שמקורם בשפכי תעשייה שנמצאו, אזורי התעשייה שדרות, שער הנגב וארז מהווים גורמי זיהום משמעותיים ביותר באגן ההיקוות של נחל שקמה.

שפכי אזור התעשייה שדרות ושער הנגב מוזרמים למט"ש שדרות, ללא כל טיפול מקדים. איכות שפכים אלו ירודה מאוד, וגורמת לעומס לא מתוכנן על מכון הטיפול. עקב עומס זה, לא מצליחים לטפל בשפכים כנדרש, ואיכות הקולחים היוצאים ממט"ש שדרות נמוכה עד כדי חוסר יכולת אספקתם לשימוש חקלאי האזור. אי ניצול זה גורר הזרמה מסיבית של הקולחים לנחל שקמה וזיהומו.

באזור התעשייה ארז מערכות הטיפול בשפכים למעשה לא קיימות, ומי השפכים מהמפעלים והמתקנים האחרים מגיעים ישירות לנחל חנון. בנוסף למי השפכים, מגיעים לנחל מי שטיפת

פוטנציאל הזיהום מאתרי קומפוסט

אתרי קומפוסט רבים נפתחו בשנתיים האחרונות ברחבי הנגב הצפוני, וחלק גדול מהם ממוקם באגן ההיקוות של נחל שקמה. פוטנציאל הזיהום מאתרים אלו גדול, מאחר והאתרים אינם מוסדרים, ותשטיפים באיכות גרועה מגיעים לנחלים בכל אירועי הגשם בחורף.

עם זאת, נראית התקדמות באתרי הקומפוסט באגן ההיקוות של נחל שקמה. חמישה מתוך חמשה עשר אתרים נסגרו בשנה האחרונה, וישנן תכניות לטפל באתרים הנותרים בזמן הקרוב-חלק מהאתרים יסגרו וחלק נוסף יעבור מיקום ושדרוג של מערכות איסוף התשטיפים.

סיכום והמלצות לטיפול במפגעי הסביבה במרחב

1. ככלל, לא צפוי שינוי משמעותי במערכת התשתיות במרחב שקמה, אשר ישפיע על משאבי הטבע ואיכות הסביבה בשטחים הפתוחים במרחב.
2. השמירה וההקפדה על איכות מי אגן ההיקוות של נחל שקמה יתרמו לאזור בשני מישורים: האחד- שמירה על נחל שקמה ועל הנחלים המזינים אותו, כמערכת טבעית נקייה ללא מפגעי ריח, ולכלוך, והשני- שמירה על איכות מי אקוויפר החוף.
3. להלן רשימת גורמי הזיהום העיקריים במפעל המים נחל שקמה, על פי סדר חשיבות יורד:

שם האתר או המפגע	תת אגן ניקוז	מהות המפגע
אזור תעשייה ארז	נחל חנון	שפכים תעשייתיים
אזורי התעשייה שדרות ושער הנגב	נחל שקמה	שפכים תעשייתיים
מפעל נגב טקסטיל	נחל שקמה	מי תמלחת
מכון טיהור השפכים שדרות	נחל שקמה	מי קולחים באיכות גרועה
קומפוסט אור הנר	נחל שקמה	תשטיפים
קומפוסט האחים מכלוף - יכני	נחל חנון	תשטיפים
רפת יד מרדכי	נחל עובד	תשטיפי חצרות

4. דו"ח המעקב אחר איכות המים ממליץ על מספר נקודות עיקריות לטיפול:

- הסדרת מערך הטיפול בשפכי אזור התעשייה ארז, ומניעת הזרמתם לנחל חנון.
- חיוב מפעלים באזורי התעשייה שדרות ושער הנגב להתקין מתקני טיפול קדם בחצר המפעל, לפני שהשפכים מגיעים למתקן טיהור השפכים של שדרות. כך ניתן יהיה להוריד את העומס האורגני הגבוה במתקן, ולאפשר טיפול יעיל יותר בשפכים, לפני ההגעה למאגרי ההשקיה.
- ריכוז אתרי הקומפוסט הקטנים הפזורים במרחב למספר אתרים עיקריים, שירכזו את הפסולת המתאימה לקומפוסט מכל האזור.
- אגן נחל שקמה מאוים גם ע"י מקורות זיהום הנמצאים בתחום הרשות הפלשתינאית ברצועת עזה. בהתאם לתוכניות של הרשות הפלשתינאית, מוצע להקים מט"ש מודרני לשפכי בית-להיה ובית-חנון, באתר הנמצא באגן הניקוז של נחל חנון. בעבר התנהלו מגעים עם נציגי הרשות, במטרה להגיע להסכמה משותפת, שתבטיח הגנה על אגן נחל שקמה, אליו מתנקז נחל חנון. ההגנה תוכל להיות שילוב של מערך הזרמה מבוקר של קולחים או שפכים, במקרי תקלה, מהמט"ש המתוכנן של צפון הרצועה אל שפך הנחל לים, באופן שיעקוף את אגן ההחדרה של נחל שקמה.

להלן תשריט השטחים המופרים במרחב שקמה.

היערות במרחב

השפעה רבה ניכרת בנוף הארצישראלי בכלל, ובנוף מרחב שיקמה בפרט, לפעולות הייעור בשטחים הפתוחים, היזום, רובו ככולו, על-ידי הקרן הקיימת לישראל. למרות שלכאורה מדובר בהתערבות מינורית בנוף, שאיננה כוללת בדרך-כלל בינוי, ואיננה מוציאה את השטח בו מתערבים מהגדרתו כשטח פתוח, אין ספק כי חזות המרחב, כמו גם חוויית הביקור בו, היו שונים לחלוטין ללא שטחי יערות האורנים על הגבעות, והאקליפטוסים והברושים לאורך גדות הנחלים.

התפתחות מדיניות הייעור

במהלך 100 שנות פעילותה של הקק"ל בנוף הארצישראלי, ובמיוחד בשני העשורים האחרונים, חלו כמה שינויים במדיניות הייעור של הקק"ל, אשר חותמם ניכר היטב בנופי מרחב שיקמה, כפי שנסקר בקצרה על-ידי אנשי מחלקת התכנון במחוז דרום של הקק"ל, יעקב גולן וענת גולד.

שינויים מהותיים חלו למשל במטרות הנטיעה. לנושא "תפיסת השטח" הייתה בעבר חשיבות רבה בהקצאת השטחים לייעור, כמו גם ל"נטיעות בטחוניות", שנועדו להסתיר צבא, או להגן על ישובים. כך למשל, לאורך רצועת עזה ניטעו אקליפטוסים כדי ליצור מיסוך בין הרצועה לישובים. כחלק ממדיניות של "טשטוש העבר", ניטעו בעבר גם אזורים עם עתיקות ושרידי חורבות. פעמים רבות עצים אלו מתנוונים, בגלל חללים מתחת לקרקע.

הבריטים הכניסו חשיבה על תוצרי יער כחלק מהכלכלה המקומית. כתוצאה מכך נטעו שטחים רבים אקליפטוסים, בעיקר בדרום, שהיה אמור להיות "אסם העץ" של המדינה. את האורנים נטעו בצפון או בהרים. היתרון של האקליפטוס, מלבד היותו מין מאזורים צחיחים יחסית, הוא שניתן לכרות אותו, והוא צומח מחדש מהר מאוד (עד 7 יבולים לעץ). אלא שהניסיון הראה שזה לא נכון באזורים היובשניים ובגבעות הכורכר, בהם יצאו ענפים דקים בלבד אחרי הכריתה.

כיום נושא הפקת העץ אינו מופיע במסגרת מטרות היער, והכריתה היא לצורך תחזוקה בלבד, כאשר משנות ה-90 מתקיים תהליך של "שינטוע" – חידוש שטחי יער, שמתייחסים אליהם כאל שטחי יערות חדשים.

כיום התפיסה היא שתפקידו העיקרי של היער הוא קליטת קהל. היערות משלימים פעמים רבות את הפארקים העירוניים, כוללים למשל מתקני משחק גדולים ומהווים למעשה שצ"פים מטרופולינים כדוגמת יער בן שמן במטרופולין ת"א. זו תופעה שאיננה שכיחה ביערות בעולם.

מסקרים שנערכו התברר, כי קהל היעד העיקרי ליערות הם תושבי העיר הסמוכה, המשתמשים ביערות כאתרי נופש ופיקניק. בהתאם לכך, פיתוח היערות היום נעשה בהתאם לזיהוי ביקושים, במיקום שמתאים לקליטת מבקרים.

- השינויים במדיניות ניכרו גם בחלקו של תכנון הייעור, אשר הוגדרו בשלוש תקופות עיקריות:
 - עד שנות ה-70' המאוחרות לא היו מסגרות תכנון מסודרות בתוך הקק"ל, וההחלטות לגבי מיקום וסוגי הנטיעות נלקחו על-ידי מנהל כל אזור, בהתאם למצאי במשתלה, מידת ההצלחה ומהירות הצמיחה של מינים, על-פי מחקרים וניסיונות שונים. הקצאת השטחים לייעור נעשתה לרוב על-ידי ועדת "מרעה ויער".
 - בשנים 1978 – 79 – תקופת מעבר - אדריכלי הנוף הראשונים בקק"ל החלו להכין תכניות ייעור, למרות שאלו לא היו סטטוטיות, ולא תמיד הביאו בחשבון את כל גורמי השטח. בשלב זה החלו להתחשב יותר בהיבטים נופיים, שקיבלו ביטוי למשל בנטיעת אורנים על גבעות וברושים בעמקים, ונוסו בהצלחה מינים שונים של אקליפטוסים ואורנים.
 - במחצית השנייה של שנות ה-80' ובתחילת שנות ה-90' החל תכנון היער להתמסד. הוכנו רשימות מסודרות של נושאים שיש לבדוק לפני תכנון, עלתה החשיבות של התחשבות בהיבטים אקולוגיים, בסקרים ארכיאולוגיים, בסקרי צומח ובתכניות אחרות. נכנס גם תכנון ממוחשב, והוכנה תמ"א 22 ששינתה את פני הדברים, והכניסה את היער והייעור למסגרת סטטוטורית.

בהתאם לשינויים שחלו במטרות ובתכנון הנטיעות, כיום אומנם באזורים מסוימים עדיין ניטעים במיני אורן (בכורכר – אורן גלעין), שמתאים במיוחד לצורכי נופש, אך במקביל ישנו גיוון גדול הרבה יותר במינים, לאחר שמינים, שדרשו תחום גדול יותר באיסוף זרעים, חדרו לקולקציית הנטיעות. כך למשל, באזורי כוורות, כמו בסביבות יד מרדכי, ניטעים "מינים צפניים" (אקליפטוס, אשל, שיזף וחורב), וסביב אתרים ארכיאולוגיים ובגדות הנחלים, מיני בוסתנים. כמו-כן, קיימת מגמה גוברת של התאמת מיני הנטיעות לסביבה הטבעית, ואזורים בהם בתי גידול טבעיים ערכיים, מוגדרים ל"שימור" ולא לנטיעה.

תכניות יער במרחב שקמה

במרחב שיקמה קיימים היום כ-40,000 דונם של שטחי יער נטועים, הפרוסים על פני כל המרחב, כפי שעלה ממיפוי שימושי הקרקע במרחב. עוד ניתן לראות במפה, כי שטחי היער מתרכזים בעיקר על רכסי הכורכר ובגדול הנחלים, באזורים שפחות מתאימים לגידולים חקלאיים.

מכיוון שרוב השטחים המתאימים לכך נטועים במרחב, ברוב השטחים להם מוכנות כיום תכניות ייעור קיים פיתוח מוקדם, אך פעמים רבות נדרש תכנון על מנת לשפר את היערות ולהתאימם יותר לקליטת קהל. השאיפה היא להכין ליערות השונים תכניות אב כוללות, שהתוצר שלהן יהיה רשימת פרוייקטים לפיתוח, עם אומדנים ועדיפויות. כיום אין קריטריונים קבועים מראש לפיתוח, שהוא לעיתים מותנה תרומה, ולא תמיד מכון על-ידי תכניות מרחביות כוללות.

תכנית אב הוכנה בשנת 1997 לנחל שיקמה, והתייחסה לאזור המזרחי של מרחב שיקמה, הכולל את ביתרונות רוחמה ואת התלים המזרחיים, כהכנה לתכנון מפורט. בין מטרות התכנית: אפשרות לתכנון תוואי אשר יקשר בין כל חלקי מרחב התכנון; הסדרת חיבור חוקי לכביש נגיש; שילוב אתרים אטרקטיביים לאורך התוואי; פיתוח מסלולים להולכי רגל ובדיקת האפשרות למסלולים לרכיבה על סוסים ואופניים; שילוט; פיתוח חניונים ושירותים ועוד. למעשה, התכנית איננה מתייחסת למרחב בהיבט של ייעור, או תכנון יער דווקא, כי אם התייחסות כוללת יותר לאזור התייחסות נרחב יחסית, בעיקר לשם התאמתו לקליטת קהל מבקרים.

במרחב שיקמה הוכנה תכנית אב כזו ליער יד מרדכי, בשיתוף פעולה בין הקק"ל, החברה להגנת הטבע ורשות שמורות הטבע, הכוללת תכנית פיתוח, תכנית דרכים, תכנית שימור צמחיית הבר וגם תכנית נטיעה. היער נטוע ברובו עצי אקליפטוס, כתמים מעטים של אורן ושטחים של צמחית חולות, עצי חורש ארץ ישראלי ושרידי בוסתנים.

כיוון שהיער נטוע ברובו על רכס הכורכר, ונמצא במצב של ניוון מתקדם, עקב הרכב מינים לא נכון, צפיפות, ממשק לא נכון, כריתה, דילול ותנאי בית גידול קשים, הביקוש ליער כיום נמוך, למרות המיקום האטרקטיבי לציבור. מטרת התכנית, אם כן היא הגדלת הביקושים על-ידי שינוי הנוף הצמחי והדגשת בית הגידול הכורכרי ההולך ונעלם מנוף הארץ. אחת המטרות האחרות, היא הפיכת היער למודל תכנוני לשטחי יער הנטועים על רכסי כורכר.

אחד מתוצרי התכנית הוא איתור שטחים לנטיעה ושטחים לשימור צומח טבעי, כאשר הוגדרו ארבע קבוצות: שטחים לנטיעה מחדש, שטחים לנטיעה ושימור (נטיעה תוך כדי שימור צומח טבעי), שטחים לשימור (ללא נטיעה) ויער נטוע (שמירת הנטיעות הקיימות).

בנוסף לכך, מקודמות כיום, במרחב שיקמה תכניות סטטוטוריות מפורטות לתמ"א 22, בשלבי תכנון שונים, להלן העיקריות שבהן:

שם התכנית	שלב תכנוני
יער אור הנר + ניר עם	בהכנה
יער יד מרדכי	בדיון בועדה המחוזית
יער ארז	אושרה בתנאים בועדה מקומית שמעונים, נדונה בועדה מקומית שקמים.
יער רוחמה	בהכנה
יער דורות	בדיון בועדה המחוזית
יער גברעם	בדיון בועדה המחוזית
יער איבים	בהכנה
נחל אדוריים- שקמה	טרום תכנון.
שדרת השקמים	תכניות מפורטות לפי קטעים, הוצגו בועדה המחוזית.

רוב התכניות המפורטות ליערות במרחב הן טכניות באופיין, כוללות תשריט ותקנון המגדירים ייעודי קרקע, ולא תמיד מציגות רציונאל תכנוני מובנה. יוצאת דופן התכנית לפארק יער ארז, אשר כוללות תכנית אב עם תכנית מתאר, שמה דגש על נחל שיקמה העובר בתחומה, מתייחסת לשטחים חקלאיים, וכוללת גם הצעות ליזמות. לתכנית נוסף גם נספח טיילות ותיירות מנחה, ומסמך הסוקר את אתרי מסילות הברזל העותומנית והבריטית. כתוצאה מכך נרתמו המועצה לשימור אתרים היסטוריים ורכבת ישראל לפעולות שימור בשטח התכנית.

להלן תשריט שטחי יער קיימים על רקע תמא 22.

שמורות טבע ונוף במרחב

שמירת הטבע במרחב שקמה מתייחסת למספר נושאים בהם: רצף השטחים הפתוחים (בהקשר של שמירה על מסדרונות אקולוגיים), נדירותם, רגישותם ועוד, בהתחשב באוכלוסיות בעלי החיים והצמחים במרחב.

מטרה עיקרית בשמירה על שטחים במרחב כשמורות, היא לייצג כל בית גידול הקיים בשטח בצורה המיטבית, על מאפייניו השונים. מאחר ושטחים מסוימים משמשים בשימושים שונים נוספים, או שהם מושפעים מהאדם בשל גודלם, או בשל סיבות אחרות, קיים צורך לממשק שטחים אלו, כך שישמר ייעודם המקורי. להלן מוצג האופן בו מיושמות מטרות אלו, באמצעות הכלים והחוקים לשמירת טבע, בשמורות הטבע במרחב שקמה.

מדיניות, כלים וחוקים לשמירת טבע

שמירת הטבע בישראל מושפעת כיום ממספר גורמים, הפועלים לקידום עקרונות אוניברסלים של שמירת הסביבה, על היבטיה השונים. בין הגורמים, נמנים גופים לא ממשלתיים (NGO) Non Government Organization) וגופים רשמיים של המדינה.

כיום קיימים מספר חוקים, שמטרתם אכיפה ומניעה של פגיעה בסביבה, כמו חוק "גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה", התשנ"ח – 1998 וחוק "הגנת חיית הבר", התשכ"ו – 1965.

החוק ראשון בא להסדיר את האתרים, המוגדרים ע"י המדינה, כאתרים בעלי חשיבות בהיבטים של נוף, טבע ומורשת, אותם מייעדת המדינה לשימור. ההגנה המסופקת לשטחים אלה ע"י החוק היא משמעותית, עד כי דרוש רוב מיוחד בכנסת כדי לבטל הכרזה על שטח שהוכרז כגן לאומי או שמורת טבע. החוק השני נועד להגן על בעלי החיים והצמחים שאינם תוחמים עצמם לשטח השמורות, בכך שהוא מגדיר את רשימות המינים של בעלי חיים וצמחים שבהם אין לפגוע (גם בחצר הבית).

הכרזתה של שמורת טבע היא תוצאה של תהליך ארוך, המתחיל את דרכו בתחום חוק התכנון, משלים בו מסלול על פי היררכיה תכנונית, כמו כל התכניות, אך ממשיך בתוואי המוגדר בחוק גנים/שמורות, בכך שהוא עובר תהליך הכרזה (הנמשך לעיתים שנים), בו מתייעץ שר הפנים עם גורמים שונים עד לחתימה ומתן תוקף.

את החוקים האלה מלווה תכנית מתאר ארצית מס' 8 – לשמורות טבע וגנים לאומיים, שהחלה את דרכה בשנת 1965, אושרה ב 1981, והיא אחת התמא"ות הותיקות בארץ. חוק גנים/שמורות מתייחס גם ליעוד שטח לשמורה/גן לאומי, ולתהליך הארוך, שבמהלכו עלול ייעודו של השטח, או השימוש בו להשתנות, עד שיהפוך ללא רלוונטי לשימור. לנושא זה ניתן מענה בחוק, בכך שהוא מתייחס לשטח המיועד לשמורה/גן כאילו הוכרז, ואסור לבצע כל פעולה שתפגע בייעודו כאמור (ראה סעיף 25א, שם).

מכיוון שאישורה של תמ"א 8 היה לפני זמן רב, ובמהלך זמן זה התפתחה תפיסת שמירת הטבע בארץ, הובהר כי אין די בשטחים המופיעים בתכנית, כדי לבסס שמירה אפקטיבית על בתי גידול רבים. בכדי לגשר על הפער, הוכנסו בתכניות עוקבות לתמ"א 8, התייחסויות תכנוניות לקידום שימור שטחים מאין אלה. על-כן, חלוקת ההגדרות לשמורות, היא על פי הפרשנות המשפטית של חוק גנים/שמורת להלן:

- שמורה מוכרזת – שמורה שעברה הליך הכרזה על פי חוק זה, וניתן לה תוקף.
- שמורה מאושרת – שמורה שאושרה בתכנית מתאר מקומית/מחוזית/ארצית (תמ"א 8, תמ"א 31, תמ"א 13, תמ"א 10, תמ"מ 14/4 וכו'), ומאושרת על פי סעיף 25א לחוק זה.
- שמורה מוצעת – שמורה המפרשת זיקת שימור בתכנית ("שטח משאבי טבע לשימור" – תמ"א 31, "יער טבעי לשימור" – תמ"א 22, "שמורת נוף" תמ"א 8 וכו'). שטח שנמצא חיוני לייצוג תפיסת השימור במרחב, ומעמדו פגיע מבחינה תכנונית.

תכנון שמורות הטבע במרחב

לכל שמורה מוכנת תוכנית ממשק הבוחנת את מרכיביה ע"י סקרים ומחקרים, מתייחסת למכלול הקונפליקטים בהם מצוי בית הגידול, ומתווה פתרונות לטיפול במגמות השונות (מינים פולשים, מרעה, שריפות, מטיילים והשפעתם, שימושי משנה, דמוגרפיה של אוכלוסיות ועוד).

השטח הכולל של שמורות הטבע המוכרזות במרחב שיקמה הוא 3,263 דונם, השמורות המאושרות - 7,582 דונם, ואילו השמורות המוצעות כוללות שטח של כ 30,081 דונם.

להלן חלוקת השמורות במרחב, על פי יחידות האב הנופיות:

א. הגבעות המזרחיות-

- השמורות המוכרזות – שמורת פורה, שמורת בתרונות רוחמה, שמורת כורכר רוחמה.
- השמורות המאושרות – שמורת נחל שקמה, שמורת נחל חצב, שמורת נחל זידים.
- שמורות מוצעות – כורכר רוחמה (הרחבה), שמורת פורה (הרחבה), שמורת חר' ג'ממה (משאבי טבע לשימור).

- ב. רכסי הכורכר הפנימיים –
- השמורות המוכרזות – שמורת גברעם, שמורת נירעם.
 - השמורות המאושרות – יערות ושמורות טבע גברעם – תכנית משותפת רט"ג/קק"ל.
 - השמורות המוצעות – כורכר אור הנר.

ג. חולות ורכסי כורכר חופיים -

- השמורות המוכרזות – שמורת כרמיה.
- השמורות המאושרות – חולת זיקים, חולות מבקיעים.
- השמורות המוצעות – חולות נתיב העשרה.

להלן תשריט שמורות טבע קיימות ומוצעות על רקע תמ"א 8.

סיכום היבטים בשמירת טבע במרחב כרקע לתכנון:

1. השטחים בשמורות הטבע הקיימות במרחב אינם מספיקים לייצוג מגוון בתי הגידול במרחב, מה שמקשה על שמירה אפקטיבית והשגת יעדי השימור.
2. מעמד הנוכחי של חלק מהשטחים הערכיים במרחב מאפשר תכנון, המשנה את ייעודם (כריית חולות, עיבוד חקלאי, הקמת מתקני תשתית וכו'), ועלול להביא להיעלמותם. דוגמה לכך הוא גורלה של שמורת "חולות מבקיעים" בתמ"א 31 - 12000 דונם של שטח המיועד ל"שטח משאבי טבע לשימור", אשר שונה בתמ"א 14 ליעוד של כריית חול. האזור נכרה כליל, וכיום נותרו בו רק מאות דונמים בודדים של חולות, המוצעים לחקלאות.
3. על תכנון המרחב להביא בחשבון מספר נושאים בשמירת טבע:
 - שמירה על מיני דגל, כמייצגים של איכות ותפקוד בית הגידול (טורפים וטורפי על – צבוע, זאב, חתול ביצות, קרקל), ועל מינים בגבול תפוצתם.
 - ציד במרחב – האם יש למנוע, לאפשר כרגיל, או ככלי ממשק למניעת נזקים לחקלאות בלבד.
 - הקטנת החיכוך בין חיות בר לחקלאים - מזעור נזקים הנגרמים ע"י מינים מסוימים, או בעקבות שינוי באוכלוסיות בשטח.
 - שמירה על נופי בראשית, נופים נטולי התערבות אדם ועל ייחודו, אופיו ונופו של נחל שקמה.
 - שמירה על ערכי נוף האדם בעבר, ערכי מורשת וערכים היסטוריים.
 - חינוך, הסברה פנאי ונופש - הכדאיות של השטח השמור לציבור המקומי בפרט, והארצי בכלל.

אדם וסביבה – תמונת הנוף במרחב שקמה

תכנית הקרקע ושימושיה

במהלך איסוף הנתונים, נתבצעה עבודת מיפוי להגדרת ואפיון תכנית הקרקע בכל תחום התכנון. המיפוי נעשה על סמך אורתופוטו של כלל המרחב. בשלב ראשון, בוצעה דיגיטציה והמרחב חולק לפוליגונים, שסומנו סביב תאי שטח, בעלי מאפיינים תכסיתיים אחידים, כפי שניתן היה לזהות בניתוח האורתופוטו.

הנחת היסוד היתה, כי קיימת תאימות רבה ביותר בין התכסיות, כפי שזוהו, ושימושי הקרקע בפועל באזורים אלו.

מן הראוי לציין, כי על אף גודלו הנרחב של תחום התכנון, וקנה המידה הגדול יחסית של המפות המוצגות, נעשה הסימון של התחומים השונים בקנה מידה מפורט הרבה יותר. ההבחנה בשלב זה הייתה ברורה מאוד, והגדירה חלוקה ל 5 קטגוריות עיקריות: שטחים חקלאיים, שטחים מבונים, שטחים נטועים, שטחים טבעיים ושטחים מופרים.

בשלב השני, הוגדרו קטגוריות מפורטות יותר לקטגוריות הראשיות – כך למשל, אובחנו שטחי חקלאות מסוגים שונים (בעל, שלחין, מטעים) ופורטו השטחים המבונים והמופרים לסוגיהם. האבחנה המפורטת יותר נעשתה, הן על סמך התעמקות בפרטי האורתופוטו – לדוגמא: סימוני נקודות מים בשטחים חקלאיים, המעידים על גידולי שלחין, והן על סמך נתונים שנאספו בסיורים בשטח, ותועדו בסקרים קודמים.

המפות המפורטות, שהוצגו במהלך פרקי העבודה הקודמים, הן למעשה שכבות מפורטות, שבודדו מכלל תכסיות הקרקע, לצורך הצגה נפרדת התואמת כל פרק. להלן איפיון התכסיות כפי שסומנו במפות שימושי הקרקע:

שטחים חקלאיים	גידולי בעל, גד"ש שלחין, מטע/פרדס, חממות, מבנים חקלאיים, מבנים לבע"ח.
שטחים נטועים	חורשות ויערות קק"ל.
שטחים טבעיים	שמורות טבע/שטחי מרעה, אפיק הנחל
שטחים בנויים	בינוי עירוני, בינוי כפרי, חווה, תעשייה, מסחר
שטחים מופרים	מבנה בודד(בריכת מים), מחצבה, מזבלה, בריכת חמצון, בית קברות, מאגר מים, דרכים, מסילות ברזל ומופר אחר.

להלן תשריטי שימושי קרקע במרחב שקמה - מוכללים ומפורטים.

תכנית אב למרחב שקמה – חלק א': נתוני רקע לתכנון

משהושלמה החלוקה, נבנה מסד הנתונים לכל פוליון במרחב, והוכנס האיפיון העיקרי של השטח - לדוגמא שטח חקלאי, והוגדרו שדות המשנה המפורטים יותר - לדוגמא: גידולי בעל, שלחין וכו'.

לאחר שהוקם מסד הנתונים, ניתן היה למעשה לקבל בפעם הראשונה נתונים מספריים על גודל שטחים של שימושים שונים במרחב, ובהמשך לכך גם לחשב את חלקם היחסי של השימושים, מכלל שטחו של המרחב. כמו כן מסד, הנתונים החדש שנוצר, מאפשר לבצע חיתוכים שונים, וליצור מפות הממחישות בצורה טובה ביותר את מגוון שמושי הקרקע במרחב, ואת אופן פריסתם. כמו כן, ניתן לרכז, או לפרט מיני שימושים שונים, ולהציגם תחת קטגורית המיון הראשיות או המפורטות שלהם.

שטח שימוש כולל ב%	שטח כולל בדונם	שטח שימוש מפורט ב%	שטח שימושים מפורטים בדונם	שימושים מפורטים	שימוש כולל
64	215,558	39.7	134,253	גידולי בעל	שטחים חקלאיים
		17.9	60,557	גד"ש שלחין	
		5.4	18,359	מטע/פרדס	
		0.6	1,999	חממות	
		0.06	227	מבנים חקלאיים	
		0.04	161	מבנים לבע"ח	
17.6	59,531	17.6	59,531	שמורות טבע/שטחי מרעה, אגן הנחל	שטחים טבעיים
11.4	38,617	11.4	38,617	חורשות ויערות	שטחים נטועים
4.4	15,118	3.4	11,715	בינוי כפרי	שטחים בנויים
		0.07	246	חוזה	
		0.9	3,141	תעשייה	
		0.004	16	מסחר	
2.5	8,708	0.15	510	מחצבה	מופריים
		0.01	41	בית קברות	
		0.005	17	מזבלה	
		0.16	550	מאגר	
		0.05	171	בריכת מים	
		0.15	517	בריכת חמצון	
		0.3	1,093	מופר אחר	
		0.85	2,881	כבישים	
		0.6	1,996	מאגר עונתי	
		0.27	929	מסילת ברזל	
100%	337,535	100%	337,535		סה"כ

מתוך ריכוז הנתונים ומתפרוסת שימושי הקרקע, כפי שנראית במפות, עולות מספר נקודות עיקריות:

1. סך כל השטחים הפתוחים במרחב, כפי שהוגדרו בפרק המבואות - שטחים טבעיים, שטחים נטועים ושטחים חקלאיים, כוללים כ-93% מכלל מרחב שיקמה. מתוך כך ניתן לקבוע, ללא עוררין, כי מרחב שיקמה הוא ברובו המכריע מרחב פתוח.

2. שטחים חקלאיים - שטחי החקלאות מהווים מרבית שטחו של המרחב, כ-64% משטחו. מבחינת פריסת שטחי החקלאות במרחב עולה, כי שטחי החקלאות בחלקו המזרחי של מרחב התכנון, הם ברובם המוחלט גידולי בעל, אזור הרכסים הפנימיים מתאפיין בתמהיל מעורב - גידולי בעל, שלחין ומטעים ואילו בחלקו המערבי של מרחב התכנון, שטחי החקלאות מצומצמים, יחסית ומתרכזים בדופן המערבית של רכס הכורכר, עד גבול החוליות. מקבץ החממות הגדול ביותר מרוכז באזור חולות נתיב העשרה.

3. שטחים טבעיים - אלו מהווים כ-17.6% משטח המרחב, ותורמים בכך לאיכותו הנופית – האקולוגית הגבוהה. עיקר אזורים אלו מרוכזים בגדות נחלים, על רכסי הכורכר ובמקומות אחרים, שלא התאימו לחקלאות, הן מבחינת סוגי קרקעות והן מבחינת שיפועי התבליט. אלו הם אזורים בהם נשמר בצורה הטובה ביותר הצומח הטבעי. במרבית השטחים הטבעיים שימוש הקרקע בפועל הוא מרעה.

4. שטחים נטועים – מהווים כ-11.4% משטחו של מרחב, עיקר הנטיעות בגדות נחלים ועל גבעות, או רכסים, שלא התאימו אף הם לחקלאות.

5. שטחים מבונים – סך השטחים המבונים מהווה רק 4.4% מתחום התכנון. זהו אחוז נמוך ביותר, מה שמחזק את עובדת היותו של המרחב מרחב פתוח. מאידך, דווקא בשל עובדה זו, כל אזור מבונה במרחב הפתוח, הופך לבולט מאוד בנוף, ובעלת השפעה רבה על סביבתו.

יחידות הנוף במרחב

הגדרת יחידות הנוף

"יחידת נוף" ניתן להגדיר כחבל ארץ בעל מכלול תכונות וקווי נוף, השונה במידת מה מזה של החבלים השכנים לו. קו נוף, המבדיל בין יחידה ליחידה, נקבע על פי תכונה הממלאת תפקיד בולט בעיצוב נופו החזותי, הביזוטי והתרבותי של חבל ארץ מסוים.

קווי הגבול של היחידות השונות, הנם לעיתים קווי גבול חדים וברורים, בהם נכר מפגש בין מאפיינים שונים באופן מובהק של היחידות הגובלות – לדוגמה: קו גדות נחל. במקרים אחרים, כאשר השוני בין מאפייני היחידות אינו כה בולט, כמו למשל הגבול בין יחידה של גבעות הדועכות ליחידה סמוכה בעלת מאפיינים מישוריים יותר, ניתן להתייחס לקווי הגבול יותר כרצועות מעבר בין יחידות.

חלוקת המרחב ליחידות הנוף נועדה לאפיין ולהציג את מגוון נופי מרחב שיקמה. לפיכך חולקה כל יחידה ליחידות משנה קטנות יותר, שבהן רמת ההומוגניות של מרכיבי הנוף גבוהה יותר. החלוקה ליחידות נוף כוללת, אם כן, תיחום גרפי של היחידות במפות (מפת יחידות הנוף ומפת תתי – יחידות – ראה להלן) ותיאור מאפייניהן.

מאפיינים נופיים המשמשים להגדרת יחידות הנוף:

- **מאפיינים גיאומורפולוגיים המקנים לאזור את זהותו:** קווי רכס, גבעות משאר, מערכות הניקוז, ביתרונות, "שערים טופוגרפיים" בין רכסים או שלוחות, מצוקים גבוהים ופסגות בולטות בנוף.
- **תכונות טבעיות:** מסלע וקרקע - המצע הסלעי וקרקעות האזור, צומח - יחידות ותצורות צומח אופייניות.
- **תכנית דומיננטית רציפה:** כמו שטחים חקלאיים רציפים. באזורים אלה, על פי רוב, יש חשיבות חזותית (ואקולוגית) לקו המגע של יחידת הנוף עם יחידה גובלת.
- **פיתוח בולט בשטח טבעי:** כמו מחצבה, יישוב, קבוצת יישובים, קווי תשתית עיליים, כבישים.

- **תבניות תרבותיות היסטוריות:** דפוסי התיישבות קדומים, דרכים, אתרים קדושים, תרבות חקלאית מסוגים שונים וכד'.
- **אתרים נקודתיים בולטים וחשובים:** תלים, מעיינות וכתמי צמחייה, שרידי יישובים.
- **תופעות טבע ונוף ייחודיות:** כמו בתרונות וגושי חולות.
- **מגע עם גופי מים טבעיים ומלאכותיים:** כמו הים התיכון, או האגם העונתי הקרוב לשפך נחל שקמה.

תיאור כללי של השטח ויחידות הנוף המרכזיות.

מרחב שקמה חולק ל 17 יחידות נוף עיקריות, אשר חולקו ל 169 תתי יחידות. הגדרת יחידות הנוף במרחב שקמה לווה בהתלבטויות רבות, שכן חלקים רבים של השטח נראים דומים, והגדרת הגבולות ביניהם אינה חד משמעית. הקושי לזהות הבדלים בין יחידות הנוף השונות בלט בעיקר ביחידות הגדולות, שבלב השטח, ואילו ביתר היחידות ההבדלים בין היחידות היו ברורים יותר.

סדר הצגת יחידות הנוף ויחידות המשנה מנסה "לזרום" עם כיוון נחל שיקמה – ממזרח למערב (החלוקה אומנם מתבססת על סקר נופי שנערך ע"י יחידת הסקרים של החברה להגנת הטבע, אך מספור היחידות הותאם לעבודה זו).

1. גבעות פורה – רצועה ליניארית, בעלת אופי גבעי, חקלאית ברובה, שמהווה את הגבול המזרחי של המרחב, העובר לפני תחילת שיפולי הרי חברון. אופייה האורכי של הרצועה נובע לא מעט בגלל כביש 40 החוצה אותה, ומשמש כגבול המזרחי של המרחב.

מצפון ומדרום ליחידה זו, זוהו שתי יחידות בעלות אופי חקלאי מובהק:

2. פרדסי איתן – מסה גדולה של פרדסים, בחלקו הצפון מזרחי של המרחב, המטביעים את חותמם בנוף, ולכן הוגדרו כיחידה נפרדת.

3. מישורי בית קמה – יחידת נוף קטנה, בחלקו הדרום מזרחי של המרחב, מאופיינת במישורים חקלאיים. השטח שונה מיתר היחידות, ודומה באופיו יותר לאזורי הנגב המערבי.

האזור המרכזי של הסקר מתחלק לארבע חטיבות, שלוש מהן מבוססות על אגני ניקוז משניים לנחל שקמה:

4. **שדות כוכב מיכאל** – שדות חקלאיים הנשענים על אגן נחל עובד.
5. **אגן חלץ** – מאופיין בשדות חקלאיים הסובבים את נחל חלץ.
6. **אגן נחל דורות** – מאופיין בנוף גבעות ושרידי בוסתנים.
7. **גבעות רוחמה** – היחידה המרכזית הגדולה, הכוללת את לב שטח הגבעות ואזורי הבתרונות. יחידה מגוונת, הכוללת שטחים חקלאיים, שטחים מיוערים, ושטחים ייחודיים דוגמת הבתרונות.

מערבה לגבעות רוחמה, ועם הקרבה לחוף, מופיעים רכסי הכורכר בתצורת הרכסים והמרזבות המאורכים, המאפיינת את מישור החוף:

8. **כורכר גברעם / נירעם** – רכס הכורכר ממזרח למרזבת נחל עובד. ברכס זה ניתן עדיין למצוא שטחי כורכר טבעיים, לצד קטעי יער קק"ל ומטעים חקלאיים.

9. **מרזבת נחל עובד** – שטחים חקלאיים מישוריים כלואים בין שני רכסי כורכר: במערב – רכס יד מרדכי וממזרח רכס גברעם. את המרזבה מנקז נחל שקמה, שפורץ את רכס יד מרדכי באזור נתיב העשרה.

10. **רכס יד מרדכי** – רכס כורכרי נוסף, הנמשך מיד-מרדכי בדרום ועד מבקיעים בצפון. מאופיין בשטחים חקלאיים בחלקו, ובאזורי נטיעות וצומח טבעי.

11. **מרזבת נחל כרמיה** - בין רכס יד מרדכי במזרח לחולות זיקים במערב, מרזבה הנמשכת לאורך נחל כרמיה, ובהמשך לאורך נחל שקמה מצפון לו. כוללת חולות מיוצבים ומיוצבים למחצה (בעיקר באזור הדרומי), יחד עם אדמות אלוביאליות עמוקות. חלק גדול של המרזבה מעובד, אך בדרום היחידה ישנם שדות חול עם צומח טבעי עליהם (שמורת טבע - חולות כרמיה).

דעיכת רכס הכורכר מערבה, מובילה לאזור בעל מאפיינים חופיים. שתי יחידות נוף הוגדרו באזור זה:

12. **חולות זיקים** – מצפון לנחל שקמה, אזור חולות מיוצבים למחצה, שנפגע מאוד, בעיקר בשל עבודות כרייה. יחד עם זאת, נשמרו עצי שקמים, שרידי בוסתנים וצומח חולות ייחודי.

13. **חולות נתיב העשרה** - מדרום לנחל שקמה, אזור של חולות נודדים, מיוצבים ומיוצבים למחצה. חלק נכר מהיחידה נכרה והוכשר לשימושים חקלאיים - בעיקר גידולי חממות.

נחל שקמה, אשר חוצה את תחום המרחב ממזרח למערב, משתנה לסירוגין בהתאם לאזורים וליחידות בהן הוא עובר. הוגדרו ארבע יחידות נופיות לאורך תוואי הנחל – ממזרח למערב :

14. **נחל שקמה - אזור התילים** - תוואי הנחל נע בין גבעות קירטוניות, כיוון זרימתו בתחום יחידה זו הנו בכיוון כללי צפון מערב.

15. עמק נחל שקמה - פשט הצפה רחב במרכז האזור.

16. נחל שקמה - רכסי הכורכר – אזור ההתחתרות והחצייה של רכס כורכר גברעם/ נירעם.

17. נחל שקמה – חלק מערבי - כניסתו של הנחל למרזבת נחל עובד במערב, מעבר בגבול מרזבת כרמיה, מאגר שקמה והשפך לים.

פרוט יחידות הנוף:

1. גבעות פורה

יחידה חשובה וצפופה בנקודות בעלות עניין, המורכבת מנופים של תלים ארכיאולוגיים, ערוצי נחלים גדולים (שקמה ואדוריים), נוף חקלאי, המכסה את רוב הקרקעות ויערות קק"ל. לאורכה של היחידה מסלול טיול ואטרקציות רבות. רוב היחידה נצפית מדרך מס' 40, ולכן חשוב לשמור עליה כ"כרטיס ביקור" למזרח המרחב.

גבולות

ממערב - ערוץ נחל שקמה בחלקו העליונים מתל אל-חסי, מצפון - גבול המרחב, ממזרח – דרך מס' 40 ומדרום - שדות בית קמה.

אגני ניקוז

יחידה ליניארית זו משתרעת מצפון לשני הנחלים הגדולים - נחל אדוריים הצפוני ונחל שקמה. נחלים קטנים יותר, הצמודים ליחידה, הם נחל בורר העליון ונחל סד מדרום.

רום פני הקרקע

רום פני הקרקע ביחידה נע בין 90 מ', בצמוד לערוצי נחלים, ל 230 מ' בגבעות באזור בית קמה.

מקורות מים

מקורות המים הגדולים הנם מזרימה החזקה של ערוצי נחל אדורים ושקמה, במספר מקומות (עיינות חסי בסמוך לתל חסי, ונחל סד) ישנם מעיינות ומי תהום גבוהים, הניכרים בצמחית הנחלים הירוקה כל ימות השנה. באזור תל קשת מצויה באר פעילה (שאיבה של מקורות). מאגר פורה- מאגר גדול שמתמלא מימי השיטפונות בחורף.

אתרים מרכזיים

רוב האתרים ביחידה שויכו ליחידות נחל שקמה, אולם אתרים חשובים אלו הם בהחלט גם חלק מיחידה זו. בין האתרים הגדולים כלולים מערכת התלים הארכיאולוגיים (שקף, קשת, חסי, נגילה), חרבת פורה, כלך, עגלה, סוף וכד'. מכלול פורה כולל את שמורת פורה, מאגר פורה מסילת

תכנית אב למרחב שקמה – חלק א': נתוני רקע לתכנון

הרכבת הטורקית ושרידי גשר הרכבת המרשים. גם קניון נחל סד מרשים ובולט בשונותו בנוף, ובהחלט מהווה אתר ביקור חשוב.

יישובים

לא קיימים בתחום היחידה יישובים, אולם ישנן חוות של מתיישבים בודדים (פנחס, הירשברג).

תשתיות ומפגעים

התשתיות היחידות הבולטות בשטח הם מספר קווי חשמל עיליים, העוברים לאורך היחידה.

ייחוד חזותי ותרבותי

ייחודה של היחידה הוא במספר הרב של אתרים ותלים ארכיאולוגיים. היחידה מלווה את הנוסע לאורך כביש 40, והנה אחד הרצפים הפתוחים האחרונים בין המרכז לבאר שבע. את היחידה חוצים שני הנחלים הגדולים אדוריים ושקמה, במקום בו הם השתמרו במצב הטבעי ביותר שלהם.

תת יחידות

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
1.01	אגן נחל ברור עליון	אגן הניקוז העליון של נחל ברור, מורכב משדות חקלאיים וערוץ נחל נטוע ע"י קק"ל. חרבת עגלה מתנשאת במרומי היחידה	תא שטח ברור ומנותק מהסובב אותו.	4
1.02	גבעת דבשי	נג מערבית ליישוב איתן, חלקה מופרת במתקן אנטנות וחברת החשמל.	נקודה גבוהה הנצפית וצופת לכל שטח אגן נחל שקמה.	2
1.03	מושב איתן	מחוץ למרחב שיקמה		1
1.04	חקלאות מזרח איתן	מישור חקלאי מזרחית למושב	מישור חקלאי לפני הנפילה לנוף הגבעי המיוחד של גבעות פורה.	2
1.05	אתר הקרוונים איתן	שטח מוזנח, משמש כמחסן		1
1.06	אנטנות איתן			1
1.07	מרחבי חקלאות תל קשת	תחילתן של הגבעות החקלאיות.	שטח נצפה מכביש 40, חשוב לשמור בו על המבט הפתוח.	3
1.08	חקלאות נחל מאחז	שדות חקלאיים בנוף גבעי	שטח רחב פתוח החוצץ בין מרחב התלים הארכיאולוגיים.	3

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
1.09	חוות הירשברג	אזור בו מורגשת הכניסה לביתרונות נחל שקמה ומאחז	אזור חשוב, משום שבו הכביש מקבל את הסיבובים והתחושה של ירידה לערוצי נחל שקמה .	3
1.10	יער מפגש שקמה סד	חטיבת יער הנשענת על נחל שקמה	חלק חשוב במכלול האטרקציות במרחב - תל נגילה ושמורת פורה.	4
1.11	חקלאות חרבת פורה	נוף חקלאי .	חלק ממכלול פורה, נופי חקלאות גבעות הנצפות מדרך 40	4
1.12	שמורת פורה	שמורת טבע (שטח טבעי לצד מאגר פורה). חרבת פורה	מהווה אטרקציה גדולה בעונות הפריחה - אזור צומח טבעי אחרון שנותר ביחידת נוף זו.	4
1.13	חקלאות נחל שקמה עליון	שטחים חקלאיים בין נחל שקמה וסד עליון.	גבול הנוף הגבעי, לפני המעבר למישורי בית קמה.	3
1.14	חרבת כלך	היחידה החוצה את הנחלים מערבה. חרבת כלך, מסילת רכבת טורקית.	בשל צורתה קושרה יחידה זו לגבעות פורה, היא היחידה שחוצה את הנחלים מערבה	3

2. פרדסי איתן

יחידה קטנה, אך בולטת בשטח בכתם הירוק הגדול של פרדסים וניטעות קק"ל.

גבולות

- ממערב - פשט ההצפה של נחל שקמה ואגן נחל ברור.
- מצפון - נחל ברור והישוב איתן (גבול הסקר).
- גבעות - פורה.
- מדרום - נחל שקמה (באזור המפגש עם נחל אדוריים).

אגני ניקוז

היחידה מורכבת ממספר ערוצים קטנים, היורדים מצפון לנחל שקמה.

רום פני הקרקע

רום פני הקרקע נע בין 90 מ' בערוץ נחל שקמה, ל 160 מ' בחלקים הגבוהים, באזור הישוב איתן.

מקורות מים

אין מקורות מים ביחידה, הפרדסים מושקים בהשקיה מרובה, שלעיתים ניכרת על הצמחייה בערוצים הקטנים, שניטעו ע"י קק"ל, או על הצמחייה הטבעית.

אתרים מרכזיים

אין ביחידה אתרים מרכזיים, מלבד מספר שרידי מבנים.

יישובים

אין

תשתיות ומפגעים

באופן כללי היחידה נקייה ממפגעים, אך בצפון היחידה עובר מסדרון מתח חשמל.

ייחוד חזותי ותרבותי

היחידה בולטת בשטח הנטוע הגדול בפרדסים, שהיו בעבר נחלת השרון. היחידה מורכבת משני גושי פרדסים גדולים, ובניהם שטח, שחלקו מיוער וחלקו חורש טבעי.

תת יחידות

מס'	שם	תיאור כללי	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
2.01	פרדסי איתן מערב	פרדס גדול מערבית לתל שקף	מסה גדולה של פרדסים	3
2.02	הנחל בין הפרדסים	בין שני גושי הפרדסים ישנו נחל קטן ברובו נטוע בחורש מגוון של קק"ל	חייץ בין שני גושי הפרדסים הגדולים	4
2.03	פרדסי איתן מזרח	גוש פרדסים גדול דרומית ליישוב איתן		4
2.04	יער איתן	יער קטן צמוד לפרדסים ממזרח.	בשל הגוון הירוק שלו צורף למסת הפרדסים.	3

3. מישורי בית קמה

יחידת הנוף מתאפיינת במישור חקלאי גדול, בניגוד לשטחים החקלאיים הגבעיים, שמאפיינים את השטחים החקלאיים בגבעות פורה. ניתן לומר, כי היחידה מבחינה גיאוגרפית דומה יותר למישורי הנגב המערבי. בשטח פזורים מספר מקבצי עצים, שמוסיפים לאיכות הנוף. אל המישור המפולס חותר קצהו העליון של נחל סד, כאשר נקודות מפגש אלו בין נחל סד למישור יוצרים נוף מעניין.

גבולות

ממערב - אגן נחל סד, ודרך מס' 334.
ממזרח - דרך מס' 40.
מדרום - קיבוץ בית קמה ודרך מס' 293, שהם גם גבול המרחב.
מצפון - התחתרות נחל שקמה ונחל סד.

אגני ניקוז

היחידה מישורית ביותר, והשיפוע המתון הוא לכיוון אגן נחל שקמה ונחל סד. היחידה מצויה בקצה גבול המרחב, במעין קו פרשת מים בין אגן השקמה לאגן נחל קמה וגרר, הזורמים דרומה.

רום פני הקרקע

רום פני הקרקע 245 מ' באזור צומת בית קמה, שזו גם הנקודה הגבוהה ביותר בשטח המרחב.

מקורות מים

באזור אין מקורות מים משמעותיים.

אתרים מרכזיים

לא נראים על פני השטחים החקלאיים אתרים ארכיאולוגיים. את היחידה חוצים שרידי הרכבת הטורקית.

יישובים

הישוב היחידי בקצה הדרומי של היחידה הוא הקיבוץ בית קמה.

תשתיות ומפגעים

למעט מספר מתקנים הנדסיים, השטח כולו שטח חקלאי מעובד.

ייחוד חזותי ותרבותי

ייחודה של היחידה הוא הנוף הפתוח למרחבי השקמה, ונקודה גבוהה ביותר, ממנה ניתן להשקיף אל אותם מרחבים פתוחים.

תת יחידות

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית	ערכיות נופית
3.01	מישור בית קמה	מישור חקלאי גדול	נוף פתוח מדרך מס' 40	2
3.02	חקלאות בית קמה	מישור חקלאי גדול, פזורות בו מספר קבוצות עצים.	נוף נשקף ממערך הדרכים	3

4. שדות כוכב מיכאל

השטחים החקלאיים ממזרח לדרך מס' 352, מחולקים ע"פ אגני הניקוז שלהם. הצפוני בין אגני הניקוז של נחל עובד, שרובו מורכב משדות החקלאיים, הפורץ בתעלה את קצהו הצפוני של רכס הכורכר (במקום שהוא נופל אל האדמות החקלאיות). היחידה מאופיינת בנוף כפרי של ישובים חקלאיים, שדות פלחה גדולים ועצים בודדים. בשדה יואב (על גבול המרחב) קיימת אטרקציה תיירותית "חמי יואב" - מעיינות חמים המשמשים לרחצה.

גבולות

ממערב - דרך מס' 352, וחדירה קטנה מעברו המזרחי של הכביש בקצה השטח.
 מצפון - קצה תחום הסקר אזור גובל בדרך מס' 35.
 ממזרח - קצה גבול הסקר, קצה אגן הניקוז של נחל שקמה.
 מדרום - אגן נחל חלץ.

אגני ניקוז

אגן הניקוז הקטן של נחל ללא שם, בחצייה הצפונית של רצועת רכסי הכורכר, לעבר מרזבת נחל עובד.

רום פני הקרקע

רום פני הקרקע ביחידה נע בין 90 מ' ל 124 מ' בצפון השטח.

מקורות מים

מקור המים הגדול בשטח הוא אתר המרחצאות של חמי יואב, מרחצאות מים חמים (גופרית), שנשאבים לבריכות רחצה, ומספר בורות מים לא פעילים הפזורים בשטח.

אתרים מרכזיים

אין בשטח אתר ארכיאולוגי בעל משמעות.
 אתרי מורשת: מצבת הזיכרון לגדוד 52. מצבת זיכרון בשדה יואב.

יישובים

שדה יואב וכוכב מיכאל.

תשתיות ומפגעים

השטח תחום בין דרכים ראשיות, ולא נפגע משמעותית על ידי תשתיות.

ייחוד חזותי ותרבותי

למעט התחושה החשובה של מרחבים חקלאיים, אין מוטבים ייחודיים.

תת יחידות

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
4.01	שער צפ' של מרזבת נחל עובד.	הפריצה הצפונית של רכסי הכורכר. בשונה מפריצת נחל שקמה, השטח מישורי ופתוח.	שילוב יפה של נוף חקלאי וישובים כפריים קטנים.	4
4.02	חקלאות שדה יואב	שדות פלחה גדולים בהם פזורים עצים בודדים.	שילוב יפה של נוף חקלאי וישובים כפריים קטנים	3
4.03	מושב שדה יואב			1
4.04	מושב כוכב מיכאל			1
4.05	שדות כוכב מיכאל	שדות פלחה גדולים בהם פזורים עצים בודדים.		3

5. אגן חלץ

אגן הניקוז הדרומי לאגן כוכב מיכאל. היחידה מורכבת משני תתי אגנים, אגן נחל חלץ ואגן נחל ברור, כאשר נחל ברור הוא הגדול והמורכב מביניהם. היחידה, בדומה ליחידת כוכב מיכאל, מורכבת ברובה מנוף התיישבות חקלאית - שדות פלחה גדולים ומטעים. באזור נחל ברור קיים יער נטוע של קק"ל.

גבולות

ממערב- דרך מס' 352 בשינויים קלים.

מצפון- יחידת כוכב מיכאל.

ממזרח- קצה גבול המרחב, קצה אגן הניקוז של נחל שקמה.

מדרום- אזורי פשט ההצפה של נחל שקמה.

אגני ניקוז

אגן ניקוז קטן של נחל חלץ, ואגן הניקוז הגדול של נחל ברור.

רום פני הקרקע

רום פני הקרקע ביחידה נע בין 90 מ' במערב ל 140 מ' בצפון מזרח השטח.

מקורות מים

אין מקורות מים, מלבד מספר בורות מים.

אתרים מרכזיים

חרבת שורקה סמוך לתלמים, חרבת לקש סמוך לשדה דוד, אתרי הנצחה לאורך דרך מס' 352.

יישובים

חלץ, תלמים, שדה דוד וברור חיל.

תשתיות ומפגעים

מסילת הברזל, מאשקלון דרומה חוצה את השטח. מקביל למסילה ודרומית לה, מסדרון קווי מתח חשמל עליון, דרך מס' 352.

ייחוד חזותי ותרבותי

למעט התחושה החשובה של מרחבים חקלאיים, אין מוטבים ייחודיים היחידה.

תת יחידות

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
5.01	מטעי תל ברור	ממערב לדרך מס' 352 למרגלות רכס הכורכר גברעם, מטעי פרי. תל ברור מעל פשט ההצפה של נחל שקמה	שטח שרובו מטעים חדשים לרגלי רכס הכורכר, תל ארכיאולוגי מעל לנחל ברור.	4
5.02	יער חלץ	נקודה גבוהה בולטת בשטח מעל פשט נחל ברור.		4
5.03	אגן נחל חלץ	יחידה גדולה של שטחים חקלאיים פלחה בעיקרה.	מרחבי נוף חקלאי פתוח.	3
5.04	מושב חלץ			1
5.05	נחל ברור תחתון	שטחים חקלאיים של פלחה.	נוף חקלאי ברקע ישובים כפריים.	2
5.06	תעשייה ברור חיל			1

1			קיבוץ ברור חיל	5.07
1			מושב שדה דוד	5.08
2		אזור מגוון יחסית, משולב בנטיעות קק"ל, חרבת לקש.	חרבת לקש	5.09
2		שטחים חקלאיים בקצה הסקר ללא ערכים מיוחדים.	חקלאות צפ' שדה דוד	5.10
1			מושב תלמים	5.11
2		אזור חרבת שורקה, אזור מגוון וייחודי למרחבים החקלאיים.	יער תלמים	5.12

6. אגן נחל דורות

אגן דורות הוא אגן הניקוז הדרומי של נחל שקמה, שבשונה לאגני כוכב מיכאל וחלץ הוא מחורץ יותר, מגוון יותר ומרובה בנחלים קטנים בהם שרידי בוסתנים ושרידים ארכיאולוגיים. הנוף פתוח בעיקרו, ללא ישובים כפריים, למעט קיבוץ דורות, מתיישבים בודדים והעיר שדרות, ממערב ליחידה. באגן קיימים עדיין שטחים טבעיים. ניתן לראות את היחידה כיחידת מעבר בין גבעות רוחמה למישורים החקלאיים. בחלקה הדרומי, מתמזגת היחידה עם המישורים החקלאיים של הנגב המערבי. ליחידה פוטנציאל בפיתוח הטיילות והתיירות במרחב.

גבולות

ממערב – העיר שדרות.

מצפון- פשט ההצפה של נחל שקמה.

ממזרח- גבעות רוחמה.

מדרום- קצה גבול המרחב ומישורי הנגב המערבי, ומקבץ הישובים.

אגני ניקוז

היחידה מורכבת ממספר אגני משנה קטנים: נחל הוגה, נחל סלק, נחל דורות, נחל רוחמה.

רום פני הקרקע

רום פני הקרקע ביחידה נע בין 65 מ' באזורי פשט נחל שקמה, ל 190 מ' בחלקו הדרומי.

מקורות מים

בשטח מספר בארות מים גדולים, כמו בחרבת כופתה באזור חורבת הוגה. בנחלים דורות, הוגה ורוחמה, הזרימה היא בשיטפונות החורף, וערוצי הנחל נשארים לחים זמן רב.

אתרים מרכזיים

ביחידה מספר אתרים גדולים, כמו חרבת כופתה (שהיא סגורה ומשמשת להתיישבות בודדים) וחרבת הוגה. אתרים לביקור, שהם גם אזורים מטופחים: הבוסתנים שלאורך הנחלים הוגה ודורות.

יישובים

שדרות בגבול היחידה, קיבוץ דורות, חוות השקמים, התיישבות בודדים בחרבת כופתה, מול שמורת בתרונות רוחמה.

תשתיות ומפגעים

האזור לא נפגע על-ידי תשתיות עליות.

ייחוד חזותי ותרבותי

ייחודה של היחידה הוא בנחלים והבוסתנים שבה, בנוף הגבעי הפתוח, שנותן תחושת מרחב.

תת יחידות

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית	ערכיות נופית
6.01	נחל עזור	אגן ניקוז קטן צמוד לעיר שדרות, חלקו חקלאי וחלקו יערות קק"ל.	חשיבותו בקרבתו לשדרות, בשטח גם מתקן תשתית גדול.	2
6.02	נחל סלק	מזרחי לנחל עזור, אגן ניקוז גדול יותר רובו חקלאי.	שדרת איקליפטוסים בולטת בשטח, חוצה את היחידות מכיוון שדרות לחרבת כפתה.	3
6.03	קיבוץ גבים			1
6.04	איבים	קטע מרכס הכורכר אזור קטן מיוער ואיכותי.		3
6.05	נחל הוגה תחתון	קטע נחל איכותי שזור פיתולים ונוף חקלאי ובוסתנים חלק ממסלול טיול ברכב.	נוף הבוסתנים לאורך הנחל.	4
6.06	נחל נגרף / מרשן	זורם לפשט ההצפה של נחל שקמה, ערוץ הנחל נטוע.	תחילת ההתרוממות של האזור הגבעי מעל לנחל שקמה.	4
6.07	נחל דורות	בדומה לנחל הוגה תחתון, רק יותר מחותר ושזור בבוסתנים וחורבות.		4
6.08	נחל רוחמה תחתון	אגן ניקוז קטן ומרשים בנוף גבעי, שזור בבוסתנים, שנישפך לנחל דורות.		4
6.09	חרבת הוגה	אתר ארכיאולוגי המתנשא בצמוד לדרך מס' 334	פוטנציאל לאתר תיירות וביקור לצד הכביש.	4

2		חטיבת יער גדולה בדרום היחידה ועל גבול הסקר	יער ניר משה	6.10
4	שטח לא מופר בתשתיות	תת יחידה גדולה מאוד, הכוללת מרחבים חקלאיים גדולים בנוף גבעות.	מרחבי נחל הוגה עליון	6.11
1			קיבוץ דורות	6.12
5	האתר סגור, בשל מתיישבים בודדים שיושבים בו.	אתר אריכאולוגי ואזור מיוחד בעל בוסתן עתיק ושרידי מסגד וכד.	חרבת כופחה	6.13
1			אזור תעשייה שדרות	6.14

7. גבעות רוחמה

לב מרחב נחל שקמה, יחידה גדולה המהווה תצורת נוף מגוונת "הבונה" את יחידות הנוף ממזרח לדרך מס' 352. המרחבים הגדולים והמבטים למרחוק ומרכיבי השטח יוצרים מרחב איכותי אמיתי.

היחידה מאופיינת באזור גבעות, בעל תשתית כורכר וחול, בחלקו הגדול של השטח. עם המעבר דרומה, מתעבה הכיסוי בחומר איאולי על-גבי הכורכר. חלקים נרחבים מהשטח משמשים למרעה. ביחידה שמורים לפיכך שטחים טבעיים גדולים יחסית. הצירוף של שטחים נטועים ושטחים חקלאיים יוצר מרחב גדול פתוח, שבו התיישבות מצומצמת: יישוב בודד (רוחמה) ומספר חוות קטנות. היחידה מהווה גלעין שטח פתוח ורחב יותר, הנמשך לאורך מסדרון נחל שקמה, מהשפלה עד למישור החוף.

ביחידה נוצר פסיפס מורכב משטחי מרעה, שטחי פלחה גדולים ויערות נטועים, בעיקר משני טיפוסים עציים: איקליפטוסים ותיקים, שחלקם התנוונו ונטיעות צעירות – בעיקר מחטניים עם מעט עצים רחבי עלים בעמקים ולאורך הנחלים.

חלקים מהשטחים הטבעיים כלולים בתחום שמורות טבע מאושרות (כורכר רוחמה וביתרונות רוחמה) ומוצעות (לאורך נחל שקמה ויובליו).

גבולות

ממערב- תחילת השתפלות הגבעות לכיון המרזבה ממערב. מצפון- קו המעבר לפשט ההצפה של נחל שקמה. ממזרח- נחל שקמה, שממערב לו נמצא אזור המעבר בין התשתית הקירטונית של השפלה לתשתית הכורכר והחול החופיים.

מדרום- קו פרשת המים הדרומי של יובלי נחל שקמה.

אגני ניקוז

כל השטח מתנקז לנחל שקמה, דרך מספר יובלים: החלק המזרחי של היחידה מתנקז דרומה דרך נחל סד. החלק הדרומי מתנקז מערבה דרך נחל בוטה לנחל דורות, לנחל הוגה וממנו לשקמה. החלקים המערביים מתנקזים לכיוון צפון מערב דרך נחל חצב, נחל זדים ונחל דב.

רום פני הקרקע

מ - 100 מ' בשולי פשט ההצפה של נחל שקמה, ועד לרום של 230 מ' מעל פני הים, באזור בית קמה (האזור הגבוה ביותר בתחום המרחב).

מסלע וקרקע

פסיפס של שטחי כורכר, חול עם כיסוי של חומר איאולי, שמתעבה כלפי דרום. בחלקים המזרחיים, צמוד לנחל שקמה תשתית קירטונית. בעמקים הרחבים יותר חומר אלוביאלי, בדרך כלל ממקור מקומי.

טיפוסי צומח

בתה של בני שיח עם עצים בודדים, בעיקר שיזפים. כתמים של צמחיית חולות, כתמים של כורכר קשה, בשלטון קורנית מקורקפת. עצים בודדים וחורשות קטנות של עצי בוסתן ואיקליפטוסים ותיקים.

נטיעות

איקליפטוסים ותיקים, חורשה מתנוונת של שיטה מכחילה, חורשות של אורנים צעירים ורחבי עלים בעמקים ובשולי נחלים.

מקורות מים

בארות באפיקי הנחלים (ברוחמה נמצאת הבאר הראשונה שנחפרה עבור המתיישבים היהודים בנגב). סכרים עונתיים, שרובם נפרצו.

יישובים

במרכז השטח קיבוץ רוחמה. בנוסף חוות בודדים (פנחס, נסים) ומספר מחסנים וריכוזי כלים חקלאיים.

תשתיות ומפגעים

ככלל האזור נקי ממפגעי תשתית, ונשמר בו רצף יוצא דופן של שטח פתוח. חוצים את השטח מספר קווי חשמל ודרכי עפר, ברובן ברמה בינונית.

ייחוד חזותי ותרבותי

שטחי בתת הכורכר שמצויים בשטח היחידה הם יוצאי דופן בהיקפם ובמגוון נופי הצומח שמצויים בהם. הנוף הפתוח, עם עצים בודדים או חורשות קטנות, מאפשר תצפית רחבה, בעיקר לכיוון צפון ומערב. היחידה נמצאת בשולי המסדרון הפתוח של נחל שקמה, שנמשך עד לאזור החוף.

תת יחידות

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
7.01	מרשן מזרח	אזור משולב חקלאות ונוף גבעי עם אזורים טבעיים.	נחל זדים בנוף גבעות, חלקן חקלאיות וחלקן טבעיות. הנוף מורכב מהרבה ערוצים קטנים.	5
7.02	נחל חצב	אחד היובלים הגדולים המנקזים את היחידה הגדולה - נחל שקמה. באזור פזורים שרידים ארכיאולוגיים רבים.	במקום קו מגע מעניין בין פשט נחל שקמה לגבעות. לאורכו של ערוץ הנחל פזורים עצים.	4
7.03	חקלאות תל חסי מערב	נוף חקלאי שבו פזורים עצים בודדים, הנשקף מתל חסי. באזור פזורים שרידי מבנים רבים.	מרחבים חקלאיים גבעיים הבונים את מכלול תל אל-חסי.	4
7.04	יער דב	שטח ייעור גדול סמוך לנחל דב		4
7.05	נחל זדים	קטע מנחל זדים, המקשר בין חרבת מרשן לחרבת זדים.	אחד מהנחלים הזורמים לפשט ההצפה של נחל שקמה. נחלים אלו מאופיינים במבטים קצרים וסגורים. נחלים אלו מטפסים לרכס הבונה את היחידה ומהם נשקף המרחב כולו.	4
7.06	חרבת זדים	נקודת המהווה פרשת מים מקומית למספר אגני ניקוז: זדים, דב, חצב, ושקמה	נקודה בולטת בשטח. משתלבת במסלולי טיול באזור.	5
7.07	יער נחל דב	יער קק"ל ממערב לחרבת זדים.		5
7.08	חקלאות חרבת זדים	רמה חקלאית מדרום לחרבת זדים.		4
7.09	שמורת בתרונות נחל שקמה	שטחי מרעה גדולים שנשתמרו בצורתם הטבעית בנוף של ביתרונות	מירב השטח מגודר בגדר בקר.	5

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
		וצמחייה טבעית.		
7.10	שטחי חקלאות חרבת בלהן	שטח חקלאי גדול, מעין רמה חקלאית שיוודת משני צידי ערוץ משני, לעבר נחל שקמה.	חרבת בלהן, סכר לא פעיל. נוף חקלאי איכותי.	4
7.11	נחל דב	יובל גדול ואיכותי של נחל דורות		4
7.12	נחל רוחמה עליון	חלקו העליון של נחל רוחמה	נוף מבוותר, שילוב בין חקלאות לקטעים קטנים טבעיים.	5
7.13	בתרונות צפ' רוחמה	האדמות החקלאיות צפונית לקיבוץ, שמתאפיינות בנוף מבוותר עם פיסות טבעיות קטנות.	בין השדות פזורים עצים בודדים תצורה המאפיינת את האזור.	5
7.14	חרשת מערב רוחמה	שטחי ייעור גדולים ממערב לקיבוץ.	שטחים מיוערים חלקית	3
7.15	נחל רומה	חלקו העליון שלנחל רוחמה	שטח איכותי יפה הכולל את שרידי חרבת גממה	5
7.16	קיבוץ רוחמה			1
7.17	מע' רוחמה	שטח חולי מיוער ברובו		3
7.18	דר' בתרונות רוחמה	שטחים חקלאיים גבוהים		3
7.19	בתרונות רוחמה	שמורת טבע של נוף הבתרונות.	שטח קטן יחסית ללא חקלאות, בו נשמרה הצמחייה הטבעית ונוף ביתרונות, השטח מטופל ומגודר למנוע כניסת כלי רכב.	4
7.20	חקלאות נחל טד עליון	יחידת נוף גדולה מאוד הכוללת את חלקו העליון של נחל טד	נוף חקלאי ברובו כשהציר שלו הוא נחל טד.	3
7.21	שמורת בתרונות רוחמה כורכר	שמורת טבע, אזור בו נשמרו הביתרונות במיטבם	שטח בעל מאפייני צמחיה טבעית.	5
7.22	יער בוטה	יחידת יער גדולה, לא במצב טוב	שטח גדול מיוער, העצים לא נקלטו טוב, ובלעו את הטופוגרפיה המיוחדת של המקום.	3
7.23	בתרונות נחל בוטה	שטחים חקלאיים מסביב ליער נחל בוטה	תצורת הנוף הגבעי כמעט שלא מורגשת ביחידה.	3
7.24	נחל בוטה עליון	נוף שדות חקלאיים	במקום ישנם מספר קבוצות עצים שמוסיפי רבות לאיכות הנוף.	3
7.25	יער ראש נחל דורות	יחידת יער גדולה	גם יער זה לא נקלט טוב.	3
7.26	גבעות נחל טד עליון	יחידת מעבר בין השדות המישוריים של בית קמה	שבירה של הנוף המישורי של שדות בית קמה לנוף הגבעי המאפיין את	3

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
			היחידה.	
7.27	תל נגילה	שדות החקלאיים בסביבת תל נגילה	ביחידה פזורים שרידי מבנים עתיקים.	4

8. כורכר גברעם / נירעם

שני רכסי הכורכר, נירעם הדרומי וגברעם הצפוני, מתרוממים מזרחית למרזבת נחל עובד. רכסי כורכר אלו הינם תצורת נוף ייחודית לארצנו. בעבר נמשכו רכסי הכורכר לאורכו של כל מישור החוף, אולם הפיתוח המואץ בצפון הארץ והבניה גרמו להרס רכסי כורכר אלו. בשני רכסי הכורכר נשתמרו עדיין שטחים טבעיים בלתי מופרים שיש לשמדם.

השלוחה המרכזית של הרכסים נמשכת מדרום לצפון. המקום הגבוה והאיכותי ביותר של הרכס הוא באזור שמורת כורכר גברעם, שם נשתמרו שטחים טבעיים די גדולים. ככול שעולים צפונה, רכס כורכר גברעם יורד, דועך והופך למישורים החקלאיים. את שני הרכסים פורץ וחוצה נחל שקמה. מהמקומות הגבוהים שברכס ניתן לראות את הים במזרח, עד להרי חברון המרוחקים. השטח מאופיין בשילוב שטחים חקלאיים, יערות קק"ל ושטחים טבעיים. בשטח פזורים שרידים ארכיאולוגיים רבים.

לאור המצב הביטחוני, חלקו הדרומי של רכס נירעם, המצוי בסמוך לגבול רצועת עזה, אינו מומלץ לביקורים ונתון לפגיעה קשה, שנגרמת ע"י הקמת מוצבים, ותנועת כלי רכב צבאיים כבדים.

גבולות

ממערב - קו המגע עם המישורים החקלאיים של מרזבת נחל עובד.
 מצפון - בנקודה בה יורד רכס גברעם ומתלכד עם המישור החקלאי באזור דרך מס' 35.
 ממזרח - דרך מס' 352 בשינויים קלים.
 מדרום - קצה גבול הסקר באגן נחל בית חנון.

אגני ניקוז

מהיות היחידה קו פרשת מים מקומי, היא מתנקזת למספר כיוונים: בחלקה מערבה, לעבר מרזבת נחל עובד ולנחלים עובד ושקמה, וחלקה המזרחי מתנקז לעבר נחל חלץ. רכס הכורכר נפרץ פעמיים: מצפון בצורה מינורית, שאינה בולטת בשטח, באזור שדה יואב בנחל עובד,

הפרצה המרכזית והגדולה יותר של נחל שקמה ונחל ברור. ברכס מספר נוסף של מערכות נחלים קטנות וערכיות, כמו נחל שומשום, נחל תימה ונחל מקורות.

רום פני הקרקע

רום פני הקרקע ביחידה נע בין 70 מ' ל 145 מ' באזור אנדרטת חוליקאת.

מקורות מים

באזור אין מקורות מים משמעותיים, מלבד מספר מעיינות ובורות מים, חלקם משוקמים וראויים לביקור (אזור שמורת הטבע נחל שומשום). שרידי הטרסות הקדומות ועיבודים החקלאיים ובמקומות מסוימים הצמחייה, משדרים הרגשה שבעבר היו לא מעט מקורות מים במקום. גם הצמחייה שלאורכו של נחל שקמה היא צמחיית נחל המעידה על כמויות המים הגדולות שזורמות במקום בעונות החורף.

אתרים מרכזיים

ברכסי הכורכר לא מעט אתרים ארכיאולוגיים, מורשת ונוף בעלי עניין ומסלולי טיול. ארכיאולוגיה: ח'רבת בית תמה- אתר מרשים בו נשתמרו שרידי מבנים קשתות לצד עצי דקל ובוסתן, מערות קבורה עתיקות חצובות בכורכר.

אתרי מורשת: התצפית והאנדרטה בחוליקאת נג 145 חורשת עצים קטנה מגדל תצפית של קק"ל המשקיף על האזור כולו. אנדרטאות נוספות הפזורות לאורך כביש 352 (מצבת זיכרות לגדוד 54, 52) תל מערת עזה.

נקודות בעלות עניין: שרידי מתקני שאיבת הנפט שנתגלה כאן בשנות ה-50, וחלקם עדיין פעילים.

יישובים

על גבי רכס הכורכר ממוקמת העיר שדרות ומספר יישובים קטנים גברעם, ארז, אור הנר, איבים ונירעם. גידול היישובים בשנים האחרונות והתפתחותה של העיר שדרות והתשתיות שלה פוגעים בשמירתו של רכס הכורכר.

תשתיות ומפגעים

נכון להיום הרכס שמור יחסית, אולם אנו עדים למספר לא קטן של תוכניות שיפגעו בו בעתיד. הרחבות היישובים, מערכת הכבישים החדשה (דרך מס' 333) תוואי חדש של מסילת הרכבת

תכנית אב למרחב שקמה – חלק א': נתוני רקע לתכנון

שיחצה את הרכס, פעילות הצבא ברכס נירעם ורכס ארז, קווי תשתית היוצאים מקצ"א מזרחה וצפונה.

ייחוד חזותי ותרבותי

ייחודה של היחידה הוא בראש ובראשונה בשרידיו של רכס הכורכר ובשילוב המעניין שנוצר בין קטעי הכורכר העמקים החקלאיים, שטחי הייעור ואתרי המורשת.

תת יחידות

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
8.01	קצה שלוחת חרבת בית תמה	הקצה הצפוני של רכס הכורכר, שדועך למישור מצפון. שתי מחצבות בלב שטחים חקלאיים.		3
8.02	חרבת בית תמה	אזור חרבת בית תמה מאופיין חורבה המתרוממת קלות מעל למרחבים החקלאיים. לצד פיתולי נחל תימה.	אתר ארכיאולוגי בעל פוטנציאל תיירותי גבוה נשתמרו שם שרידי מבנה במצב טוב. שטחי ישוב גדול שטרם נחפרו.	4
8.03	שלוחת חורבת בית תמה	קצה רכס הכורכר לפני שהוא מתמזג עם המישורים החקלאיים	החלקים הפחות רגישים של רכס הכורכר.	3
8.04	מטעי מז' רכס גרעם	שטחים גדולים מרכס הכורכר שהוסבו בעזרת עבודות פיתוח קרקע גדולות לשטחי מטעים וחורשות קק"ל. מדרונות המזרחיים	לאורך דרך מס' 352 מספר אנדרטאות.	3
8.05	כורכר חוליקאת	שילוב של מטעים חקלאיים על גבי רכס הכורכר אנדרטת חוליקאת אחד המקומות היפים באזור הסקר, מתקני שאיבת הנפט פזורים בשטח.	ערכיותה של היחידה הוא בכורכר וגובהו מעל למישורים החקלאיים ממזרח למערב המאפשרים נקודות מבט רבים. עבודות ההכשרה החקלאיים פגעו בנוף הרכס.	5
8.06	שמורת כורכר גברעם	מצפון לפריצה של נחל שקמה אזור השמור יותר של הרכס, אתרי עתיקות	אזור טבעי שמור למעט ההפרה על ידי רעיית בקר. מומלץ לסיור רגלי באיחוד בעונות הפריחה	5
8.07	קיבוץ גברעם			1
8.08	מתקן לפידות	שטח למתקנים הנדסיים ומחסנים	שטח גדול המופרע בבינוי מחסנים ועבודות עפר.	1
8.09	יער ניבה	פיסת יער קטנה בנקודה זו חוצה רכס הכורכר את כביש 352 מזרחה.		3
8.10	מורדות	רצועת מטעים ע"ג מדרונות	מבט חשוב מדרך מס' 352 -	4

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
	מזרחים רכס גברעם	מזרחיים של רכס הכורכר	שטחים שברובם מטעי פרי.	
8.11	חקלאות נחל שומשום	אגן ניקוז פנימי חקלאי בתוך רכס הכורכר	אזור מומלץ לטיול וסיור דוגמא יפה לשילוב חקלאות ונוף טבעי.	4
8.12	שלוחת כורכר מע' גברעם	השלוחה המערבית ביותר של רכס הכורכר אמפיתיאטרון גברעם,	אזור בעל אופי טבעי ופתוח ביחידה פזורים עצי שקמה ושיטה גדולים, ישנם מספר מאגרי מים ביחידה.	5
8.13	רכס אור הנר	צפונית לשדרות ודרומית לקיבוץ אור הנר שטח כורכר טבעי שרובו שמור בצורה טובה. בשטח שרידים ארכיאולוגים בעלי עניין. מערות קבורה מחצבות עתיקות בורות ומערכות מים קדומות, עצי שקמה וכד'.	רכס כורכר שרובו טבעי. חשש למקום עקב התפתחות שדרות לכיוון,	5
8.13	קיבוץ ניר עם			1
8.14	חקלאות רכס אור הנר	צפונית צמוד לשדרות	יחידת קרע וחיבור בין החקלאות לרכסי הכורכר. שטחים שבעתיד יועדו לבינוי עירוני.	4
8.15	חקלאות איבים	שיפוליו המזרחיים של רכס הכורכר.	אזור אליו תתרחב שדרות בעתיד. פני הקרקע הישרים נוצלו לעיבוד חקלאי.	2
8.16	אור הנר			1
8.17	רכס שמורת ניר עם	רכס כורכר נירעם גובל במזרח עם רצועת עזה בגלל קרבה זו לא נסקר. בשטח אזורים טבעיים שמורים.	חשש גדול לשימור השטח עקב פעילות צבאית.	4
8.18	חקלאות נחל מקורות	פשט הצפה במפגש של נחל מקורות ושקמה	פשט חקלאי בין רכסי כורכר.	3
8.19	קיבוץ ארז			1
8.20	כורכר ארז	צפונית לגבול עם רצועת עזה ומזרחית למחסום ארז.	חשש גדול לשימור השטח עקב פעילות צבאית.	4
8.22	שדרות			1
8.23	ש.צ.פ. שדרות ניר עם			3
8.24	איבים			1

9. מרזבת נחל עובד

יחידה גדולה, בגבול המערבי של מרחב שקמה. היחידה מאופיינת בפסיפס המורכב ממישור חקלאי גדול, בו פזורים ישובים כפריים. המרזבה החקלאית נמצאת בין שני רכסי הכורכר, שיוצרים בה אגן חזותי סגור ותחום: רכס כורכר גברעם – נירעם ממזרח ורכס יד מרדכי ממערב. את המרזבה חוצה נחל שקמה, שפורץ את שני רכסי הכורכר. נחל עובד מנקז את האזור הצפוני של המרזבה, ונשפך לנחל שקמה מדרום לקיבוץ יד מרדכי. למעט נחל שקמה, ערוצי הניקוז הקטנים החוצים את היחידה כמעט ואינם משמעותיים בנוף - לרוב מובלים ותעלות ניקוז מוסדרות.

הגידולים החקלאיים משתנים החל משדות בעל למטעי נשירים, פרדסים וגפנים. ומספר קטן של יערות קק"ל (המכסים ברובם שטחים של יישובים ערביים שנינטשו ואתרים ארכיאולוגיים).

הניקוז של המרזבה החקלאית נעשה רק בפריצה של נחל שקמה ברכס יד מרדכי, מדרום לשוב נתיב העשרה.

בין הנקודות המעניינות יש לציין את גשר הרכבת הטורקי, התוואי הטבעי של נחל שקמה ומספר אתרים ארכיאולוגיים.

גבולות

- ממערב - כביש 4 ורכס הכורכר של יד מרדכי.
- מצפון - גבול האגן של נחל שקמה באזור דרך 35.
- ממזרח - רכסי הכורכר נירעם וגברעם.
- מדרום - גבול רצועת עזה וגבול אגן נחל בית חנון.

אגני ניקוז

ביחידה שני אגני ניקוז עיקריים - הדרומי הגדול - נחל שקמה והצפוני נחל עובד. לשני האגנים המרכזיים הללו מתנקזים מצפון לדרום הנחלים הבאים: נחל תימה, נחל גברעם, נחל שומשום ונחל רביה.

רום פני הקרקע

רום פני הקרקע ביחידה נע בין 30 מ' בחלקה הדרום מערבי, ל 90 מ' בחלקה הצפ' מזרחי. מרזבת נחל עובד ועמק פשט ההצפה הן היחידות הנמוכות ביותר במרחב.

מסלע וקרקע

היחידה מכוסה בקרקעות חקלאיות.

מקורות מים

מעצם היותה מרזבה, קולטת היחידה כמות גדולה של מים בעונות החורף. הנחלים החוצים את היחידה זורמים רק בשיטפונות החורף. בניגוד לאזורי מרזבות אחרים במישור החוף, אין כאן אזורי ביצות או אזורי הצפה גדולים עונתיים. אין באזור מעינות רבים, למעט מעין אחד ליד חרבת שמה. ביחידה מספר מאגרי מים שהוקמו לצרכי חקלאות.

אתרים מרכזיים

אין ביחידה אתרים בעלי משמעות תיירותית או עניין גדול אחר, אולם ישנם מספר מקומות שעשויים לעניין את המטייל המקומי: התיאטרון הישן של קיבוץ גברעם, יער קק"ל סמוך ליד מרדכי, תוואי הרכבת הישן, וגשר הרכבת הטורקי.

יישובים

מאפיין דומיננטי ביחידה הנו מספרם הרב של היישובים החקלאיים ופריסתם במרחב.

תשתיות ומפגעים

יחסית ליתר היחידות במרחב, היחידה מרובה בתשתיות ומפגעים, שכן היא מהווה מסדרון למעבר לתשתיות הבולטות מעל פני השטח, כמו קווי ההולכה של חברת החשמל ותשתית הכבישים.

מערכת הדרכים - ביחידה עוברות דרכים מס' 4, 35, 34 - מערכת ארצית חשובה, שתורחב בעתיד הקרוב ותכלול תוספת מחלפים וכד', שסביר להניח שימשכו גם פיתוח רב.

מערכת ההולכה של קווי החשמל - בגלל מיקומה של היחידה מזרחית לאתר ק.צ.א., בדרום אשקלון, שמפזר וקולט תשתיות רבות (חשמל, גז, התפלת מים, ונפט), השטח נחצה ע"י מסדרונות תשתית רבים, חלקם מתחת לפני הקרקע וחלקם מעל לפני הקרקע. קווי החשמל הראשיים, הנמשכים מאתר רוטנברג לכל רחבי המדינה, בולטים מאוד בנוף.

מסילת ברזל - את השטח חוצה מסילת רכבת משא לדרום, ובעתיד הקרוב גם רכבת נוסעים.

ייחוד חזותי ותרבותי

מדריך מס' 4 נחשפים לנוסע מבטים רחוקים אל פרדסים ושטחי חקלאות וישובים, על רקע גבעות הכורכר – נוף שחשוב לשמרו, המהווה כרטיס ביקור ודוגמא לאיכות החיים הכפרית. אלא שריבוי התשתיות שלאורך ההדרך, יוצר בלב המתבונן את הרושם, שהמרחב לא ראוי לטיול ונופש. הדבר מורגש גם בשיווק המקום לאוכלוסייה איכותית.

תת יחידות

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
9.01	בת הדר	ישוב קהילתי חדש, מרכז אזורי מועצה אזורית חוף אשקלון		1
9.02	פרדסי בת הדר	אזור פרדסים גדול סמוך לישובים הקיימים.	חשוב מאוד כנוף פתוח לנוסע בדרך 4.	3
9.03	יישובי המרזבה	פסיפס של ישובים כפריים ושדות חקלאיים רבים.	יש לשמור על פרופורציות בין שטחי החקלאות והבינוי ולהקפיד על אופי בינוי כפרי.	2
9.04	שלוחת חרבת שמה	אזור חקלאי שלוחה שטוחה ולא בולטת בשטח	אתר ארכיאולוגי	3
9.05	מרזבת צפ' תלמי יפה	מרחבים חקלאיים	מרחבים חקלאיים	3
9.07	מישורי נחל עובד	שטחים חקלאיים שדות מעובדים בעיקרם.	חשוב מאוד כנוף פתוח לנוסע בדרך 4.	4
9.08	מסחר יד מרדכי	תחנת הדלק יד מרדכי		1
9.09	פשט הצפה עובד/ שקמה	מפגש הנחלים לפני הפריצה של החולות ורכס הכורכר המערבי.	באזור תל עתיק, אזורי פריחה של אירוסים.	4
9.10	יער יד מרדכי	בולט על רקע המישורים החקלאיים	יכול לשמש אתר מנוחה ובסיס יציאה לטיולים באזור.	4
9.11	פשט נחל חנון	יחידה קטנה צמודה לגבול הרצועה נחל חנון מהווה את אחד היובלים הגדולים מדרום לנחל שקמה.		3
9.12	ארז	אזור התעשייה מחסום ארז		1

10. רכס יד מרדכי

בסיס רכס יד מרדכי הוא רכס כורכר, שנמשך מצפון מזרח לדרום מערב, במקביל לחוף הים. הרכס נמצא במרחק כ - 6 ק"מ מהחוף, וארכו כ - 4 ק"מ. גובהו המקסימלי מעל פני הים 71 מ'. הרכס מתרומם 20-30 מ' מעל פני העמקים סביבו.

ממזרח לרכס נמצאת המרזבה של נחל יובל של נחל שקמה, וכן הכביש הראשי ומסילת הרכבת לעזה. ממערב, נמצאת המרזבה של נחל כרמיה. מדרום מערב לרכס נמצאים שדות חול עם צומח טבעי עליהם. הגבול הדרומי הוא עמק נחל שקמה, שפורץ את רכס הכורכר בדרכו לים.

נטיעות קק"ל נרחבות התבצעו על גבי רכס הכורכר, בעיקר בשנות ה - 60, לרוב של מיני אקליפטוס. ברוב המקרים בהם הנטיעות הן על כורכר חשוף ולא מלוכד, או מעוט חול, בכיפות ובמדרונות, לא התפתחו העצים הנטועים, וכך יכול היה הצומח הטבעי לחזור ולהתפתח לבתה ולגריגה האופייניות לכורכר. על המדרונות המזרחיים שטחים חקלאיים - מטעים וגד"ש.

גבולות

ממערב: קו המעבר בין הקרקעות הכבדות במרזבה לקרקעות החוליות על הרכס. מצפון: אוכף נמוך מצפון למבקיעים. ממזרח: כביש מס' 4, במערב מרזבת נחל עובד. מדרום: עמק נחל שקמה, שפורץ את רכס הכורכר בדרכו אל הים.

אגני ניקוז

הרכס מתנקז כולו לנחל שקמה דרך שני יובלים: נחל כרמיה - השיפולים המערביים. נחל עובד - השיפולים המזרחיים והדרומיים.

רום

מ - 71 מ' מעל פני הים בשיא הרכס, עד 40 מ' מעל פני הים בשוליים הדרומיים.

מסלע וקרקע

היחידה מוגדרת על רכס הכורכר. על גבי הכורכר מתפתחת קרקע אפורה - פארא-רנדזינה - קרקע חולית המכילה בדרך כלל גיר, תצבירי גיר או אבנים כורכריות המופיעות בעומק קטן ועל פני השטח. היא רדודה מאד ואינה פוריה.

ברוב העמקים היורדים מהרכס מערבה, ובחלק מהיורדים מזרחה, מוצאים קרקעות חוליות-רגוסול חולי כהה וחול קולובי-אלובי כורכרי - קרקעות עמוקות יחסית, עם תוספת חומר אורגני.

הסלעים והקרקעות נוצרו מחדירה של חולות והווצרות חוליות. בחוליות הקדומות יש תוספת גיר או חרסית. הסלעים הם צעירים, בעיקר מתקופת הפלייסטוקן וההולוקן (2 מיליון עד 10,000 שנה לפני זמננו).

טיפוסי צומח

נטיעות:

חלק ניכר משטח הרכס ניטע ע"י קק"ל, בעיקר ב - 3 מיני אקליפטוס:

1. אקליפטוס רוסטרטה (= א. קמלדולנסיס, א. המקור) - עץ הנטיעה העיקרי בשטח זה, בראשי רכס הכורכר, במדרונות, בעמקי-המשנה, בעמקים הראשיים ובשולי השדות המערביים והמזרחיים.
2. אקליפטוס אוקסידנטליס (א. מערבי) - בעיקר בראשי כיפות ומדרונות. חלקם הקטן ניטע בשולי השדות ובעמקים – באזורים אלה מצבם טוב יותר.
3. אקליפטוס גומהוצפלה (א. המסמר) - נטוע ב - 3 חלקות בלבד.

נטיעות נוספות בשטח: חלקות קטנות של אורן ירושלים, אורן הגלעין וחלקות בודדות של עצי בוסתן: שקמה, זית ושילוב של עצי בוסתן עם עצי שיזף מצוי.

הצומח הטבעי:

על רכס הכורכר הצומח הוא ים-תיכוני בעיקרו, פרט לצמחים בודדים בעלי תפוצה מדברית (סהרו ערבית) - רתם המדבר, שמשון סגלגל, שרביטן ריסני, מלענן ריסני, מרוה מצרית, לענה חד זרעית - וכספסוף חד-פרחי. צמח אחד נפוץ גם באזור הים תיכוני וגם באזור הסהרו-ערבי - מתנן שעיר. מין אחד הוא בעל תפוצה סודנית - שיזף מצוי.

חלק גדול משטח הרכס מסומן במפה בריטית משנות ה-40 כשטח מעובד ונטוע בגפנים ע"י תושבי הכפרים הערביים שהיו באזור עד 1948. שרידים של הבוסתנים נמצאים גם היום, בעמקים ובמקומות בעלי קרקע חולית ועמוקה.

מקורות מים

בשולי היחידה מספר בארות. על הרכס בורות מים מטוייחים.

יישובים

מבקיעים - מושב שיתופי וקיבוץ יד מרדכי.

תשתיות ומפגעים

בצפון השטח, חוצה את רכס הכורכר, ממזרח למערב, מסילת ברזל המובילה אל תחנת הכח באשקלון. המסילה הונחה בשנות השמונים. היא עוברת את הרכס בחפיר עמוק ורחב, שיוצר ברכס וביער קיטוע חזותי ותפקודי. עוד חוצה את היער ממזרח למערב כביש אזורי המוביל לקיבוצים כרמיה וזיקים, לחוף זיקים וליישובים בצפון מערב רצועת עזה.

השטח מרושת במערכת דרכי עפר, אשר נפרצו ברובן כדרכי יער ע"י קק"ל. עוברים את היער גם קוי מתח על ומתח גבוה של חברת חשמל, שמתחתם נכרתו חלק מהעצים. במערב היער עובר קו מים של מקורות.

ייחוד חזותי ותרבותי

הרכס נצפה מהמרזבה ממזרח לו, שבה עוברים היום ולאורך ההסטוריה קווי התחבורה מהדרום לכיוון מרכז הארץ. הרכס מתנשא מעל מישורי הסחף סביבתו ונשקף ממנו נוף עד לים במערב ורכסי הכורכר הפנימיים במערב. משולבים בו שטחים חקלאיים ונטועים, יחד עם שני יישובים כפריים. הנטיעות בחלקן מנוונות ותרומתן לנוף מעטה.

תת יחידות

מס' יחידה	שם היחידה	תיאור כללי	ייחוד נופי תרבותי	אתרים מרכזיים	ערכיות נופית
10.01	מבקיעים וסביבותיה	יישוב כפרי עם בתים בגובה קומה אחת או שתיים, מוקף בנטיעות קק"ל ושרידי בוסתנים.	יישוב כפרי, משתלב במתאר הרכס. מפגעי פסולת סביבו.	שרידי הכפר ברברה.	3
10.02	חקלאות רכס יד מרדכי	שילוב של גד"ש ומטעים על המפנה המזרחי של הרכס.	חלק ממכלול הרכס, הצופה על סביבותיו ונצפה מדרך מס' 4. מתקן חשמל פוגע בנוף.		4
10.03	יער יד מרדכי	יער ותיק נטוע, על גב הרכס וחלק ניכר מהשוליים.	פוטנציאל גבוה: הרכס צופה אל הים, החולות ורכסי הכורכר. קווי תשתית ונטיעות מנוונות פוגעים	מערה, בורות מים, בארות בשולי היער. חניון נביה מרעי, בחלק הצפוני של היער.	4

מס' יחידה	שם היחידה	תיאור כללי	ייחוד נופי תרבותי	אתרים מרכזיים	ערכיות נופית
			בדמות הנוף.		
10.04	שדות מרדכי יד	על השדה נמצאת ערימת חול לאכסון.	פגיעה בנוף. פוטנציאל שיקום טוב - קו מגע בין היער לסביבה החקלאית.		2
10.05	קיבוץ מרדכי יד	יישוב כפרי מוקף בשטחים נטועים וחקלאיים.	היישוב משתלב בסביבתו ולא שובר את קו המתאר של הרכס.	שחזור קרב הבלימה מול הצבא המצרי ב-1948. בתוך הקיבוץ: מוזיאון "משואה לתקומה" ו"בית הדבש".	3
10.06	יער יד מרדכי דרום	חלק קטן של הנטיעות נמצא בקו המגע עם מישור ההצפה על נחל שקמה.	נצפה מאפיק נחל שקמה. מפגעי פסולת בשולי הנטיעות.		3

11. מרזבת נחל כרמיה

המרזבה נמצאת בין רכס יד מרדכי במזרח לחולות זיקים במערב. היא נמשכת לאורך נחל כרמיה, ובהמשך לאורך נחל שקמה מצפון לו. נחל שקמה הוא גבול החולות הנוודים שבאים מדרום. במרזבה מצפון לו נמצאים חולות מיוצבים ומיוצבים למחצה (בעיקר באזור הדרומי), יחד עם אדמות אלוביאליות עמוקות. ממערב לרכס יד מרדכי נמשך עמק רחב. גובהו מעל הים כ- 30 עד 40 מ'. הוא משתפל באיטיות לדרום-מערב – לנחל שקמה. חלק גדול של המרזבה מעובד. בדרום היחידה נמצאים שדות חול עם צומח טבעי עליהם. קטע מתוכם מוגדר כשמורת טבע - חולות כרמיה.

בצפון השטח, חוצה את העמק, ממזרח למערב, מסילת ברזל המובילה אל תחנת הכח באשקלון. המסילה הונחה בשנות השמונים. היא יוצרת קיטוע חזותי ותפקודי. עוד חוצה את העמק ממזרח למערב כביש אזורי המוביל לקבוצים כרמיה וזיקים, לחוף זיקים וליישובים בצפון מערב רצועת עזה. סוגר את המרזבה ממערב רכס הכורכר של יד מרדכי. מצפון ומדרום נמצאים גושי החולות של זיקים ונתיב העשרה.

גבולות

ממערב: חולות זיקים ומאגר שקמה.

מצפון: חולות זיקים.

ממזרח: רכס יד מרדכי.
מדרום: אפיק נחל שקמה.

אגני ניקוז

העמק מתנקז כולו לנחל שקמה, ברובו דרך נחל כרמיה.

רום

מ - 50 מ' בשולי הרכס עד 20 מ' בכניסה למאגר.

מסלע וקרקע

ביחידה יש שילוב בין אדמות כבדות בחלק הצפוני (קרקעות חומות כהות גרומוסוליות וחומות כהות רזידואליות) לבין קרקעות חוליות בחלק הדרומי, בעיקר לקראת הכניסה למאגר שקמה.

טיפוסי צומח

החלקים האלוביאליים של היחידה מעובדים ברובם. בחלקים החוליים חלק מהחקלאות ניטשה והצומח הטבעי מתחדש בשדות הנטושים, או בתוך שרידי הבוסתנים. המינים הדומיננטיים הם לענה חד זרעית ורותם המדבר.

שרידי הבוסתנים משמשים כ"עיר מקלט" לפליטי הצומח הראשוני, שהאדם לא חדל להרסו בכל הזמנים. סביב עצי שקמה רבים מוצאים גם צמח שהפך נדיר (בגלל הרס בית הגידול) - בלוטה פלישתית - עשבוני רב-שנתי ממשפחת השפתניים, אנדמית למישור החוף, שהיתה נפוצה מעזה עד אכזיב, וכיום נמצאת במקומות ספורים.

בשקעים מוצאים שרידי בוסתן, בעיקר גפנים ועצי שקמה ומשוכות צבר היוצרים מעין גבולות לחלקות הגפנים, על גבעות החול נמצאים עצי שקמה פזורים. אין נטיעות קק"ל. כיסוי הצומח בגבעות החול - 50% - 60%, ובשקעים - 70% - 80%.

מקורות מים

בשולי היחידה מספר בארות.

יישובים

קיבוץ כרמיה.

תשתיות ומפגעים

בצפון השטח, חוצה את היחידה ממזרח למערב, מסילת ברזל המובילה אל תחנת הכח באשקלון. המסילה הונחה בשנות השמונים והיא יוצרת קיטוע חזותי ותפקודי. עוד חוצה את העמק ממזרח למערב כביש אזורי המוביל לקבוצים כרמיה וזיקים, לחוף זיקים וליישובים בצפון מערב רצועת עזה.

השטח מרושת במערכת דרכים חקלאיות. חוצים את היחידה גם קוי מתח על ומתח גבוה של חברת חשמל.

ייחוד חזותי ותרבותי

המרזבה נצפית מרכס יד מרדכי ומהכביש המוליך לחוף זיקים. שמורת הטבע של חולות כרמיה והשטחים החוליים ממזרח לה משמרים נוף נדיר של חולות מיוצבים, ששימשו לחקלאות. במקום השתמרה חלק מהתשתית של החקלאות המסורתית של אזור זה. האזור החקלאי משמש חלק מהמרקם הפתוח, שנמשך מרכס יד מרדכי במזרח לכיוון החולות והמאגר במערב.

תת יחידות

מס' יחידה	שם היחידה	תיאור כללי	ייחוד נופי תרבותי	אתרים מרכזיים	ערכיות נופית
11.01	חקלאות מרזבת כרמיה	אזור חקלאי בין רכס יד מרדכי לחולות זיקים. בעיקר גד"ש, עם שטחי מטעים במערב.	חלק ממכלול פתוח הכולל את היער במזרח ושדירת השקמים במערב. קוי תשתית בולטים.		3
11.02	קיבוץ כרמיה	יישוב כפרי קטן, ברובו מוסתר ע"י צומח נוי מפותח.	הקיבוץ ברובו משתלב בסביבה ולא בולט בשטח. מבני המשק במזרח הקיבוץ בולטים יותר.	שרידי הכפר חרבאיה מצפון מזרח לקיבוץ.	3
11.03	חולות כרמיה	שטח חולי עם חולות מיוצבים ברובם, שהתקיימה ברובו חקלאות עד שנת 1948.	חלק ממסדרון נחל שקמה. שטחי חולות נדירים ואיכותיים, חשוב לשימור שרידי הנוף החקלאי.	מתקנים חקלאיים, בארות ותעלות בשטח השמורה.	5
11.04	חקלאות מרדכי	שילוב מטעים וגד"ש, בפשט ההצפה של נחל שקמה.	חלק ממסדרון נחל שקמה. חיץ בין רצועת הנחל ליישוב.		4

12. חולות זיקים

חלקים גדולים מגוש חולות אשקלון-זיקים נפגעו בשנים האחרונות בעיקר מפעולות כרייה של חול, ולמרות זאת חשיבות רבה נודעת לחולות שנותרו בשל אופיים הייחודי. בין יד-מרדכי לכרמיה שולטים חולות מיוצבים-למחצה, ובהם חורשות שיטה מלבינה, ריכוזים של עצי שקמה, שרידי בוסתני פרי ושיחים אופייניים לבתי גידול חוליים. מצפון לשפך נחל שקמה נותר גוש חולות נודדים ומיוצבים-למחצה, היוצרים נוף דיונות שגובהן בינוני. בגוש זה נותרו שרידים של בוסתני פרי - תאנים, גפנים, שקדים ורימונים. בקו הרקיע בולטות צמרות עצי תמר. בשפך נחל שקמה לים נקוות באפיק הנחל ברכות, ששטחיהן גדלים וקטנים בהתאם לשינויים במפלס מי התהום.

קו מגע ים-יבשה - החוף ברוב השטח נמוך. רכס הכורכר מקוטע או אינו ניכר כמעט. פינה מיוחדת קיימת בשפך נחל שקמה לים - מפגש בין חוליות זהובות, עצי תמר המיתמרים לגובה רב, שפך נחל, "לגונה" (חוץ מאשר בעונות שחונות רצופות) וגלי ים.

מפגעים - חלקים ניכרים מהשטח נתונים בשנים האחרונות להפרות קשות הניכרות היטב בנוף - כרייה מסיבית מכלה שטחי חולות ייחודיים. כריית חול ביער פארק נטוע שקמים פוגעת בשורשי העצים ומסכנת את קיומם. הסוללה של מסילת הרכבת המובילה פחם לתחנת הכוח בזיקים היא מפגע בולט בנוף. תחנת הכוח והשטחים שהוכשרו להקמתה נוגסים בחולות.

גבולות

ממערב: חוף הים.

מצפון: קו ההתפשטות של מתקני התשתית ואזור התעשייה אשקלון.

ממזרח: מרזבת נחל כרמיה.

מדרום: נחל שקמה.

אגני ניקוז

החלק הדרומי של האזור מנוקז לנחל שקמה, החלק המערבי ישירות לים. בחולות גם אגני ניקוז מקומיים סגורים.

רום

מ - 68 מ' מעל פני הים בשיא הדיונות, עד פני הים בחוף.

מסלע וקרקע

התשתית במרבית שטח היחידה היא חולית - גם רכסי הכורכר מכוסים ברוב שטחם שכבה של חול. בשקעים נוצרת שכבה עם אלמנטים חרסיתיים ומשק מים משופר.

טיפוסי צומח

ידיד חולות - יוצר כיסוי "פלומתי" של השטח באזורים של חול נודד. מאפיין קטעים במפנה המערבי של דיונות החול הפונה לים וראשי דיונות ברצועת החולות המערבית. ידיד החולות עמיד מאד לכיסוי חול, ונחשב צמח חלוץ בסביבת חולות נודדים.

ידיד חולות - לענה חד זרעית - כיסוי נמוך, אופייני לראשי דיונות ומדרונות מתונים שהתייצבו מעט.

לענה חד זרעית וגומא מגובב - שולטים במפנים דרום מערביים הפונים לרוח, וכן בשקעים מישוריים מוכי רוח.

ארכובית א"י ולענה חד זרעית - יחידת צומח זו שכיחה במקומות המתכסים תדיר בחול, במיוחד במשורי החלקה של דיונות ברחן, כלומר במדרונות התלולים המוגנים מרוח אליהם "מתגלגל" החול בכח הכבד.

לענה חד זרעית, לוענית החולות, גומא מגובב - יחידת צומח זו שולטת בחולות היציבים למחצה. באזורים אלה יוצר החול טופוגרפיה של גבעות נמוכות, אחוז הכיסוי מגיע עד 30% מהשטח.

רותם המדבר ולענה חד זרעית - יחידה זו אופיינית לשטחים היציבים של החולות ומגיעה שם לשיא התפתחותה. במיוחד נפוצה בשקעים וברכסי הכורכר שהיו מעובדים בעבר, שם יכול הכיסוי הצמחי להגיע ל- 100%. כעדות לכך מוצאים בהם צמחי מעזבות ושטחים מוברים רבים. **שקעים בחולות** מאופיינים בצמחיה צפופה בשלטון אגמון כדורים, חילף החולות, סמר חד וגומא נטוי.

נטיעות - חורשות של שיטה מכחילה שהולכות ומתפשטות.

מקורות מים

בלב השטח - אגני החדרה עונתיים, בעורף החוף - בארות שהתייבשו.

יישובים

היחידה גובלת באזור התעשייה של אשקלון, תחנת הכח וחוות המיכלים, שנבנו על החולות שהיו חלק ממנה.

תשתיות ומפגעים

קו המגע בין מתקני התשתית לשטח הפתוח נקי יחסית ממפגעים, למעט המפגע החזותי והסביבתי של הארובות והמתקנים האחרים. מול הכניסה למתקן - גבעה של פסולת בנייה. במרכז השטח - שטח כרוי שזקוק לשיקום. בשטח החולות מצפון מזרח - שטחים מופרים וחורשות של שיטה מכחילה.

ייחוד חזותי ותרבותי

בחלק הדרומי מזרחי של אזור החולות (באזור השמורה) נותר גוש קטן של חולות נקיים מתשתיות כמעט, עם קשר לים. החלק המרכזי של האזור מופר לחלוטין וטעון שיקום. בגבול בין החולות ואדמות הסחף השתמרו עצים גדולים, ביניהם שקמים, דקלים ועוד. אזור זה הוא חלק משדרת השקמים שנמשכת בגבול החולות לסירוגים מגוש דן עד דרום מישור החוף.

תת יחידות

מס' יחידה	שם היחידה	תיאור כללי	ייחוד נופי תרבותי	אתרים מרכזיים	ערכיות נופית
12.01	תחנת הכח והתשתיות סביבה	מכלול תשתיות - תחנת כח, מיכלי נפט גדולים ואתר הקמת מתקן התפלה.	מתקן תשתית בולט למרחוק - ארובות פולטות עשן, מבנים גדולים ובולטים.		1
12.02	זיקים - אזור ההחדרה	אזור חולות שהחול ברובו נכרה ונתרו בו מכתשים, עם דיונות חול מעטות בשוליים.	נופים לחים עונתיים, פוטנציאל שיקום משמעותי. בשטח מפגעי פסולת מסוגים שונים.		3
12.03	זיקים שדירת השקמים	בקו המגע בין החול לאדמות הסחף של נחל כרמיה ונחל שקמה נשמרו עצים גדולים ודיונות חול מיוצבות למחצה.	קו מגע ייחודי ששמר על חלק ממאפייני הנוף המסורתי של החולות. ערך נוף נדיר, פגוע בחלקו.		5
12.04	קייבוץ זיקים	יישוב כפרי, שסביבו הוכשרו שטחים לבנייה ולמתקני משק.	גרעין היישוב משתלב בסביבה. ההרחבה יצרה מפגע שנצפה למרחוק.	ממערב לקייבוץ - בית אפנדי נטוש.	2
12.05	חולות זיקים - אזור השמורה	אזור חולות קטן, שנמשך מהים עד לדרך הגישה	אזור חולות עם קשר לים ששומר על איכויות	בצפון החוף - שמורת נוף סכנת מחמוד.	5

מס' יחידה	שם היחידה	תיאור כללי	ייחוד נופי תרבותי	אתרים מרכזיים	ערכיות נופית
		לאזור מצפון.	חזותיות, למרות מתקני התשתית שמתנשאים מעליו.		
12.06	קיבוץ זיקים מערב	שטח מופר בין הקיבוץ ובין סכר נחל שקמה.	שטח ללא איכות חזותית מיוחדת, חשוב למסדרון לאורך הנחל לכיוון הים.		3

13. חולות נתיב העשרה

גוש חולות עם חולות נודדים, מיוצבים-למחצה ומיוצבים, שיוצרים נופים גבעיים של דיונות נמוכות ובינוניות. החלק המזרחי של החולות אבד - החול נכרה והוכשרו בו שטחים חקלאיים הנמשכים עד לרכס הכורכר השלישי, עליו הוקם היישוב נתיב העשרה. הגבול הצפוני של החולות נוצר ע"י נחל שקמה, שלידו נטועים עצי שקמה גדולים ועצי בוסתן אחרים.

נחל שקמה נשפך מצפון לגוש החולות למאגר עונתי גדול, שנועד לתפוס את מי השיטפונות, שמוחדרים לחולות לשם העשרת מי תהום. חלק מהשטח הוא אזור צבאי סגור. קו המגע ים-יבשה: רכס כורכר נמוך וחוף חולי לסירוגין יוצרים בדרך כלל חוף נמוך, שהולך ונעשה גבוה במתינות ובהדרגתיות לכיוון מזרח.

גבולות

ממערב: חוף הים.

מצפון: נחל שקמה ומאגר שקמה.

ממזרח: מרזבת נחל חנון.

מדרום: גבול רצועת עזה.

אגני ניקוז

החלק הצפוני של האזור מנוקז לנחל שקמה, החלק המערבי ישירות לים. בחולות גם אגני ניקוז מקומיים סגורים.

רום

מ - 40 מ' מעל פני הים בשיא הדיונות, עד 20 מ' מעל פני הים בשולי המאגר מצפון.

מסלע וקרקע

התשתית במרבית שטח היחידה היא חולית - גם רכסי הכורכר מכוסים ברוב שטחם שכבה של חול. בשקעים נוצרת שכבה עם אלמנטים חרסיתיים ומשק מים משופר.

טיפוסי צומח

ידיד חולות - יוצר כיסוי "פלומתי" של השטח באזורים של חול נודד. מאפיין קטעים במפנה המערבי של דיונות החול הפונה לים וראשי דיונות ברצועת החולות המערבית. ידיד החולות עמיד מאד לכיסוי חול ונחשב צמח חלוץ בסביבת חולות נודדים.

ידיד חולות - לענה חד זרעית - כיסוי נמוך, אופייני לראשי דיונות ומדרונות מתונים שהתייצבו מעט.

לענה חד זרעית וגומא מגובב - שולטים במפנים דרום מערביים הפונים לרוח וכן בשקעים מישוריים מוכי רוח.

ארכובית א"י ולענה חד זרעית - יחידת צומח זו שכיחה במקומות המתכסים תדיר בחול, במיוחד במשורי החלקה של דיונות ברחן, כלומר במדרונות התלולים המוגנים מרוח אליהם "מתגלגל" החול בכח הכבד.

לענה חד זרעית, לוענית החולות, גומא מגובב - יחידת צומח זו שולטת בחולות היציבים למחצה. באזורים אלה יוצר החול טופוגרפיה של גבעות נמוכות, אחוז הכיסוי מגיע עד 30% מהשטח.

רותם המדבר ולענה חד זרעית - יחידה זו אופיינית לשטחים היציבים של החולות, ומגיעה שם לשיא התפתחותה. במיוחד נפוצה בשקעים וברכסי הכורכר שהיו מעובדים בעבר, שם יכול הכיסוי הצמחי להגיע ל - 100%. כעדות לכך, מוצאים בהם צמחי מעזבות ושטחים מוברים רבים. **שקעים בחולות** מאופיינים בצמחיה צפופה בשלטון אגמון כדורים, חילף החולות, סמר חד וגומא נטוי.

נטיעות - חורשות של שיטה מכילה, שהולכות ומתפשטות. בשולי המאגר - אקליפטוסים.

מקורות מים

בשולי החולות - מאגר שקמה - מאגר עונתי.

יישובים

מושב נתיב העשרה, בסיס צבאי על רכס הכורכר, בסיס צבאי על רצועת החוף.

תשתיות ומפגעים

ברצועה החופית - מטווחים. בדיונות - דרכים. כביש חוצה את רכס הכורכר מצפון לדרום. בחלק המערבי - תשתית מערבית וכריית חול.

ייחוד חזותי ותרבותי

גוש חולות שהשתמר בו מבנה של דיונות בחלק הפנימי, עם קשר רצוף לחוף הים, שמאפשר הזנה של חול.

תת יחידות

מס' יחידה	שם היחידה	תיאור כללי	ייחוד נופי תרבותי	אתרים מרכזיים	ערכיות נופית
13.01	חוף זיקים דרום	קטע חוף חולי ארוך, שבעורפו מטווחים ועבודות עפר, אך ללא בינוי משמעותי בעורף החוף.	חלק מרצועת חולות שנמשכת מהים אל תוך היבשה.		4
13.02	נתיב העשרה - כורכר מערבי	רכס כורכר שנמשך מקביל לחוף, כק"מ וחצי מהים. בחלק הצפוני בסיס צבאי קטן.	חלק מרכזי במכלול חולות נתיב העשרה. תצפית ייחודית לכיוון הדיונות, מאגר שקמה וחוף הים.	קולומבריום חצוב ברכס הכורכר.	5
13.03	חולות נתיב העשרה	רצועת דיונות בשטח של כ- 5 קמ"ר.	שטח חולות נדיר, שהשתמר בו מערך של חול נודד ומיוצב למחצה נרחב יחסית. קו מגע עם מאגר שקמה.		5
13.04	חקלאות נתיב העשרה	שטח חקלאי אינטסיבי, חלק ניכר ממנו מכוסה חממות.	גבול החולות, קו מגע עם מאגר שקמה.		3
13.05	מושב נתיב העשרה	יישוב כפרי בולט על רכס כורכר מכוסה חול.	היישוב משתלב בסביבתו ולא שובר את קו המתאר של הרכס.	מצפון למושב - דיונה גדולה ש"נשפכת" אל נחל שקמה (בתהליכי התייצבות).	3
13.06	חקלאות נתיב העשרה דרום	שטח חקלאי אינטסיבי, חלק ניכר ממנו מכוסה חממות.	בשולי המכלול התעשייתי של מסוף הגבול.		2

14. נחל שקמה – אזור התלים

יחידה הכוללת את נחל שקמה ונחל אדורים בחצייה של אזור גבעות פורה. הנחל הדומיננטי יותר הוא נחל אדוריים, שגם מספק את מרבית כמות המים לאגן. שני הערוצים ביחידה זו איכותיים ביותר, וכוללים צמחיית נחלים ומעבר בתוואי קרקע יפים ומפותלים. היחידה כוללת את מערכת התילים הארכיאולוגים, שהם האתרים בעלי העניין הרב ביותר ביחידה.

גבולות

ממערב - המישורים של נחל שקמה.

מצפון - גבעות מטעי איתן ופורה.

ממזרח – דרך מס' 40 - גבול המרחב, שם נקטעת היחידה בצורה מלאכותית.

מדרום - גבעות רוחמה, עד לאזור בית קמה.

אגני ניקוז

ליחידה מצטרפים נחלים בעיקר מדרום: נחל סד הגדול מבניהם, ונחל מאחז הזורם לנחל אדוריים.

רום פני הקרקע

רום פני הקרקע ביחידה נע בין 100 מ' ל 160 מ' בחלק המזרחי.

מקורות מים

באזור מפגש הנחלים אדוריים ושקמה ישנם מספר מעיינות (מעיינות חסי), באר שקמה, באר נחל אדוריים והסכר באזור שמורת פורה.

אתרים מרכזיים

ביחידה אתרים רבים, שהחשובים בניהם הם התלים הארכיאולוגים, הנישאים מעל לתוואי הנחל: תל קשת, תל חסי, תל נגילה ותל שקף.

יישובים

אין לאורך תוואי הנחל או לצידיו יישובים, למעט חוות מבנים חקלאיים של הקיבוץ אורים.

תשתיות ומפגעים

מבחינת תשתיות השטח נקי וישנה הרגשה של ניתוק, למעט קווי מתח גבוה, החוצים את הנחל מצפון לדרום.

ייחוד חזותי ותרבותי

ייחודה של היחידה הוא בכך שבאזורים אלו תוואי נחל שקמה נשמר בצורתו הטבעית הטובה ביותר, התוואי המפותל חותך אזורי גבעות חורשות ושדות חקלאיים, ובצידו מתנשאים תלים ארכיאולוגיים. תוואי הנחל מכוסה בצמחייה לחה של קנים ונביעות מים. ביחידה כלולים גם מספר ערוצים גדולים, שהם חלק חשוב מאופיו של המקום כמו נחל אדוריים ונחל סד.

תת יחידות

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
14.01	תל חסי	מכלול נופי הכולל את ערוץ נחל: מעינות חסי וצמחיית נחל מרשימה. מפגש הנחלים אדוריים שקמה, תל ארכיאולוגי מרשים, וסביבתו החקלאית.	מהתל נשקפים המרחבים הפתוחים של נחל שקמה.	5
14.02	פיתולי נחל אדוריים	המקטע של נחל אדוריים מיד אחרי המפגש עם נחל שקמה.	תוואי מצוקי ומפותל, באזור נטוע ומיוער.	4
14.03	הפיתול הגדול	פשט חקלאית קטנה סגורה, בפיתול גדול של נחל אדוריים.		4
14.04	נחל אדוריים	האזורים החקלאיים של נחל אדוריים	אזורי נחל מפותל באזור חקלאי.	4
14.05	תל קשת	נקודת ציון (תל ארכיאולוגי) גבוהה מעל פני השטח סמוך לדרך 40.	כרטיס ביקור ושער הכניסה למרחב נחל שקמה. תל חשוב, כחלק ממערך התילים לאורך הנחל, שמתחתיו דקלים ומקורות מים.	4
14.06	שקמה סד	קטע הנחל מעל לתל חסי, קטע מרשים, החוצה בתרונות נחל שמוצפים בחורף ומכוסים בצמחית נחל.	הנחל במקום מפותל ביותר.	4
14.07	חרשת שקמה סד	קטע יער גדול בנוף החקלאי, שהינו חלק ממכלול הנחל.		3
14.08	נחל שקמה לפני תל נגילה	קטע מרשים של נחל שקמה, בו הוא חוצה נוף גבעות גבוהות יחסית לאזור.		4
14.09	מכלול תל נגילה	תל מרשים ביופיו, נישא גבוהה מעל פני השטח,	אתר ביקור מעל לתל נישא עץ אשל הנראה למרחקים, המכלול	5

	כולל שטחי מרעה וערוץ נחל שקמה העמוק בנקודה זו.	שהוא חלק ממיכלול התלים באזור.		
4		מקטע מעבר של נחל פורה לפני האטרקציות במעלה.	נחל פורה	14.10
5	באזור מבקרים רבים, סמוך לדרך מס' 40 גישה נוחה.	מכלול רחב של נחל פורה, הכולל את מאגר פורה, שמורת הטבע ויערות קק"ל.	ערוץ נחל פורה	14.11
4	הנחל במקום פחות איכותי, לא טבעי במיוחד, ופחות מפותל.	חלקו העליון של נחל שקמה שרובו נטוע. בעל פחות עניין מהקטעים המערביים יותר. אזור בילוי ונופש ביערות קק"ל	ראש ערוץ נחל שקמה.	14.12
	קניוני קטן וצר, מכוסה בצמחיית נחל צפופה.	קטע קניוני של נחל סד, בעל פוטנציאל תיירותי.	קניון נחל טו	14.13

15. עמק נחל שקמה

החטיבה המרכזית והגדולה של נחל שקמה, המאופיינת בעמק רחב ידיים, שהוא חקלאי ברובו. בחטיבה זו ערוץ הנחל מוסדר ואין לו ערכים מיוחדים, למעט אזור שבו בריכות הצפה המשמשות מקום למסתור בע"ח.

גבולות

- ממערב - הפרצה של רכסי הכורכר.
- מצפון - אזור הגבעי של אגן נחל חלץ.
- ממזרח - אזור הצר יותר של הנחל לצד התילים הארכיאולוגיים.
- מדרום - יחידת גבעות רוחמה.

אגני ניקוז

רוב הנחלים מתנקזים ליחידה מדרום: נחל הוגה, נגרף, מרשן, זדים וחצב.

רום פני הקרקע

רום פני הקרקע ביחידה נע בין 50 מ' ל 90 מ' במעלה הנחל בחלקו המזרחי.

מקורות מים

בריכות עונתיות ליד תל שקף והזנה שטפונית מהנחלים.

אתרים מרכזיים

חרבת שעורה, חרבת מרשן, תל שקף והבריכות העונתיות.

יישובים

ברור חיל בקצה אזור פשט הצפה.

תשתיות ומפגעים

האזור ברובו נקי מתשתיות, אולם הוא סובל מזיהום ופסולת המושלכת לערוץ הנחל (אזור ברור חיל).

ייחוד חזותי ותרבותי

ייחודה של היחידה הוא בעמק החקלאי הגדול המהווה רקע החקלאי לחרבות ותילים הארכיאולוגיים.

תת יחידות

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
15.01	פיתולי אור הנר	פיתולים של נחל שקמה בפשט ההצפה במערב היחידה.	יחידה מזרחית לדרך מס' 352	3
15.02	מישור נחל ברור שקמה	פשט ההצפה הצפוני באזור אור הנר.	את היחידה חוצה כביש הגישה לאור הנר.	4
15.03	מישור נחל נירעם שקמה	פשט ההצפה הדרומי באזור מפגש ברור שקמה	שטח מופר במאגרים ומתקני מים	2
15.04	ערוץ נחל שקמה בעמק הגדול	ערוץ נחל שקמה כשהוא בעצם תעלה מוסדרת בלב בעמק החקלאי הגדול	יחודו בפיתולים שיש בו.	3
15.05	מישורי פשט ברור חיל	יחידה גדולה צפונית לנחל המהווה מישור חקלאי גדול עד לתחילתן של הגבעות	באזור חרבת כפר שעורה ושטחי מטעים.	3
15.06	מישורי הוגה	נחל הוגה שנשפך לתוך אותו עמק חקלאי לפני שהוא מצטרף לנחל שקמה.	מישור חקלאי	2
15.07	פשט מרשן שקמה	דופן ההתרוממות של גבעות רוחמה. יחידה חקלאית למרגלות חרבת מרשן		3
15.08	חרבת מרשן	תל הניצב מעל למישורי נחל שקמה	חלק חשוב ממבנה נחל שקמה, דומה (אם כי לא דומיננטי) למערך התילים במעלה הנחל.	5
15.09	מישורי זדים שקמה	גם המפגש של נחל זדים ושקמה יוצר חדירה דרומה של פשט ההצפה לבקעה		4

		חקלאית.		
3	יחידות בונות של נחל שקמה	מישורים מזרחיים של פשט ההצפה שנעשים צרים יותר.	חציית המישוריים המזרחיים	15.10
4	ערכה של היחידה הוא בנקודת המפגש של שיפולי הגבעות ופשט ההצפה.	חלקו המזרחי של נחל לפני שהוא חודר את גבעות הכורכר באזור התילים	מישור חרבת אבי זרע	15.11
3		חדירה והתרחבות של המישור החקלאי צפונה	מישורי תל שקף	15.12

16. נחל שקמה – רכסי הכורכר

במעלה היחידה נפגשים נחל ברור ונחל שקמה, וחוצים את רכסי הכורכר גברעם ניר עם. בשונה מהחלקים המערביים והמזרחיים של נחל שקמה, שם הוא עובר בשטחים החקלאיים, פשט הצפנה רחב' והוא דומה למובל מים. בחלק זה נחל שקמה עובר בתוואי מפותל ואיכותי, ובחלקים גדולים הוא מאופיין בצמחיית נחל, וגדותיו שזורים אתרים הסטורים לצד גבעות הכורכר.

גבולות

ממערב - המעבר למרזבת נחל עובד.

מצפון - רכס גברעם.

ממזרח - מרזבת חלץ והפשט החקלאי.

מדרום - רכס ניר עם.

אגני ניקוז

ביחידה זו מצטרף לנחל שקמה נחל ברור, נחל די ארוך, שמקורו באזור איתן במזרחו של האגן. ברמה המקומית ישנם מספר ערוצים היורדים מרכס הכורכר לנחל, ובניהם נחל שושום מצפון, ומדרום נחלים מקורות, כוסס, מרדום ונר.

רום פני הקרקע

רום פני הקרקע ביחידה כ 30-40 מ'

מקורות מים

הנחלים שמצטרפים לנחל שקמה.

אתרים מרכזיים

הרבה אתרים יושבים בגדות נחל שקמה, והוגדרו כחלק מיחידות הנחל.

תל מערת עזה – גבעה מיוערת גבוהה, שבה קיימת אנדרטה לאנשי מקורות. שרידי כפרים נטושים חרבת קלים, שומשום.

יישובים

הקיבוצים אור הנר וארז ממוקמים בצידו הדרומי של הנחל.

תשתיות ומפגעים

האזור נקי מתשתיות, למעט קירבה יתרה לנחל של מערכות הכבישים.

ייחוד חזותי ותרבותי

ייחודה של היחידה הוא באתרים הסמוכים לנחל, ובפיתוליו היפים ביו רכסי הכורכר.

תת יחידות

מס'	שם	תיאור כללי ואתרים מרכזיים	ייחוד נופי תרבותי ושיקולים לקביעת ערכיות נופית,	ערכיות נופית
16.01	ארז	האזורים הפתוחים יותר ביחידה.	חוצה פשט הצפה חקלאי.	4
16.02	חקלאות חרבת קלים	רצועת נחל צרה באזור חרבת קלים.		4
16.03	תל מערת עזה	דפנות נחל שקמה, הכוללים את תל מערת עזה.	תל מערת עזה וחקלאות פשט ההצפה מערבית לאור הנר.	4
16.04	מפגש נחל בורר ושקמה	אזור מפגש נחל בורר ושקמה.	יחידה המורכבת מרצועת החנחל הצרה.	
16.05	פשט אור הנר צפ'	פשט ההצפה הצפוני לפני המעבר ברכס הכורכר.	האזור החקלאי כולל את שרידי הישוב שומשום, בערוץ הנחל צמחיית נחל.	
16.06	פשט אור הנר דר'	פשט ההצפה הדרומי לפני המעבר ברכס הכורכר.	רצועה חקלאית, שחלקה הולך להיות חלק מההרחבה הקהילתית של אור הנר.	4

17. נחל שקמה – חלק מערבי

ביחידה זו הנחל מהווה גבול צפוני של חולות גוש נתיב העשרה, שנעו צפונה ומזרחה את תוך היבשה. חלק ניכר מהחול נגרף עם הזרמים אל תוך מאגר עונתי גדול, שנועד לתפוס את מי השיטפונות, המוחדרים לחולות לשם העשרת מי תהום.

הנחל משתנה במהירות בקטעים קצרים: מקטע נטוע במרזבה שטוחה, לשולי גוש חולות שמתנשא מעליו מדרום, ואחר כך מערבה - מהמאגר ועד לסבך הצמחייה והשפך לים. בקטעים

בצל הדיונות עצי בוסתן גדולים וצמחים נלווים משמרים קטעים מנוף השקמים המסורתי. השילוב בין ציר הנחל לדיונות מדרום הוא ייחודי באזור.

גבולות

ממערב: חוף הים.

מצפון: מישור הסחף של הנחל / חולות כרמייה.

ממזרח: רכס כורכר ארז.

מדרום: חולות נתיב העשרה.

אגני ניקוז

מרבית המים הזורמים לנחל מתנקזים למאגר. ישנו מגלש לעודפים, שגולשים באפיק שנוצר מצפון לאפיק המקורי, אל הים.

רום

מ - 30 מ' מעל פני הים במרזבה המזרחית עד פני הים על החוף.

מסלע וקרקע

התשתית מתחלקת לשטחים עם תשתית חולית (בעיקר בדופן הדרומית ובאפיק), ולבין תשתית אלוביאלית של אדמות כבדות.

טיפוסי צומח

צמחיית בוסתן בשולי הנחל.

צומח בתי גידול לחים - בשולי המאגר ובקטעים לאורך הנחל.

נטיעות - אקליפטוסים ושיטה מכחילה.

מקורות מים

זרימת מים בנחל - בחורף, עם שטפונות גדולים לעתים. המאגר מחזיק מים בקטעים מסוימים אל תוך הקיץ.

יישובים

בשולי המאגר קיבוץ זיקים. במרחק קרוב לנחל - מושב נתיב העשרה מדרום, יד מרדכי וכרמיה בצפון. באזור השפך - בסיס צבאי גדול.

תשתיות ומפגעים

באזור החוף - תנועת כלי רכב ופסולת.

בשולי המאגר - כריית חול.

ייחוד חזותי ותרבותי

הנחל הולך ומשתנה: מאופי של תעלה מלווה באקליפטוסים בחציית המרזבה, עד לאזור מפותל עם עצי בוסתן גדולים, דרך המאגר העונתי הגדול ועד לסבך והלגונות של אזור השפך. בעונה שהאגם מלא, נוצר נוף מיוחד המשלב גוף מים גדול עם דיונות ברקע, ועצים גדולים בשוליים.

תת יחידות

מס' יחידה	שם היחידה	תיאור כללי	ייחוד תרבותי	אתרים מרכזיים	ערכיות נופית
17.01	שפך נחל שקמה	בעקבות בניית הסכר, הוטת אפיק הנחל. יש בו נביעת מים בחלק מהזמן, והתפתחה בו צמחייה סבוכה. במוצא הנחל - "פקק חול" ברוחב 300 מ'.	נחל עם צומח מגוון וסבך, מגע ייחודי עם חוף הים.	אתר ביזנטי מצפון לשפך.	5
17.02	מאגר שקמה	מאגר עונתי, שנוצר בעקבות הקמת סכר גדול על אפיק הנחל. המים מתפשטים בין סוללות בצפון לדיונות החול בדרום.	כשהמאגר מלא הוא מהווה אטרקציה יוצאת דופן: אגם גדול עם עצים סביבו ובתוכו, ציפורים ועוד. קו מגע ייחודי עם החולות.		5
17.03	נחל בצל דיונות	הנחל מתפתל מצפון לקו הדיונות שהוא יוצר. צומח בוסתנים מפותח.	הדיונות מתנשאות מעל הנחל. שקמים ועצי בוסתן אחרים שמורים במצב מצוין.		5
17.04	נחל שקמה במרזבה המערבית	הנחל מתפתל במרזבה ולארכו עצים נטועים. עוברים מעליו מספר גשרים	קטע נחל נטוע ומוצל. הגשרים הם אתרים בעלי חשיבות ועניין לציבור.	גשר הרכבת, גשר הדרך העותמאנית. מצפון - שרידי הכפר ותחנת הרכבת של דיר סניד.	4

להלן תשריט החלוקה ליחידות הנוף במרחב שקמה.

ערכיות נוף וצומח

ערכיות נופית:

הגדרת הערכיות הנופית נערכה לכל אחת מתתי היחידות, שהוגדרו בתוך יחידות הנוף. ההערכה נערכה על בסיס איכותי, ולפיכך הוגדרו קריטריונים תיאוריים להערכה (כגון: עוצמה, מגוון, דרמטיות וכד'). כיוון שכך, ועקב מורכבותו הנופית של האזור, לא גובשה שיטה מתמטית, ולא נערך שקלול יחסי של הקריטריונים. ערכיות יחידות הנוף דורגה בחמש רמות: מערכיות גבוהה ביותר (5) ועד לערכיות נמוכה (1).

קריטריונים להערכת יחידות הנוף:

- **עצמה, רצף וגודל** - ערך גבוה לנוף פתוח, הנפרש על שטח רחב, ללא הפרות משמעותיות.
- **מגוון ועושר חזותי** - ערך גבוה לשטח בו מרכיבי נוף שונים, (בעיקר תבליט ותכסית), תוך שהם משתלבים זה בזה, ויוצרים מכלול נופי בעל זהות ברורה.
- **בולטות ונוכחות** - ערך גבוה לנוכחות של קווי נוף בולטים, כגון: רכסים, עמקי נחלים, פסגות וכד'.
- **"דרמטיות"** - ערך גבוה לשטח בו ניגודים בין מרכיבי נוף שונים בקווי המפגש: החול והים, ביתרונות בתוך נוף גבעי, עצים בודדים בתוך מרחבי שדות ועוד.
- **"ראשוניות"** - ערך גבוה לשטח ללא הפרות בולטות, כתוצאה מפעולות פיתוח שונות. אמת מידה זו מתייחסת גם למידת פגיעתם של מרכיבים מלאכותיים ברציפות הקווים החזותיים הטבעיים בנוף (קו רקיע לדוגמה), ובהתאמתם לאופי הטבעי של היחידה מבחינת גודל, צבע וצורה.
- **ייצוג אזורי - טבעי ותרבותי** - ערך גבוה לאזור המשמר נוף טבעי ו/או תרבותי אופייני למרחב שיקמה. ישנה חשיבות רבה גם לשמירת מאפיינים של הנוף, המבטאים דרך חיים בעלת משמעות תרבותית (לדוגמה נופים חקלאיים המאפיינים חקלאות מסורתית, כמו בוסתנים, וכאלה המאפיינים חקלאות "קיבוצית" מודרנית).
- **ייחודיות בנוף הארץ** - ערך גבוה לשטח בו תופעה ייחודית בנוף הארץ.
- **פוטנציאל שיקום והתחדשות** - ערכו של שטח יכול לעלות, אם מזהים בו אלמנטים, שיאפשרו בעתיד הנראה לעין שיקום של הפרות המורידות את ערכו היום.
- **נצפות** - ככל שהשטח נצפה על ידי מספר רב יותר של אנשים, כך גדלה משמעותם של השינויים באופיו החזותי. שיקול נוסף שמשפיע על הערכת הנצפות, הוא מידת חשיפתו למטיילים, שחלק מתכלית ביקורם היא צפייה בנוף. מידת הנצפות משוקללת לכן מתוך הערכת החשיפה של תת היחידה, המוערכת מדרכים, מישובים ומשבילי מטיילים. חשוב

גם הנוף הנשקף מהיחידה עצמה, וישנה לכן התייחסות גם לנקודות תצפית בולטות הנמצאות בשטח היחידה.

להלן תשריט הערכיות הנופית במרחב שקמה.

הצומח הטבעי - מדדים להערכה

יחידות הצומח הוערכו בעזרת המדדים הבאים של טיפוס הצומח / בית הגידול:

- **נדירות –** ככל שחברת הצומח המאפיינת את היחידה נדירה באזור, או בארץ, היא ראויה להערכה גבוהה יותר (במקרה של שטח נטוע, ההתייחסות היא לבית הגידול הטבעי, שהיה קיים לפני הנטיעה).
- **כושר השתקמות לאחר פגיעה –** חשיבות לשימור ביחס הפוך לכושר ההשתקמות (סיכוי ומשך ההשתקמות) - ככל שצורת צומח תתקשה יותר, או תזדקק לזמן רב יותר על מנת להשתקם מפגיעה, חשובה יותר ההגנה עליה, ולכן היא ראויה להערכה גבוהה (לגבי בתי גידול טבעיים בלבד).
- **עושר ומיגון מינים –** ככל שעושר המינים בטיפוס הצומח גדול יותר, היא ראויה להערכה גבוהה יותר.
- **מורכבות וגיוון (חיגור, כתמיות, שכבתיות ומגוון גומחות) –** ככל שבית הגידול מורכב ומגוון יותר בגומחות האקולוגיות שקיימות בו, כך ערכו גבוה יותר.
- **אפיון –** צורת צומח אופיינית לאזור ראויה להערכה, בהיותה מייצגת את אופי הצומח הנפוץ העיקרי.
- **נוכחות מינים נדירים ו/או אנדמיים ומינים בגבול תפוצתם –** ככל שטיפוס הצומח מתאפיין בנוכחות רבה יותר של מינים אנדמיים ו/או נדירים, כך ערכו גדול יותר.

קריטריונים להערכת יחידות צומח:

- **מצב הצומח**
 1. מופע "מיטבי" של טיפוס הצומח – יחידת צומח המייצגת מופע מיטבי של טיפוס הצומח אליה היא משתייכת, ראוייה להערכה גבוהה.
 2. מידת ההפרה - ככל שמידת ההפרות בשטח, (דוגמאות: כרייה, סלילה, בינוי, דריכה מאסיבית או תנועת רכב בחלקים ניכרים של השטח ועוד) גבוהה יותר, כך ערכו נמוך יותר.
 3. מפגעים שקיימים בו כיום – ככל שהמפגעים (פסולת מסוגים שונים לדוגמה) חמורים יותר, כך ערכו נמוך יותר.
 4. יחסי גומלין עם יחידות סמוכות

- נוכחות מינים נדירים ו / או מינים מוגנים
- **הרכב מינים ייחודי** - לעתים הרכב מינים ייחודי (גם אם אלה אינם מינים נדירים) ביחידת צומח מעלה את ערכה.
- **ערך חינוכי תרבותי** – ערכה של יחידה עולה, ככל שבית הגידול והצומח בה יכולים לבטא ערכים סביבתיים, או לשמש כלי להקניית ערכים אלה. ערך גבוה יינתן ליחידות הצומח בקרבת מקומות יישוב, ליד צירים ראשיים וליד מוקדי טיול וביקור.
- **גודל היחידה** – ככל שהיחידה גדולה יותר, וככל שגבולותיה קצרים יחסית לשטחה, כך ערכה האקולוגי גדול יותר.
ייבדקו מספר סולמות לדרוג הגודל:
איים / נחלים צרים / נחלים עם כתפיים / שטחים גדולים רצופים
עד 50 / 50-100 / 100-300 / 300-1000 / מעל 1000 (דונם)
עד 20 / 20-100 / 100-1000 / 1000-5000 / מעל 5000 (דונם)
- **מיקום היחידה ברצף הטבעי** – ככל שהסביבה "עוינת" יותר, כך ערכה של היחידה נמוך יותר. ישנה חשיבות למקום היחידה ברצף בתי הגידול לאורך משרע אקולוגי, ויחסי הגומלין של היחידה עם יחידות סמוכות. אי / נחל מקומי / נחל גדול / שטח גדול או שטח צמוד לשטח גדול.

להלן תשריט ערכיות הצומח במרחב שקמה.

רקע סטטוטורי

רקע סטטוטורי

כחלק בלתי נפרד מאיסוף נתוני הרקע של מרחב שיקמה, בוצע איסוף וניתוח של הרקע הסטטוטורי, הכולל תכניות מתאר ארציות, תכנית מתאר מחוזית, תכניות מתאר מקומיות ומפורטות ותכניות אב. סקירה זו נועדה להביא להבנת המרחב, כפי שהוא בא לידי ביטוי בתוכניות קיימות, על מנת להציף את הסוגיות להתמודדות תכנונית עתידית. לפיכך מובא להלן ניתוח התכניות השונות הרלוונטיות למרחב שיקמה.

תכניות ארציות

לשם הבנת המשמעויות השונות, שיצקה כל תכנית מתאר ארצית בתחומה לאזור התכנון, חולקו התמא"ות השונות לארבע קטגוריות – תכניות מתאר כוללניות, תכניות מתאר נושאים בנושאי תשתית, סביבה ואחרות.

תכניות מתאר כוללניות

תמא/31 – תכנית מתאר ארצית משולבת לבניה פיתוח ולקליטת עליה (בתוקף מ-1992). התכנית נערכה בשנות התשעים, ומטרתה הייתה קביעת אסטרטגיה תכנונית משולבת לבניה, פיתוח וקליטת עליה. התכנית עוסקת בחלוקת האוכלוסייה, גודלם החזוי של הישובים וכיווני התפתחותם. יחד עם זאת, קובעת התוכנית הוראות לעניין שמירת שטחים פתוחים, משאבי טבע וערכי נוף, על מנת למנוע פגיעה בערכים אלו תוך כדי פיתוח מואץ.

התכנית מייעדת את מרחב שיקמה כשטח נוף כפרי/ פתוח, המיועד לשימוש חקלאי, נוף כפרי, ישובים כפריים, מתקני תיירות ונופש ומתקנים אחרים, המשתלבים בשטח הכפרי/פתוח.

תשריט ההנחיות הסביבתיות מייעד חלק מהמרחב כשטח למשאבי טבע, החופף רובו ככולו לשטחים המיועדים לגנים לאומיים ושמורות טבע (שמורת נחל שקמה, שמורת רכס גברעם, שמורת חולות כרמיה ועוד). שטח זה מרובה במשאבי טבע ונוף איכותיים, ועל כן לא מותרת בו כל פעילות פיתוח, למעט תיירות נופש ושמירת ערכי טבע ונוף.

בנוסף, תשריט ההנחיות הסביבתיות מייעד אתר לסילוק פסולת ממזרח לישוב משען, באזור הצפוני של מרחב שיקמה, וכן מגדיר שני אזורי החדרה ואיגום במערב המרחב - האחד בסמוך למאגר שקמה, והשני בצמוד לשמורת חולות זיקים. בתשריט מוגדרים גם שלושה אזורים החשופים למטרדים, בדמות מחצבות: שתיים מצפון לתלמי יפה, והשלישית בסמוך לנתיב העשרה.

להלן תשריטי מרחב שיקמה על רקע תמ"א 31 – ייעודי קרקע והנחיות סביבתיות.

תמ"א 35 - תכנית מתאר ארצית משולבת לבניה, לפיתוח ולשימור (איננה בתוקף). תכנית זו מארגנת את המרחב, תוך אבחנה בין אזורים מוטי פיתוח, לבין אזורים מוטי שימור. התכנית גיבשה את השטחים המעויירים בארבעה מרחבים מטרופולינים, ובאמצעות מהלך זה היא מדגישה את עקרון רצף השטחים הפתוחים, העשירים בערכי טבע, נוף ומורשת, וראויים לשימור וטיפוח, כאזורי חייץ ירוקים בין המרחבים המעויירים.

התכנית הגדירה שישה סוגי מרקמים, הנבדלים זה מזה בתמהיל יעודי הקרקע, ובערכיות השטחים הפתוחים הנכללים בהם. כמו-כן, ביססה את המונח "מרחב מוטה שימור", שמטרתו שימור רצפים גדולים של שטח פתוח וערכי טבע ונוף, במגמה לעודד בעיקר פעילויות פנאי ונופש המשתלבת בנוף ואיננה פוגעת בסביבה.

שטח התכנון מחולק לשלושה סוגי מרקמים (ממערב למזרח):

- **מרקם חופי** ממוקם מחוף הים עד לדרך מס' 4. מטרתו שימור החופים והעורף החופי-כפרי, המיועד להישאר ברובו פתוח, באופן המבטיח גישה לציבור לים ולחוף. תכנון הישובים הכלולים במרקם יעשה בזיקה נופית ותפקודית לים ולשטח הפתוח העורפי.
- **מרקם כפרי** ממוקם מדרך מס' 4 עד דרך מס' 40, בעיקר בחלקו הצפוני של מרחב שיקמה. ע"פ הוראות תמ"א 35, למרקם זה יכוון פיתוח ישובים כפריים, שטחי תעסוקה לצורכי פעילות כפרית ושטחים לתיירות כפרית, ללא פגיעה באופיו הכפרי-חקלאי של האזור ושימור רצף שטחים פתוחים וחקלאיים.
- **מרקם לשימור משולב** ממוקם מדרך 4 עד דרך מס' 40, בעיקר בחלקו הדרומי של מרחב התכנון, המשלב בין שטחים פתוחים והישובים הכלולים בהם.

תשריט ההנחיות הסביבתיות מגדיר מספר מוקדים של אזורים בעלי רגישות נופית גבוהה מאוד: מכלול גדול במזרח המרחב, הממוקם באופן רציף מדרך מס' 40 ועד שדרות, וכן מכלולים באזור שמורת רכס גברעם וממערב ליד מרדכי, עד לחוף הים. באזורים בעלי רגישות גבוהה יותר פיתוח רק עם הגשת נספח נופי, המבטיח השתלבות נופית מירבית של הפיתוח והבנוי.

שטחו המערבי של המרחב, מחוף הים ומזרחה עד לארז, מוגדר כשטח לשימור משאבי מים, שמטרתו הבטחת חדירה של מי נגר אל האקוויפר ומניעת זיהומים.

להלן תשריטי מרחב שיקמה על רקע תמ"א 35 – מרקמים והנחיות סביבתיות.

תכניות מתאר נושائיות - סביבה

תמא/13- תכנית מתאר ארצית חלקית לחופים- חוף הים התיכון (בתוקף מ-1983). תכנית זו עוסקת בחלקו המערבי של המרחב, הסמוך לחוף הים התיכון. רצועת החוף המרכזית בתחום אזור התכנון מוגדרת כחוף רחצה, כשבצפונה ודרומה שמורת חוף. עורף חוף הרחצה מיועד כשטח חקלאי, וממוקמים בו שטחי איגום והחדרת מים הקשורים למערכת המים הארצית. חלקו הצפון מערבי של אזור התכנון כולל שטח למתקנים הנדסיים, המשמש את חברת חשמל. יעוד זה נושק לאזור התכנון ולחוף הים מצפון.

תמא/22- תכנית מתאר ארצית ליער ולייעור (בתוקף מ-1995). אזור התכנון משופע במגוון רחב של סוגי יער. שטחו המערבי של אזור התכנון מאופיין בעיקר ביערות פארק חופי, המיועדים לטיפול בוסתנים ושיחים, תוך שמירת המאפיינים הטבעיים של השטח, ויער טבעי לשימור, המהווה מכלול בעל צורות צומח, בעלי ערכיות גבוהה. יתר אזור התכנון כולל יערות נטע אדם קיים ויערות נטע אדם מוצע. לאורך אפיק נחל שקמה ישנן נטיעות בגדות הנחל.

תמא/8- תכנית מתאר ארצית לגנים לאומיים, שמורות טבע ושמורות נוף (בתוקף מ-1981). התוכנית הגדירה במרחב שיקמה מגוון שמורות טבע ושמורות נוף, בשטח כולל של כ- 18,267 דונם:

שטח בדונם*	הגדרה	שם השמורה
10,000	שמורת נוף	נ. שקמה+ נ. חצב
4800	שמורת נוף+ שמורת טבע	שמורת גברעם
410	שמורת טבע	שמורת כרמיה
12	שמורת טבע	שמורת פורה
245	שמורת טבע	שמורת כורכר ניר עם
1500	שמורת טבע	שמורת כורכר דרומה לרוחמה
600	שמורת טבע	שמורת כורכר רוחמה
200	שמורת נוף	שמורת תל קשת
500	שמורת נוף	שמורת סחנת מחמד מחמוד
		שמורת ים שקמה

* השטח בדונם מוערך, וההיקף המדוייק ייקבע בתכניות מיתאר מקומיות או מפורטות לכל שמורה.

בשמורות אלו ערכי הנוף והטבע גבוהים, ובעלי חשיבות לצורכי נופש, או מטעמי איכות הסביבה.

להלן תשריט מרחב שיקמה על רקע תמא"ת העוסקות בשטחים פתוחים – תמ"א 8, תמ"א 13 ותמ"א 22.

תכניות מתאר נושائיות - תשתית

תמ"א/3 – תכנית מתאר ארצית לדרכים (בתוקף מ-1976). ראה התייחסות תממ/4/14 למערכת הדרכים במרחב.

תמא/31א' – תכנית מתאר ארצית משולבת לבניה ופיתוח וקליטת עליה- דרכים (בתוקף מ-1996). תמא/31א עוסקת בהתוויתו של כביש חוצה ישראל- מס' 6. דרך מס' 6 באזור הדרום, עוברת ממזרח לדרך 40, ומתעתדת להוות את נתיב התחבורה העיקרי בכיוון צפון דרום. על אף שדרך 6 אינה נכללת באזור התכנון, שני המחלפים, המתוכננים באזור קרית גת וצומת בית קמה, יהוו את החיבור מדרך 6 למרחב שיקמה.

תמא/10 – תכנית מתאר ארצית לתחנות כוח ורשת חשמל (בתוקף מ-1982). התכנית מגדירה שטח למעבר קווי חשמל ותחנות מיתוג. את מרחב שיקמה חוצים מס' קווי מתח. הראשון, עובר בגבול ישראל והרשות הפלשתינאית, עולה בכיוון צפון- מזרח עד לאזור תלמי יפה, ומשם ממשיך צפונה אל מחוץ למרחב. הקו השני נע ממערב למזרח, מאזור תחנת הכוח "רוטנברג" במערב, עד לאזור הדרומי מתלמי יפה.

שטח תחנת הכוח "רוטנברג" הוא כ- 2263 דונם, וכולל את אתר יבשתי, מיתקנים ימיים, שטחי אחסנה, התארגנות וכדומה. רק חלק קטן משטח תחנת הכוח כלול במרחב שיקמה.

תמא/11 – תכנית מתאר ארצית להחדרה וניצול מים עיליים (בתוקף מ-1984). תכנית זו עוסקת בשטחים המשמשים, או נועדים לשמש לאיגום, החדרה וניצול של מים עיליים. במרחב שיקמה ממוקם אתר שקמה, הכולל מאגר ושדה פיזור להחדרת המים למי התהום, הפרושים על פני 2700 דונם (1600 ד' ו- 1100 ד' בהתאמה). הוראות התכנית מתירות בשטח תכנית אתרי איגום והחדרה, שימושים העשויים לסייע לקיום פעילויות תיירותיות.

תמא/14 – תכנית מתאר ארצית חלקית לאתרי כריה וחציבה (בתוקף מ-1999). במרחב התכנון שני אתרים לכריית כורכר הממוקמים בצפון אזור התכנון, בסמוך לישוב כוכב מיכאל. האתר הראשון הינו "כוכב מערב 1" (מס' 613), שטחו 125 דונם והוא ממוקם בכיוון צפון מערב מכוכב מיכאל. האתר השני נקרא אתר "כוכב מזרח" (מס' 616), שטחו 61 דונם והוא ממוקם צפונית מזרחית לשטח המחנה של כוכב מיכאל. התכנית קובעת הוראות בנוגע להקמה והפעלת האתרים בדבר מזעור מפגעים נופיים באתר וסביבתו, מזעור פגיעה בערכי החי והצומח ומזעור כל מפגע סביבתי העלול להיגרם מפעילות האתר.

בבירור עם מינהל מקרקעי ישראל בנוגע למחצבות אלו, עולה כי מחצבות אלו אינן פעילות היום, ונבחרת לגבי אחת מהן אפשרות של הפיכת המחצבה לאתר הטמנת פסולת מוצקה ומעליו הקמת שצ"פ להנאת תושבי האזור.

תמא/14 (שינוי מס' 2 א') - תכנית מתאר ארצית חלקית לאתרי כריה לחומרי גלם לבניה ולסלילה עם הוראות של תכנית מפורטת- אתרי כריית חול במחוז הדרום (בתוקף משנת 2000). תכנית זו מייעדת שני אתרים נוספים על אלו שנקבעו בתמ"א 14 ומיועדים לכריית חול. שני האתרים שנוספו ממוקמים במערב אזור התכנון דרומית לאשקלון, בצמוד וממזרח למתקן קצ"א הממוקם על חוף הים. האתר הראשון הינו אתר זיקים (מס' 618 ג') ששטחו 994 דונם, ואתר כרמיה (מס' 618 ד') ששטחו 971 דונם, וממוקם דרומית ובצמוד לאתר זיקים.

תוקף התכנית הוא לחמש שנים ממועד אישורה, אך המועצה הארצית תהיה רשאית להאריך את המועד האמור בשנה נוספת, לאחר שהשתכנעה בנחיצות ההארכה. תכנית המיתאר המחוזית למחוז דרום, תממ/14/4 קובעת אתר נוסף לחציבה באזור נתיב העשרה (פרק תכנית מחוזית להלן).

תמא/15 - תכנית מתאר ארצית לתפרושת שדות תעופה (בתוקף). אין אתרים מתוכננים לפיתוח שדות תעופה בתחום התכנית.

תמא/15/א - תכנית מתאר ארצית לשדות תעופה (איננה בתוקף). בתכנית זו הנמצאת בשלבי עריכה מוצעת פרישה מחודשת של שדות התעופה במדינת ישראל. התכנית קובעת ארבעה דרגות לשדות התעופה החל מש"ת בינלאומי, ש"ת אזורי לטיסות שכר בינלאומיות, ש"ת לטיסות פנים ארציות וש"ת למטוסים קלים וחקלאיים. בבחינת נמל תעופה בינלאומי נוסף לישראל, מצויה אחת החלופות (צקלג 1) בתחום התכנית בשטח שבאזור בתרונות רוחמה בין צומת קמה וקיבוץ רוחמה.

תמא/16 - תכנית מתאר ארצית לסילוק אשפה (בתוקף מ-1989). תכנית זו קובעת אתרים מתאימים מבחינה סביבתית וכלכלית לסילוק אשפה. בתחום מרחב שיקמה אין תכנון להקמת אתרי פסולת למינהם. ברשויות העירוניות, המקיפות את המרחב - אשקלון, שדרות וקרית גת, ממוקמות תחנות מעבר, המשמשות לריכוז אשפה מאזורי האיסוף, לשם העברה לאתר סילוק, או לאתר טיפול המשרת את אזור האיסוף של התחנה.

במסגרת קביעת האתרים בתמ"א 16, עלתה יוזמה פרטית להקמת אתר פסולת ברוחמה, שהוצעה יחד עם אתרים אחרים בנגב הצפוני ובשפלת יהודה. האתר קיבל ניקוד נמוך ביותר, ולא הומלץ לכלול אותו בתמ"א 16.

תמא/23 – תכנית מתאר ארצית למסילות ברזל (בתוקף מ-1986). מערכת המסילות הארצית עוברת בחלק מאזור התכנון. בכיוון מזרח- מערב עוברת מסילת ברזל, בין קרית גת לאזור מבקיעים. במערב אזור התכנון עוברת מסילה בכיוון צפון דרום, המהווה המשך לתוואי מערכת המסילות מת"א- אשדוד- אשקלון, לכיוון מחסום ארז. בנוסף תכנית זו מיעדת מסילת ברזל מתוכננת בכיוון מזרח מערב, המחברת בין קו אשקלון- נתיב העשרה אל קצא"א, החיבור ממוקם דרומית למבקיעים.

תמ"א 10 / 23 - שינוי מסילות ברזל באזור הדרום בתוקף משנת 1999. תכנית זו משנה את מסילות הברזל באזור הדרום כדלקמן: באזור יד מרדכי ישנו פיצול ממסילת ברזל ת"א- אשדוד- אשקלון לכיוון מזרח, לאורך דרך מס' 34. מסילת ברזל נוספת יוצאת ממסילת אשקלון- באר שבע באזור גבים לכיוון צפון מזרח ומתחברת לדרך מס' 334.

תמ"א 25- תכנית מתאר ארצית לתעלת הימים (איננה בתוקף, הוכנה בשנות השבעים). התכנית מגדירה שישה נתיבים אלטרנטיביים להנחת תעלת הימים. אחת האלטרנטיבות- "תוואי אשקלון" חוצה את מרחב שיקמה. צידה המזרחי של התעלה ממוקם באתר מצדה, בסמוך לים המלח. נקודת הכניסה של התעלה למרחב היא מעט דרומית לקריית גת, וממשיכה מערבה לעבר חיבורה בחוף אשקלון, בסמוך לתחנת הכוח, בה חשבו למקם מתקן כניסה ימי.

מרחב שיקמה על רקע החלופות לתמ"א 25:

תמא/34 א - תכנית מתאר ארצית למשק המים (ביוב)- בתוקף. התכנית מגדירה מספר מאגרי קולחין קיימים: במערב אזור התכנון- מאגר שקמה, מאגר קולחין בסמוך לדרך 232 ולברור חיל,

שני מאגרים לאורך נחל שקמה, באזור אור הנר ויער איבים. באזור אור הנר צפונית לשדרות מצויין מתקן טיפול שפכים מוצע.

את שטח התכנית חוצים שלושה קווי מים ראשיים בכיוון צפון-דרום: מערכת מים ראשית של מקורות ומוביל קולחין (שפד"ן), מאזור אגם זוהר, הממוקם מחוץ לתחום התכנון, יורדים דרומה באזור דרך 232 וממשיכים דרומה ממזרח לשדרות. קו מים נוסף של מקורות עובר מזרחית לשני קווים אלו באזור שדה דוד, מזרחית לתלמים ודרומה באזור חוות אבנר.

תמא/37 - תכנית מתאר ארצית חלקית לגז טבעי (בתוקף מ-2001). בשטח התכנון עוברת חלק ממערכת ההולכה של הגז הטבעי, הכוללת צינורות גז טבעי בלחץ גבוה, הממוקמים בתת הקרקע, ותחנות גז המתחברות אליהם. קו הולכה, העובר בכיוון צפון דרום, ממוקם ממערב לדרך מס' 40. קו הולכה נוסף, בכיוון מזרח מערב, עובר בסמוך למסילת הברזל מהאזור הדרומי לקריית גת, עד לאזור מבקיעים במערב. בנקודה זו מתחברת מערכת ההולכה היבשתית למערכת ההולכה הימית.

על פי הוראות התכנית, בתחום קווי הבנין של מערכת ההולכה תיאסר בניה, למעט בניית מבנה חקלאי, המשמש במישרין לפעילות חקלאית, או הקמת מתקני תשתית. לאחר ביצוע עבודות הנחת מערכת ההובלה, מתחייבת התכנית בשיקום נופי הנוגע לתת הקרקע, פני הקרקע והתכסית.

להלן תשריטי מרחב שיקמה על רקע תמא"ת העוסקות בתשתיות – תמ"א 10, תמ"א 11, תמ"א 14, תמ"א 16, תמ"א 34/א ותמ"א 37.

תכניות מתאר נושאיות – מורשת ותיירות

תמא/21 – תכנית מתאר ארצית לאתרי מלחמת העצמאות (בתוקף מ-1982). תכנית זו מגדירה את אתרי מלחמת העצמאות, בעלי חשיבות היסטורית לתולדותיה. הוראות התכנית קובעות דרגות טיפול לאתרים, לשם טיפול באחזקתם ושימרתם. דרגות הטיפול נעות בין: (א) שיחזור, שיקום מלא או חלקי, (ב) שימור ו(ג) שילוט.

במרחב שיקמה מוגדרים ארבעה אתרים:

- (1) משלט חוליקאת- כשלושה ק"מ צפונית מערבית לחלץ- דרגת טיפול א.
- (2) קיבוץ יד מרדכי- אתר שיחזור הקרב ומגדל המים ההרוס- דרגת טיפול א.
- (3) גבעת ה"פילבוקס", הממוקמת כ-400 מ' מדרום למשק יד מרדכי- דרגת טיפול ב'.

(4) טריז בית חנון- הממוקם ביציאה מניר עם לכיוון בית חנון- דרגת טיפול ג.

תמא/12- תכנית מתאר ארצית למפעלי תיירות ושטחי נופש (איננה בתוקף). בתכנית ישנה התייחסות למערב אזור התכנון, מחוף הים עד לקיבוץ יד מרדכי, כשמורת חולות זיקים בצפון וגבול ישראל והרש"פ בדרום. אזור זה מוגדר כמרחב תיירות כפרי, הכולל בתוכו אזורי נוף פתוח, ישובים, מתחמי תיירות כפריים ומהווה מכלול תיירותי שלם.

בתוך מתחם זה ישנם יעודים שונים, היוצקים תכני תיירות ונופש לאזור, כגון חוף רחצה, גנים לאומיים, אזורי יער וחורש, אזור נוף פתוח ועוד. התכנית מייעדת שלושה מוקדי אכסון כפרי במרחב התיירות: הראשון ממקום בסמוך לקיבוץ זיקים ולחוף הים, מכיל עתודה לפיתוח תיירות ומיועד להוות מוקד תיירותי גדול. המוקד השני ממוקם בסמוך לחוף הים, על גבול ישראל והרשות הפלשתינאית, והמוקד השלישי ממוקם בסמוך לנחל שקמה, בין הישובים כרמיה ונתיב העשרה.

להלן תשריט מרחב שיקמה על רקע תמ"א 12.

תכנית מתאר מחוזית

תממ4/14 – תכנית מתאר מחוזית מחוז הדרום (בתוקף). על פי הוראות התכנית ותשריט ייעודי הקרקע, מרחב שיקמה מוגדר רובו ככולו כקרקע חקלאית, המשובצת ביערות ע"פ תמ"א 22, שמורות טבע ואתרי החדרה ואיגום, כפי שפורט עד כה בתמא"ות הרלוונטיות.

אזור חוף זיקים מוגדר כמוקד תיירות כפרי, שהתכליות המותרות בו הן תיירות, מלונאות, נופש ומרפא וכדומה, כל עוד אופי הפעילות שתתקיים במוקד, לא תפגע בערכי הטבע והנוף של האזור. באזור קיבוץ יד מרדכי מוגדר אתר תיירות, שהתכליות המותרות בו הן אתרים היסטוריים, ארכיאולוגיים, נופש בחיק הטבע ואטרקציות תיירותיות. באתר מסוג זה תותר הקמת אמצעי אכסון עממיים, בתנאי שאין בהם בכדי לפגוע באופיו של האזור ובכמות של עד 25 חדרים.

תכנית המיתאר המחוזית מייעדת שטח לאזור כרייה וחציבה, המהווה תוספת לאתרי הכרייה והחציבה שנקבעו בתכניות המיתאר הארציות (תמ"א 14 ו- תמ"א/14/2/א). האזור מיועד לכריית חול, וממוקם במערב אזור התכנון ממערב לנתיב העשרה ובסמוך לגבול ישראל – הרשות הפלשתינאית. ברור מול מינהל מקרקעי ישראל העלה כי לאתר זה אין הרשאת כרייה.

על פי תשריט מערכות תשתית הנדסית האזור מכיל תשתיות רבות. באזור התכנון עוברים מס' קווי מתח על - הראשון נע ממערב למזרח, מתחנת הכח אשקלון מזרחה לאזור חלץ, ומשם לכיוון צפון מזרח. השני חוצה את אזור התכנון ממזרח למערב, מאזור ק.גת עד לתחנת הכח. מספר תחנות משנה פזורות בשטח באזור חלץ ויד מרדכי.

אזור התכנון מהווה אזור למעבר קווי דלק: קו נפט גולמי ראשי עובר בחלק מאזור התכנון ונע מקצצ"א דרך שדרות לכיוון דרום מזרח. קו נפט גולמי מתוכנן "16", "70" חוצים את אזור התכנון מצפון לדרום באזור חלץ.

קו מים "42" (קו ירקון מערבי) חוצה את אזור התכנון מצפון לדרום באזור חלץ, קו ירקון מזרחי "66" חוצה גם הוא את האזור בסמוך לשדרות.

תכנית המתאר המחוזית מגדירה את מערכת הדרכים באזור התכנון על ידי חלוקתה לרמות:

- דרך מהירה- במערב אזור התכנון מצפון לדרום עוברת דרך מס' 4. על דרך זו מוצע מחלף בצומת עם דרך מס' 34 (צומת יד מרדכי).
- דרכים ראשיות- דרך מס' 34 מתפצלת מדרך מס' 4 בצומת יד מרדכי, ונעה דרומה לשדרות ומשם לבאר שבע.

- דרכים אזוריות- דרך 232 חוצה את אזור התכנון מצפון לדרום באזור כוכב מיכאל, חלץ, ברור חיל ומשם עוקפת את שדרות.
- דרך 333- מתפצלת מדרך 34 באזור ניר עם ונעה מזרחה לכיוון צומת בית קמה.
- דרך 352- דרך אזורית עוברת בסמוך לישובים שדה דוד ותלמים ומתחברת לדרך 323.
- דרך 355- דרך אזורית מתוכננת לחיבור עם דרך מס' 40 ודרך אזורית 352 .

תכנית המתאר המחוזית מגדירה את מערכת מסילות הברזל באזור :

- תוואי מסילת ברזל יד מרדכי- באר שבע וחיבורה דרומה לכיוון המסילה למחסום ארז.
- המשך תוואי ת"א- אשדוד-אשקלון לכיוון מחסום ארז.
- מסילת ברזל היוצאת ממסילת אשקלון באר שבע מערבה לכיוון מחסום ארז.

להלן תשריט מרחב שקמה על רקע תמ"מ 14/4 – ייעודי קרקע.

תממ/20/14/4 - תעסוקות לא חקלאיות בחלקות א' ואזורי תעסוקה במועצות האזוריות (בהפקדה). תכנית הקובעת הנחיות לתכנון והרחבת אזורי תעסוקה אזוריים במועצות האזוריות, והוספת שימושים בתחום חלקה א' בנחלה במושבים, כגון שרותי משרד, אחסנה, אירוח כפרי, מלאכה, משפחתון והקמת חנות לממכר תוצרת הנחלה.

בהוראות: תכנית המיתאר המקומית תחול על כלל שטח המועצה האזורית. באופן זה יבחנו השימושים הבלתי חקלאיים ומרכזי התעסוקה ברמה האזורית הכוללת. בהגשת תכנית מיתאר מקומית לשימושים לא חקלאיים בחלקות א' קיימת חובת הגשת סקר שימושים לא חקלאיים בכל שטח המועצה האזורית, וסקר היתכנות כלכלית המתייחס לתמרוץ הוצאת עסקים מטרידים מתחום חלקה א', ולתכנית מימון העברתם לאזורי תעסוקה.

בנוסף נקבע, כי בהגשת תכנית מתאר מקומית להרחבת אזור תעסוקה, יש לצרף ניתוח השפעת אזורי התעסוקה המוצעים על היצע השטחים הפתוחים במועצה האזורית, וסקר מצאי אזורי תעסוקה בכל שטח המועצה האזורית. על התכנית לדור בכפיפה אחת עם הוראות נספח איכות הסביבה וההגבלות התכנוניות. התכנית נמצאת בהפקדה וזכתה להתנגדויות רבות, יש לקחת בחשבון שינוי בהוראות התכנית עם אישורה.

תכניות מתאר מקומית ותכניות מפורטות

בשל גודלו של מרחב שיקמה, מצויות בתחומו תכניות מקומיות ומפורטות רבות. לפיכך הוחלט להציג להלן את התכניות המשמעותיות בלבד, היכולות להוות "איום" למרחב הפתוח – כמו אזורי תעשייה/ תיירות באזורים ערכיים, או תכניות הממשות ומחזקות את פוטנציאל המרחב הפתוח – שמורות טבע, יערות וכו'. התוכניות מוצגות תוך מיון על-פי מצבן הסטטוטורי – בתוקף, בהפקדה וטרם הפקדה (נכון לסוף שנת 2003).

תכניות בתוקף
<p>216/02/11 שמורת טבע ים שקמה- (בתוקף מ- 11/2002)</p> <p>שטח של כ- 1028 דונם הממוקם בשטח הימי ממערב לקיבוץ זיקים ולאורך חוף הים. התכנית מגדירה את השטח כשמורת טבע ימית המיועדת לשימור במצבה הטבעי וללא פיתוח ועל כן מגבילה התכנית על דיג בתחום השמורה וכניסת כלי שיט.</p>
<p>7/בת/22 פארק התעשייה שער הנגב מזרח- (בתוקף מ- 6/1994)</p> <p>שטח התכנית כ- 325 דונם ומטרתה הרחבת שטח התעשייה הקיים בתכנית המתאר שער הנגב, כהמשך לשטח התעשייה הקיים וכהמשך לשטח התעשייה "שער הנגב מזרח". התכנית מייעדת כ- 70% משטחה לאזור לתעשייה, ואת יתרת השטח מייעדת לשטח למסחר, שטח לתעסוקה, שטח ציבורי פתוח ואזור למתקנים הנדסיים.</p>
<p>15/303/02/7 א.ת שדרות ושער הנגב- מכון טיפול שפכים תעשייתיים וסניטריים- בתוקף 5/1997</p> <p>שטח התכנית 44 דונם. התכנית שינתה את יעוד הקרקע משטח חקלאי למכון טיפול לשפכים תעשייתיים. הוראות התכנית כוללות נספח איכות סביבה הקובעות הנחיות לעבודות עפר וניקוז, מתקני המכון, עיצוב נופי, הנחיות תפעול, הוראות למניעת זיהום מים והיווצרות ריחות, הוראות למערך ניטור סביבתי וניטור המתקן, והכל בכדי למנוע נזק סביבתי כתוצאה מתפעול האתר.</p>
<p>10/303/02/7 פארק תעשייה ואזור מוניציפלי שער הנגב מזרח- (בתוקף מ- 9/1997)</p> <p>שטח התכנית 129 דונם. התכנית מרחיבה ומשנה את אזור התעשייה הקיים וקובעת שטח לאזור מוניציפלי בהמשך לפארק התעשייה בשער הנגב מזרח, שישלב בתוכו שרותים ומשרדים מוניציפליים, מרכז תרבות מבני מסחר ועוד.</p>
<p>31/128/03/7 מועצה אזורית שער הנגב אזור התעשייה- (בתוקף מ- 2/1992)</p> <p>שטח התכנית 451 דונם המתווה את אזור התעשייה של המועצה. התכנית מייעדת את</p>

עיקר השטח כאזור תעשייה ומלאכה, אך מגדירה גם אזורים לשטח לבנייני ציבור ושטח מסחרי.

109/03/7 אזור תעשייה- (בתוקף מ- 7/77)

שטח התכנית 129 דונם המשנה יעוד קרקע מקרקע חקלאית לאזור תעשייה שער הנגב.

234/02/6 תכנית מתאר למועצה אזורית חוף אשקלון- (בתוקף)

התכנית בעיקרה מייעדת את השטח כאזור חקלאי בו פזורים אזורים בנויים כפריים. את השטח הדרומי לקיבוץ זיקים הנושק לגבול מייעדת התכנית כשטח לתכנון מיוחד. בימים אלה נערכת תוכנית מתאר חדשה למועצה, תכנית זו בשלבי אישור בועדה המקומית.

124/02/6 – (בתוקף מ- 1959)

שטח תכנית של כ- 8400 דונם בשטח שיפוט מועצה אזורית שפיר ויואב. מייעדת את השטח לאזור חקלאי, מגורים, אזור תעשייה ואחסנה בו ניתן לממש- בתי מלאכה, תחנות דלק, מיכלי אחסון. שטח לקידוחי בארות נפט ואזור הנחת צינורות נפט.

10/303/02/7 פארק תעשייה ואזור מוניציפלי שער הנגב מזרח- בתוקף מ- 1997.

התכנית מרחיבה ומשנה את אזור התעשייה הקיים (ע"פ תכנית 7/בת/22) וקובעת שטח לאזור מוניציפלי הכולל שירותים, משרדים מוניציפליים, מרכז תרבות וכו'. התכנית מסווגת מפעלים עפ"י השפעותיהם הסביבתיות וקובעת הגבלות ותנאים להקמתם בתחום התכנית.

15/303/02/7 אזור התעשייה שדרות ושער הנגב- מכון טפול בשפכים תעשייתיים וסניטריים- בתוקף משנת 1997.

שטחה העיקרי של התכנית מיועד למתקן הנדסי המכיל אגני ויסות, מאגרי טיפול בשפכים, קולחים או בוצות וכל הדרוש לתפעולו התקין של מט"ש. לתכנית נספח איכות סביבה הקובע הנחיות למתקני המכון, עיצובו הנופי, הנחיות תפעול, הוראות למניעת זיהום מים, ריחות וכו'.

305/01/7 תכנית מתאר למועצה האזורית בני שמעון- בתוקף משנת 1985.

תחום המועצה האזורית בני שמעון הכלול בתחום אזור התכנון הינו קטן וכולל רק את חלקה הצפוני של המועצה. השטח מיועד רובו ככולו כאזור חקלאי, מלבד שתי רצועות ניקוז המיועדות להסדרת מי גשמים ונחלים, ויער קיים או מאושר.

תכניות בהפקדה

21/234/02/6 מרכז אזרחי מחסום ארז (תכנית בהפקדה)

שטח התכנית 178 דונם. התכנית ממוקמת בגבול הדרומי של מושב נתיב העשרה ומסוף הגבול בין ישראל והרשות הפלשתינאית. היעודים המתוכננים הינם שטחי מסחר, שטחי מלונאות- מוקד אכסון כפרי בעל 250 יחידות אירוח ושירותים נלווים.

14/234/02/6 מוקד החוף זיקים- (בהפקדה)

שטח התכנית כ- 572 דונם. מטרת התכנית היא הקמת כפר נופש ואכסון מלונאי מיוחד בין כ- 600 יחידות אכסון. אזור האכסון המלונאי ממוקם כ- 100 מ' מחוף הים, ומאחוריו מיועד שטח לפעולות נופש, ספורט וכנסים. חוף הרחצה והחוף המוגן כפי שמוגדרים בתשריט גובלים עם תכנית מס' 216/02/11 שמורת טבע שקמה. הוראות תכנית מוקד החוף זיקים קובעות הוראות מחייבות בדין שמירת איכות הסביבה הנוגעות למרחק בינוי מינימלי בין חוף הים למגרשים, איסור על הארת החוף בלילה, אופן ניקוי החול באופן שיבטיח שיקום בתי גידול וכדומה, דבר שיתרום להגנה על שמורות הטבע הסמוכות.

תכניות טרום הפקדה

20/234/02/6 מרכז תיירות קיבוץ יד מרדכי (טרום הפקדה)

התכנית נועדה לאפשר הקמתו של מרכז תיירות בצומת יד מרדכי. מרכז תיירות זה יכלול אטרקציות תיירותיות, שרותי דרך ומלונות. התכנית יוצרת מסגרת תכנונית להסדרת צומת יד מרדכי והקמת אזור תיירות על ידי איחוד וחלוקה. התכנית מייעדת שטחים למטרות תיירות, מסחר, שפ"פ ושרותי דרך.

23/234/02/6 שמורת טבע נתיב העשרה- (טרום הפקדה)

תכנית בהיקף של 5822 דונם הממוקמת בשטח שבין גדר הרצועה בדרום, מאגר שקמה בצפון, שטחי חממות נתיב העשרה במזרח וחוף הים במערב.

32/234/02/6 חולות זיקים- (טרום הפקדה)

תכנית זו מייעדת שטח של כ- 2754 דונם כשמורת טבע חולות זיקים. תכנית זו מצרנית לתכנית מס' 14/234/02/6 מוקד חוף זיקים.

453/03/7 תכנית מתאר מקומית יער דורות- טרום הפקדה.

התכנית חלה על השטח מדרום לדרך מס' 333 באזור דורות בשטח של 2651 דונם.

התכנית כוללת יערות המוגדרים בתמ"א 22 ומגדירה שטחי יער חדשים. התכנית משנה יעוד של קרקע חקלאית ליער.

456/03/7 פארק יער ארז- טרום הפקדה.

התכנית משתרעת בין דרך מס' 4 במערב, כביש מס' 34, צומת יד מרדכי- שדרות בצפון ובמזרח וגבול הרשות הפלשתינאית, רצועת עזה בדרום. שטח התכנית 7282 דונם. התכנית כוללת יערות הכלולים בתמ"א 22 ומוסיפה מתחמי יער חדשים. התכנית קובעת מגבלות ועקרונות שימור ופיתוח של השטחים הפתוחים במכלול שטח התכנית (גם של שטחים חקלאיים בהיקף של 4194 דונם). במסגרת התכנית מתוכנן מוקד תיירות עממית ביער ושירותים לנופשים כגון חוות סוסים וטיילות סוסים, רכיבה על אופניים, מסעדה/פאב וכדומה.

39/234/02/6 יער יד מרדכי- טרום הפקדה

התכנית משתרעת בין דרך מס' 4 במזרח לשטחים חקלאיים של קיבוץ זיקים ומושב מבקיעים במערב, לבין שמורת כרמיה בדרום למושב מבקיעים בצפון. שטח התכנית 2630 דונם. התכנית קובעת אזורי יער פארק חופי ויער נטע אדם קיים.

436/03/7 פארק איבים- טרום הפקדה

מרביתו של שטח התכנית מיועד לשטח יער בו יתקיימו פעילויות נופש פעיל בטבע. שטח התכנית 136 דונם.

להלן תשריט מוקדים לפיתוח בתוכניות מקומיות ומפורטות.

תכניות אב

במהלך השנים, נערכו תכנית אב שונות למועצות האזוריות במרחב שיקמה. תכנית אב איננה בעלת מעמד סטטוטורי, אולם היא מייצגת כוונות תכנוניות מסוימות, ולעיתים מנחה את מוסדות התכנון, ומכאן חשיבותה. לשם עיגון חוקי לתכנית, גוזרים מתכנית האב תכנית מתאר, שעליה לעבור את הליכי האישור הקבועים בחוק. להלן תוכניות האב העיקריות שהוכנו במרחב.

תכנית מתאר מנחה למועצה אזורית שער הנגב.

התכנית הינה תכנית מתאר מנחה ללא מעמד סטטוטורי, המתווה ייעוד עקרוני של שימושי הקרקע במרחב התכנון של המועצה. התכנית חובקת את נקודות המוצא הרעיונית של תכנית

הפיתוח שנערכה למועצה (1994) ועדכונה (1998), כמו כן מביאה בחשבון מגמות תכנון ברמה הלאומית, כפי שהן באות לידי ביטוי בתמ"מ 4 ותיקוניה ובתמ"א 35.

מטרתה המרכזית של התכנית היא הגדלה ופיתוח של האוכלוסייה בתחום המועצה, תוך השגת צמיחה ורווחה לתושבי האזור, פיתוח כלכלי ומערך השירותים המוניציפלי, ושמירה על הצביון הכפרי ואיכות הסביבה. התכנית מכוונת ליצירת מנפים לפיתוח וצמיחה מחודשים למועצה האזורית ויישוביה.

התכנית תומכת במשיכת אוכלוסייה חדשה למועצה, באמצעות שכונות קהילתיות, שיהוו הרחבה ליישובים הקיימים וכחלק בלתי נפרד מהם. ההרחבה תבצע בצמוד ליישוב הקיים, תוך פגיעה קטנה ככל האפשר בשטח הפתוח.

היבט נוסף הינו ההיבט התיירותי- ניצול יתרונה היחסי של המועצה ביכולתה להעניק למבקר תחושת נוף טבעי ומרחב גדול ופתוח, במרחק של כשעה ממרכזי אוכלוסייה עירוניים. התכנית מציעה מגוון פרויקטים נוספים בתחום המועצה לפיתוח התיירות.

תכנון המועצה מתחלק לשלושה מתחמים עיקריים:

הרצועה המערבית- מאופיינית במנשק עם רצועת עזה- אזור קו השלום. תכנון הרצועה יתמקד סביב פיתוח פעילויות המאפיינות אזור גבול כמו אזורי תעשייה משותפים, ניצול משותף של קרקע ומים, מתקני בריאות וכו'. בנוסף, יכלול להתפתח באזור פרויקטי תיירות משותפים.

הרצועה המרכזית- מהווה את התחום המרכזי של מרחב המועצה והתחום העוטף את שדרות. ברצועה זו נמצאים מחד מרכזי הפעילות של המועצה, ומאידך אזור להתרחבות הצפויה של שדרות, דבר המחייב תאום בפיתוח, ומאפשר פעילויות משותפות לטובת שני הגורמים. ברצועה זו ממוקמת המכללה וקריית החינוך המתרחבת על כל רבדיה, המהווה עוגן חשוב והכרחי בתכנית הפיתוח של המועצה, להמשך פיתוח מערך החינוך והשירותים המוניציפאליים, וזרז לקליטת אוכלוסייה איכותית של תושבי קבע. כעוגן, עתיד מוקד זה להרחיב את מערך שירותי קרית החינוך, מכללת "ספיר", מערך השירותים האזורי, ומערך התעשייה.

הרצועה המזרחית- מרחב המוגדר כאזור נופי- סביבתי בעל ערכים ייחודיים- מאופיין כמרחב חקלאי המשובץ ערוצים וערכי טבע ונוף. באזור זה יעשה הפיתוח תוך הישענות על הערכים הנופיים ומזעור פגיעה בהם ובדגש על פיתוח תיירותי.

תכנית אב ומתאר למועצה אזורית חוף אשקלון

תכנית זו משלבת בין תוכנית האב לתוכנית הסטטוטורית, שעדיין לא קיבלה מעמד חוקי. תפישת הפיתוח של התכנית רואה את מוא"ז חוף אשקלון כאזור כפרי ונב"ט (נופש בחיק הטבע) בשולי מטרופולין ת"א, אזור השומר על איכויות קיימות של טבע ונוף, ומאפשר מחד לתושבי המטרופולין להנות מעובדה, זו ומאידך לתושבי המוא"ז למצוא רווח כלכלי מהיות שטח המועצה בתפקיד זה.

האוריינטציה הכלכלית במוא"ז תתבסס על פיתוח מוקדי תעסוקה מניבי ארנונה, פיתוח כלל שטח המועצה כאזור תיירות נכנסת ותיירות פנים. התכנית מייעדת לאזורי תעסוקה ומלאכה אזוריים צמודי דופן לישובים קיימים: תלמי יפה, ניר עם, כרמיה, זיקים, נתיב העשרה. צומת יד מרדכי תחוזק באמצעות מחלף ויוקם בה אזור תעסוקה/ תעשייה גדול.

היקף האוכלוסייה הרצוי לשנת 2020 הינו 18,000 נפש, ללא הקמת ישובים חדשים ו- 22,000 כולל ישובים חדשים. הרחבת ישובים בהתאם לגידול האוכלוסייה תותר רק בהמשך רצוף לשטח הבנוי, תוך דגש על שמירת אופי הישוב וסביבתו, כאשר העדיפות הראשונית היא הרחבה בתוך גבולות הישוב. עם זאת, הוגדרו שלושה תחומי חיפוש להקמת ישובים חדשים, בסמוך לגבולה המזרחי של המועצה האזורית, ממערב ומדרום לכוכב מיכאל.

התכנית מאתרת שני אזורים להקמת מנחת מטוסים, האחד בסמוך לאחד מאזורי איתור הישוב חדש, באזור כוכב מיכאל, והשני באזור תלמי יפה.

התכנית מגדירה שני אזורים נופיים, המיועדים בהגדרתם לשימור שטחים בעלי ערכיות נופית גבוהה, כגון רכסי הכורכר ורכסי החוף: אזור רכסי הכורכר בניר עם ואזור רכסי החוף בסמוך לזיקים.

התכנית מגדירה אזור תיירות כפרית, הממוקם סמוך לזיקים, שיאפשר פיתוח מוקד הנשען על האיכויות המקומיות. בנוסף, בכל שטח התכנית מסומנים מוקדי תיירות נקודתיים, המשמשים למטרות תיירות בילוי ונופש, ומשתלבים באזורי פארק וגן לאומי.

תכנית אב למועצה אזורית לכיש (הוכנה ב- 1997).

המועצה האזורית לכיש מצוייה בפריפריה הבין מטרופולינית של תל אביב ובאר שבע. המערך המרחבי של המועצה מפוצל מבחינה גיאוגרפית לשני גושים, שבניהם מפרידה דרך מס' 40. הגוש ממערב לדרך 40 נכלל במרחב שיקמה, ומהווה כ- 22% משטח השיפוט של המועצה.

תכנית האב מייעדת את כלל אוכלוסיית המועצה, לכ- 20,000 נפש, כאשר בישובים ממערב לדרך מס' 40, הכלולים במרחב שקמה, יתגוררו כ- 61% מכלל אוכלוסיית המועצה, כ 12,200 נפש.

התכנית מייעדת הקמת ישוב פרברי-קהילתי חדש - "שקמה", על דרך 352 המתוכננת. כמו כן, מייעדת הקמת אזור תעסוקה, בין שדה דוד לתלמים. בנוסף, מגדירה התכנית את אזור נחל שקמה- תל נגילה- נחל סד ותל חסי, כאזור תיירות, שיקושר באמצעות דרכים נופיות, שיצרו טבעות סיור אזוריות.

מבחינה תחבורתית, התכנית מגדירה את דרך 352 לחיבור אזור התעשייה המזרחי של קריית גת עם גוש הישובים המערבי. דרך מקומית "נחל שקמה" תהווה דרך נופית למטרות תיירות, לאורך תוואי של דרכים קיימות, שיאפשר הגעה לישוב המוצע שיקמה ישירות מדרך 40, דרך אתרי תיירות.

יש להדגיש שוב, כי תכנית זו והמגמות התכנוניות שהוצגו לעיל, אינם סטטוטוריים; עדיין לא הוכנה תכנית מתאר חדשה למועצה.

להלן תשריט שילוב תוכניות אב ומתאר למועצות האזוריות.

תכנית אב למרחב ביוספרי בשפלת יהודה

פרויקט המרחב הביוספרי אינו נכלל בתחומי מרחב שקמה, והוא מכיל את המרחב המוגדר ע"י הישובים גפן בצפון, שקף במזרח, להב בדרום ודרך מס' 40 במערב, אך היות והמערכת הטבעית והתפקודית של האזור הינה חסרת גבולות, ישנה חשיבות להכרת התכנית והגדרותיה.

המרחב הביוספרי כולל שלושה אזורים בעלי דרגות שונות לשימור ופיתוח הסביבה:

- א. אזור הגלעין (גלעין שמור/ גלעין מבוקר), שנועד לשמירה מירבית של מערכות אקולוגיות, על ידי הפרעה מינימלית של פעילות האדם. מידת ההגנה בהם, נעה מסגירת השטח לקהל, ועד להכשרתו לביקורים ברמה מינימלית.
- ב. אזורי חיץ (חיץ מבוקר/ חיץ משולב), שנועדו לחצוץ בין אזורי הגלעין המוגנים, לבין פעילות אנושית אינטנסיבית.
- ג. אזורי מעבר- באזור זה מרוכז מרבית נפח הפיתוח במרחב הביוספרי. עם זאת, אזור זה עדיין מהווה חלק אינטגרלי מהמרחב הביוספרי, מה שבא לידי ביטוי באופי הפעילות, הימנעות מפעולות מסוימות, היקפי הפיתוח ואופיו כפיתוח בר קיימא.

משמעויות התכניות הקיימות לתכנון

הפרק הסטטוטורי מלווה את פרקי הסביבה הטבעית והשפעות תרבות האדם על האזור, ויוצק משמעויות מינהליות-תכנוניות, המעצבות את פני המרחב בהווה ובעתיד. מטרתו של חלק זה להציף ולמקד את הנקודות העיקריות, שעלו מהניתוח הסטטוטורי הארצי-מחוזי-מקומי, ללא קבלת החלטה ערכית, בשלב זה, כיצד הדבר משתלב ומשפיע בכל דרך שהיא על תכנון המרחב. לפיכך מובאות להלן המסקנות העיקריות מניתוח התכניות שנסקרו עד כה.

שטח התכנון, רובו ככולו, נתפש מבחינה סטטוטורית כשטח פתוח, כפרי וברובו בלתי מופר. האזור הינו בעל היקף ומגוון גדול של שטחים פתוחים ומשאבי נוף, בעלי ערכיות גבוהה. דבר זה מתבטא בתכניות בהיררכיות שונות, בין שהינן בתוקף, ובין שהן בשלבי ההליך הסטטוטורי וטרם אושרו, המתוות במרחב יערות, שמורות טבע, שמורות ים וחוף וכדומה.

עם זאת, ריבוי תשתיות מסוגים שונים, מחצבות ואתרי פסולת מתוכננים, מחייב התייחסות עקרונית של צוות התכנון. באזור התכנון שלוש מחצבות לכריית חול, ובתמ"מ 14/4 אף הורחב אזור הכרייה. יחד עם זאת, בהתאם לסיכומים שנערכו בין ממ"י והועדה המחוזית מחוז דרום, תכניות המקומיות לכריית חול, באזור, לא יקודמו.

בנוגע לאתרי אשפה, הועלתה הצעה להקמת אתר סילוק פסולת מרכזי ליד רוחמה. האתר הוצע במסגרת יוזמה פרטית, אולם קיבל ניקוד נמוך ביותר ולא הומלץ לכלול אותו בתמ"א 16. סיור בשטח העלה, כי בסמוך לנתיב העשרה קיים מערום אשפה, שאינו מעוגן בתכנית כלשהי.

מגמות תכנוניות עתידיות הנוגעות להקמת תשתיות לאומיות, כגון שדה תעופה בינלאומי שני באזור זיקים, והקמת תעלת הימים באלטרנטיבה הרלוונטית, יכולות להביא לשינוי מהותי ובעל השפעה מכרעת על אופיו של האזור.

נושא נוסף שעלה מהסקירה הסטטוטורית, נוגע לישובים באזור התכנון. מגמות ההתרחבות של מרבית הישובים נערכות באמצעות הרחבות לשטח המחנה הקיים. עם זאת, תכנית מתאר חוף אשקלון, הנמצאת לפני הפקדה, מייעדת שלושה אזורים לתכנון להקמת שני ישובים חדשים בתחום המועצה. עמדת המועצה האזורית חוף אשקלון בנוגע להקמת הישובים בתחומה, היא שהדבר נובע משיקולים תכנוניים בלבד, ולא מרצון התרחבות של המועצה, ונועדה לכשיצטרכו לישוב אוכלוסייה מפונה, ע"פ החלטות ממשלה.

לסיכום, ניתן לאפיין את חלקו המערבי של אזור התכנון, מדרך 4 ומערב עד לים, כאזור המכיל מוקדי תיירות ואכסון, מרכזי מסחר, מרכזי תעשייה ומסחר, ותשתיות שונות, בצורה אינטנסיבית יותר, מחלקו המזרחי של אזור התכנון, המתאפיין בעיקר בשטחי נוף, טבע וחקלאות.

רשימה בבליוגרפית

- אייג, א., 1984, "סקירה על הצומח של חבל הקרקעות הקלים של שפלת הים", רתם 13, הוצאת החברה להגנת הטבע והאוניברסיטה העברית.
- אלון, ע., 1990, "הזואוגיאוגרפיה של ארץ-ישראל", החי וצומח של ארץ ישראל, 1 מפתחות ומבואות, משרד הביטחון והוצאה לאור, החברה להגנת הטבע.
- אלון, ע., וג., ליסאי, 2002, "מרכז ספא ברור חיל", הסוכנות היהודית לארץ ישראל ואחרים.
- אלמגור, ג., 2002, חוף הים התיכון של ישראל, המכון הגיאולוגי, ירושלים.
- בירנהק, ק., וא. דרורי, 1998, פיתוח מרכז אומנויות ברוחמה כמנוף לפיתוח תיירות, החברה הממשלתית לתיירות ואחרים.
- ביתן, א., וש. רובין, 1994, אטלס אקלימי לתכנון פיסוי וסביבתי בישראל, הוצאת רמות ואוניברסיטת תל אביב.
- בן יעקב, ר., וג. פולק, 1984, "צומח וצמחייה בגבעות הכורכר של ארז נירעם", רתם 13, הוצאת החברה להגנת הטבע והאוניברסיטה העברית.
- גבירצמן, ג., 1990, "הגיאולוגיה והגיאומורפולוגיה של השרון ומדפו הים תיכוני", השרון בן ירקון לכרמל, בעריכת א. דגני, ד. גרוסמן וא. שמואלי, הוצאת משרד הביטחון.
- גביש, א., ונ. בקלר, "רצועת חוף השרון – גורמים ותהליכים גיאומורפולוגיים וסדימנטולוגיים", השרון בן ירקון לכרמל, בעריכת אבי דגני, דוד גרוסמן ואבשלום שמואלי, הוצאת משרד הביטחון.
- גולדרייך, י., 1998, האקלים בישראל, הוצאת אוניברסיטת בר אילן.
- גליל, י., 1984, "מחיי הגיאופיטים באדמות הקלות אשר במישור החוף", רתם 13, הוצאת החברה להגנת הטבע והאוניברסיטה העברית.
- דולב, ע., וצ. פרבולוצקי, 2002, הספר האדום – מינים בסכנת הכחדה בישראל – רשימת המינים בסיכון – חולייתנים, רשות הטבע והגנים והחברה להגנת הטבע.
- דן, י., 1984, "קרקעות מישור החוף", רתם 13, הוצאת החברה להגנת הטבע והאוניברסיטה העברית.
- דן, י., וד. יעלון, 1976, "דרכי ההיווצרות והתפוצה של הקרקעות והנוף בפלשת", מחקרים בגיאוגרפיה של א"י, חוברת ט'.
- דן, י., ש. מריש וג. זלצמן, 1975, "קרקעות גוש אשקלון – יד מרדכי", בולטין 153, מינהל המחקר החקלאי, המכון לקרקע ומים.

- דן, י., ש., מריש וג. זלצמן, 1975, קרקעות גוש אשקלון – יד מרדכי, מינהל המחקר החקלאי, מכון וולקני, בית דגן.
- דן, י., צ., רז וח. קווימדז'יסקי, 1964, הנחיות לסקר קרקע, מכון וולקני לחקר החקלאות.
- דן, י., 1968, מגדיר לקרקעות ישראל, מכון וולקני לחקר החקלאות.
- דן, י., וצ. רז, 1970, מפת חבורות הקרקע של ישראל, משרד החקלאות, מכון וולקני לחקר החקלאות, האגף לשימור קרקע וניקוז.
- דן, י., נ., תאומים וש. מריש, 1987, מיון קרקעות ארץ ישראל מכון וולקני, המכון לקרקע ומים, האגף לשימור קרקע וניקוז.
- דן, י., וח. קווימדז'יסקי, 1979, מיון קרקעות ישראל מינהל המחקר החקלאי: המכון לקרקע ומים.
- דרורי, א., אדריכלים, 2003, פארק יער ארז "מסילת הברזל ההיסטורית ומתקניה", קרן קיימת לישראל.
- האגף לשימור קרקע, 1965, יעוד קרקע כללי (התאמת גידולים), משרד החקלאות, האגף לשימור קרקע.
- האגף לשימור קרקע וניקוז, 1986, דו"ח סקר קרקע מועצה אזורית חוף אשקלון, משרד החקלאות נציבות המים.
- הראל, י., ול. בן אשר, 2002, דו"ח מעקב איכות מים שקמה, השרות ההידרולוגי, נציבות המים, ירושלים.
- ויזל, י., "האופי הבוטני של ארץ-ישראל", החי והצומח של ארץ ישראל, כרך 8 – הצומח של ארץ ישראל, משרד הביטחון הוצאה לאור, החברה להגנת הטבע.
- טרנר, מ., וע. סגל, ואחרים, 1997, נחל שקמה- תכנית אב- דו"ח מקדים (טיוטא), הקרן הקיימת לישראל.
- כהן, ג., א., רכס, וש. אשכול, 1989, תכנית לפיתוח התיירות בנגב הצפוני – מוא"ז שער הנגב.
- כהן, מ., 1993, בין הבשור לשקמה: תפרוסת הישוב בתקופות נבחרות, ירושלים.
- ליבנה, א., 1988, חבל אשכול, סקר נוף ומסלולי טיול, ת"א, ספרית מעריב.
- לייטרסדורף, ט., ואחרים, תכנית אב לפיתוח תיירות חוף זיקים – מוא"ז חוף אשקלון, מנהל מקרקעי ישראל, חברה ממשלתית לתיירות.
- למדן, מ., ד., ציפר, י., הוסטר וא. רונן, 1977, סקר פרהיסטורי ארכיאולוגי בנחל שקמה – דו"ח מחקר, המועצה האזורית "שער הנגב".
- לנר, מ., 1997, פארק השקמים חולות דרום אשקלון "תכנית אב", קרן קיימת לישראל.

- מיכלסון, ח., 1987, סקר מחצבות ומחשופי קורקר לצורכי החדרה, הוצאת תה"ל, תל אביב.
- מריש, ש., 1983, חבל לכיש המזרחי – דו"ח סקר קרקע, משרד החקלאות – נציבות המים.
- משרד החקלאות, 1983, חבל לכיש המזרחי: דו"ח סקר קרקע, משרד החקלאות, האגף לשימור קרקע ולניקוז.
- ניר, י., 1994, "מצוקי הכורכר בחוף הים התיכון של ישראל", מאמרים ומחקרים בידיעת הארץ, בעריכת ג., ברקאי, וא., שילר, הוצאת אריאל, ירושלים.
- ניר, ד., 1970, "בעיות ברביעון של חבל פלשת", עיונים בגיאוגרפיה פיסית של א"י ודרום סיני – אסופת מאמרים, הוצאת אריאל, ירושלים.
- סביבותכנון בע"מ, סדן לובנטל בע"מ, לרמן אדריכלים בע"מ, מדיניות וכלים לשימור על שטחים פתוחים, החברה להגנת הטבע, רשות הטבע והגנים, המשרד לאיכות הסביבה, קרן קיימת לישראל.
- פולק, ג., 1984, "מצב הצומח הטבעי על חמרה וכורכר כיום לעומת מצבו בשנות ה-30", רתם 13, הוצאת החברה להגנת הטבע והאוניברסיטה העברית.
- פולק, ג., 1984, "מבחר מיני צמחים אופייניים לחמרה וכורכר", רתם 13, הוצאת החברה להגנת הטבע והאוניברסיטה העברית.
- פולק, ג., 1984, "אתרי צומח על חמרה וכורכר בפלשת", רתם 13, הוצאת החברה להגנת הטבע והאוניברסיטה העברית.
- פולק, ג., 1984, "מצב הצומח הטבעי על חמרה וכורכר כיום לעומת מצבו בשנות ה-30", רתם 13, הוצאת החברה להגנת הטבע והאוניברסיטה העברית.
- פייטלסון, ע., 1995, "פריסת שטחים פתוחים ומגבלות סביבתיות כבסיס להנחיות פיתוח בטווח הבינוני", אצל לרמן, ר., א. דן וע. לרמן, מעקב בקרה ועדכון ת/מ/א 31- דו"ח סיכום שלב ב', המועצה הארצית לתכנון ובנייה.
- פליישר, ע., י. צור וט. בר אוריון, 1997, "הערך הכלכלי של שטחים פתוחים בישראל", רבעון לכלכלה, עמ' 48-58.
- צבן, ח., ע., אלון, ומ. קפלן, 1993, תכנית אב לפיתוח התיירות במוא"ז חוף אשקלון.
- צבן, ח., 1998, "חלופות לפיתוח החקלאות בישראל", ארץ- תוכנית מתאר ארצית משולבת ומסמך עקרונות לבניה ופיתוח- ת/מ/א 35, דו"ח ביניים סיכום שלב א', מדינת ישראל, משרד הפנים, מנהל התכנון.
- צנובר, 1991, ארץ הבתרונות – המערב הפרוע בדרום, המועצה האזורית שער הנגב.
- צפון, ז., 2002, יער יד מרדכי תכנית אב, קרן קיימת לישראל.

- קפלן, מ., וא. דיין, 1996, ישראל 2020 תכנית אב לישראל בשנות האלפיים, "מדיניות תכנון נושאית", מערכת השטחים הפתוחים, הטכניון ואגודת האדריכלים ומתכנני ערים בישראל, חיפה.
 - קפלן, מ., נ., ליטובסקי ול. אמדור, 2002, נופים חקלאיים – איכויות וערכים של נופים חקלאיים בישראל, ירושלים.
 - קרק, ר., 2002, תולדות ההתיישבות היהודית החלוצית בנגב 1880 – 1948, ירושלים: הוצאת אריאל.
 - רוזנזפט, נ., צ., 1955, קרקעות ישראל ואפשרויות ניצולן החקלאי סיכומים ארצי, משרד החקלאות: המחלקה לשימור הקרקע.
 - רפפורט, ע., א., בן-יוסף וא. קורנס, 2003, תכנית אב לתיירות כפרית בנגב, הרשות לפיתוח הנגב ואחרים.
 - שחם, ג., 2002, מסמך מדיניות זכות הטבע למים, טיוטא לדיון, רשות הטבע והגנים.
 - שטרן, א., (מנחה), 2000, כחול זהב- תכנון בר קיימא של חופי מחוז הדרום- סדנה לתכנון ופיתוח, אוניברסיטת בן גוריון, באר שבע.
 - שלמון, ב., 1993, מדריך היונקים בישראל וסימני השדה לנוכחותם, ירושלים.
 - שקדי, י., 1977, הערכת השטחים הפתוחים הטבעיים במרחב שבין נצרת לבאר שבע לצרכי שמירת טבע- האספקט הביולוגי, רשות שמורות הטבע.
 - שקדי, י., וא. שדות, 2000, מסדרונות אקולוגיים בשטחים הפתוחים "כלי לשמירת טבע", רשות הטבע והגנים.
 - שקדי, י., 2003 על מצבם של מיני הבר בישראל- אומדן גודלן של אוכלוסיות נבחרות- דו"ח לשנת 2002, רשות הטבע והגנים.
 - שקולניק, י., 1984, "הצומח בגבעות הכורכר של בית עובד", רתם 13, הוצאת החברה להגנת הטבע והאוניברסיטה העברית.
 - ששון, א., 2002, אשקלון כלת הדרום- מחקרים בתולדות אשקלון מימי הביניים ועד סוף המאה העשרים, אשקלון.
 - תה"ל, 1980, אגן היקוות נחל שקמה- סקר אפיקים והסדרתם, תל אביב.
 - תהל מהנדסים, וע. גונן, 1998, סקר השטחים הפתוחים, מטרות סקר ספרות, המועצה הארצית לתכנון ולבניה, משרד הפנים מנהל התכנון.
- Dan, J. 1977 , "The Distribution and Origin of Nari and Other Lime Crusts in Israel", Israel Journal of Earth Science, Vol. 26, pp68-83

- Gvirtzman, G. et al, "Last Glacial to Holocene kurkar ridges, hamra soils, and dune fields in the coastal belt of central Israel", Isr. J. of Earth Sci.;47: 29-46.
- F.A.O, 1967, Pilot project in watershed management on the nahal shikma Israel, physical resources, United nations development program, food and agriculture organization of the united nations.
- Van de Gade, 1973, H. A, Soil Survey in The Ashkelon Area Southern Coastal Plain of Israel. עבודת תואר שני בהנחיית יעלון, ד.
- Sivan, D., Galili, E., "Holocene tectonic activity in the Galilee coast and shallow shelf, Israel: A geological and archeological study.